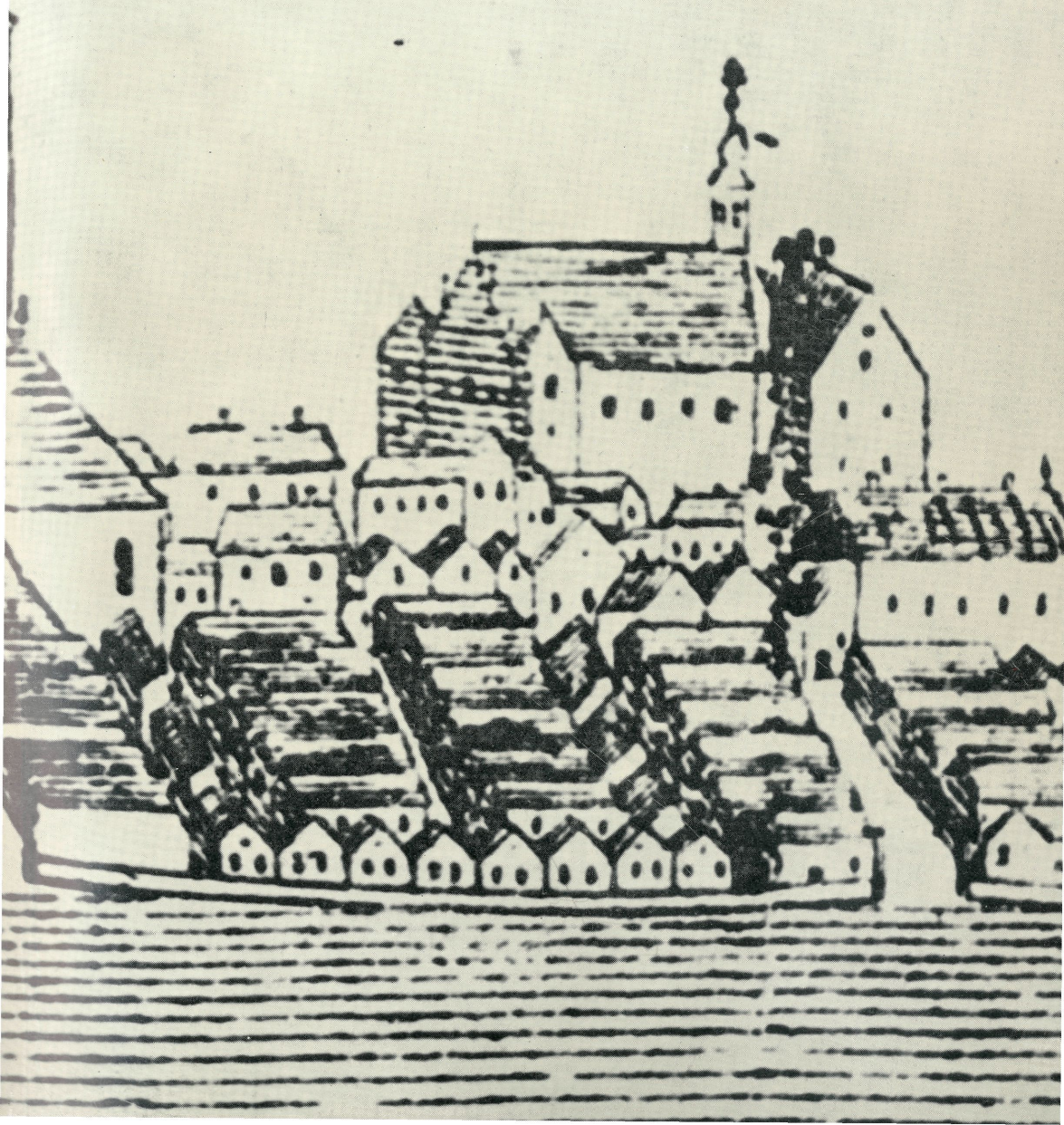

Könyv és könyvtár

XIV. 1985

KÖNYV ÉS KÖNYVTÁR

XIV.

DEBRECEN

1985

KOSSUTH LAJOS TUDOMÁNYEGYETEM KÖNYVTÁRA

A DEBRECENI KOSSUTH LAJOS TUDOMÁNYEGYETEM
KÖNYVTÁRÁNAK ÉVKÖNYVE

Szerkesztette

GOMBA SZABOLCSNÉ

Szerkesztőbizottság

GOMBA SZABOLCSNÉ (szerkesztő) B. ANGYAL KATALIN
KOROMPAI GÁBORNÉ, LÉVAY BOTONDNÉ
OJTOZI ESZTER (társszerkesztő)

A kötet lektorai

BITSKEY ISTVÁN, DEZSŐ LÁSZLÓ, GYIRES BÉLA,
HAIMAN GYÖRGY, JÁNOS ISTVÁN, A. MOLNÁR FERENC,
NÉMEDI LAJOS

A RÓMAI IRODALMI ÖRÖKSÉG A RÉGI MAGYAR PRÓZAFORDÍTÁSOKBAN

A régi magyar irodalom nem bővelkedik a klasszikus antik szerzők fordításaiban. Ha néhány görög auktor, pl. Plutarkhosz, Aiszóposz, Epiktétosz részben latin közvetítéssel történő magyar tolmácsolásától eltekintünk, akkor a római szerzők közül csupán Sallustius, Curtius Rufus, Cicero, Cornelius Nepos és Florus talált teljes vagy csaknem teljes művel 1711 előtt magyar interpretálóra. Igaz, készült egy magyar nyelvű Seneca-fordítás is, Kéri Sámuelé, amely 1654-ben jelent meg Bécsben,¹ de ez a címe szerint is „Keresztyén Seneca” nem más, mint a nagy ókori filozófus és író „leveleiből kiszedett és 28 részre osztatott keresztyén virágok”, úgyhogy célszerűnek látszik nem a szóbanforgó antik szerző megbízható fordításának tekinteni. Inkább a keresztény irodalom kategóriájához áll közel, ahová Pécsi Lukácsnak 1591-es nagyszombati² és a debreceni kollégium egykori diákjának Erdődi Jánosnak 1689-es Augustinus-interpretációját kell sorolnunk.³ Akad ugyan ezeken kívül még néhány széphistória is, amelyek egy vagy több klasszikus műre mennek vissza, mint pl. Huszti Péter Aeneis-e,⁴ Cserényi Mihály Historiája,⁵ Csáktornyai Mátyás munkája a „Jeles szép história két görög hertzegről, erős Ajaxról és bölcs Uliissesről...”,⁶ ill. az „Apollonius nevű királyfi”-ról való „szép krónika”⁷ vagy az ugyancsak anoním szerzőtől való „História egy Pyramus nevű ifjúról és Thysberül...”⁸ stb., de ezek az írások vagy egy antik munka valamely részletén alapulnak, vagy több klasszikus mű egybeolvasztásából jöttek létre, vagy egy bizonyos ókori alkotás középkori változatán nyugszanak, úgyhogy semmiképp sem tekinthetők a szó szoros értelmében vett fordításoknak. Így, eltekintve még néhány versrészlettől, ha az antik latin nyelvű irodalom régi magyar fordításainak kérdését akarjuk vizsgálni, marad végül is az az öt ókori szerző, akinek magyar nyelvű tolmácsolását vizsgálni kívánom.⁹

Egy ilyen meglehetősen kis szám esetében lehetetlen fel nem vetni a kérdést, miért éppen az említett szerzőket tartották érdemesnek kiválasztani a csonkasága ellenére is hatalmas antik irodalomból? Miért éppen őket tették magyar nyelven is szélesebb közönség számára hozzáférhetővé? Mai szemmel nézve ugyanis elég véletlenszerűnek tűnik az auktorok kiszemelése, hiszen a 19-20. sz.-i értékrend szerint csak Cicero és Sallustius tartozik a kiemelkedő jelentőségű klasszikus örökséghez, míg Cornelius Nepos, Curtius Rufus és Florus könnyűnek bizonyult a modern klasszika-filológia mérlegén. Hozz-

kell persze tennünk, hogy a középkor és főleg a reneszánsz meg a barokk ítélete a három utóbbi szerzőről más volt, mint ami napjaink véleménye, és a 18. sz.-ig bezárólag mindannyian a legolvasottabb történetírók közt foglaltak helyet. Mégis rajtuk kívül még jónéhány olyan római szerzőt lehetett volna találni, aki legalább annyira népszerű volt a 16-18. sz.-ban, s aki ugyanúgy érdemes lett volna arra, hogy munkáiba azok is beleolvassanak, akik csupán a magyar nyelvet ismerték. Kimutatható-e tehát valami olyan többé-kevésbé egységes nézőpont, amely indokolja, hogy épp az érintett szerzőket fordították le magyarra, ráadásul egy olyan több mint százéves időszakban, 1596 és 1702 között, amikor mind a társadalmi-politikai feltételekben, mind az ízlésben és szokásokban, mind az értékrendben és a stílustörekvésekben, de számos egyéb vonatkozásban is, igen jelentős változások következtek be?

Figyelembe véve azonban épp ezt, a válaszadoást megnehezítő körülményt, különösképpen sokatmondónak mutatkozik, hogy a 16. sz. vége és a 18. sz. eleje közt magyarra átültetett öt római író közül négy történetíró, de még a lefordított Cicero-levelek közt is nagy számban találunk elsőrendűen történelmi dokumentumokat. Ez arra utal, hogy az adott periódusban a szélesebb magyar közönség számára az antik latin irodalom mindenekelőtt a történelmi tudat alakítása, erősítése szempontjából volt fontos. Erre utal, hogy már Heltai is e célból javasolta a latin nyelvű történelmi művek anyanyelvükön való tolmácsolását és az általam most vizsgált fordítások előszavai is többnyire az antik alkotás történelmi példa értékét hangsúlyozzák saját koruk számára. Sallustius-bevezetőjében Baronyai Decsi azt vallja, hogy a történelmi műből a fejedelmek és a főrenden valók megtanulhatják a hadviselés módját, a tanácsadást és a büntetést, de azt is, hogyan kell a „községet” szolgálni és ezzel együtt a pártütést elkerülni, nem hagyva figyelmen kívül a kellemes időtöltést, szellemük pallérozását sem.¹⁰ Háportoni Forró is arról nyilatkozik Curtiusának elején, hogy munkájával „az becsülletes magyar nemzetet és annak következő maradékát” akarja „gyámolítani” és „okosítani”, mert „az históriáknak tudománya” a bölcsességgel együtt „erkölcsünket formálja” és „minden dolgokhoz való fogásunkban eszesebbé tesz”. A történelem segítségével ugyanis „szerencsétlen dolgainkban hasznos tanácsokat” vehetünk, „erkölcsünket... megjobbít”-hatjuk, ill. „az sanyaruságokban és szerencsétlen dolgokban jó reménységet is vigasztalást vehetünk.”¹¹ Bőségesen szaporíthatnók még a hasonló tartalmú idézetek és parafrázisok számát, utalva pl. Dálnoki Benkőnek a Florus-fordításhoz írt előjáró beszédére is, mely többek közt azt állítja: a magyar nyelvű tolmácsolásnak az a célja, hogy „nemzetünk olvas”-hassa és a „jeles példákról életének, erkölcsének, társaságának, igazgatásának, egyszóval minden dolgainak rendit tanulhas”-sa¹²; de már az eddig felvonultatott illusztrációs anyag is jelzi: az antik római történelmi művek magyarra való átültetésének az volt az alapvető feladata, hogy ma-

gával az ókori historiográfia egyik fő célkitűzésével összhangban, exemplumokat nyújtson, amelyek segítenek a jelen és a jövő alakításában.

Ez azonban olyan általános szempont, amely bármely klasszikus római történelmi műre alkalmazható lett volna, s nem világítja meg közelebbről, miért éppen Sallustius, Nepos, Curtius és Florus fordították le a 16-18. sz. közt magyarra. Nemcsak ők, hanem minden más római historicus, beleértve Tacitust is, azt állította, hogy a történetírás legfontosabb feladata a *mos maiorum*-nak, mint abszolút tekintélynek a bemutatása, lévén, hogy a múlt példakép a jelen, a jelen pedig a jövő számára (vö. Tac., ann., 3, 55, 4; dial. 30, 1; Sext. Emp., adv. math., 1, 248-9).¹³ A rómaiak körében ugyanis sokkal inkább kialakult az a tudat, mint a görögöknél, hogy az emberiség, de különösen a római nép elválaszthatatlan kapcsolatban áll történelmi előzményeivel, s éppen ezért ébren kell tartani hagyományait, meg kell őriznie örökségét. Joggal szögezi le tehát Laqueur,¹⁴ hogy a múlt exemplumként való megóvása egyetlen népben sem volt olyan erőteljes törekvés, mint maguknál a rómaiaknál.

Ezt figyelembe véve, azt kellene tehát akkor tisztázni: szóba jöhet-e valamilyen más olyan alapelv, amely nem jellemző az antik, főleg a római történetírás egészére, de amely egyaránt meghatározó érvényű Sallustius, Nepos, Curtius és Florus történeti felfogására, s amely ugyanakkor a 16-18. sz. közötti magyarországi történelemértelmezésekkel is összhangban áll? Véleményem szerint az ókori és a reneszánsz ill. barokk historiográfiai szemléletre egyetemesen érvényes és szinte közhelyszerű moralizáló valamint a szerencsével összekapcsolt végzetkoncepción kívül a magyarra lefordított római szerzőknél jelentkezik egy olyan nézet, amely ha nem volt is ritka az antik történetíróknál, de közelről sem volt általános. Ez a megközelítési mód a városállamoknak, népeknek, országoknak, birodalmaknak és hatalmi rendszereknek élő szervezetként való felfogása, amelyek ezen szemléletnek megfelelően keresztülmennek a születés, a fejlődés és növekedés, a kiteljesedés, majd a hanyatlás és az elmúlás stádiumán.¹⁵

Meghúzódik ez az interpretációs elv Sallustius munkáiban is, annak ellenére, hogy a modern elemzések többnyire nem figyelnek fel rá, s csupán a történetíró elvont moralizáló felfogását emelik ki. Mégis a sallustiusi monográfiák bevezetései és egyéb helyei egyértelműen az élő szervezetek vizsgálatából és fejlődésmenetéből eredeztethető történelemkoncepciót tükröznek. Bár a *bellum Iugurthinum* elején a szerző megállapítja, hogy *ingeni egregia facinora, sicuti anima, immortalia sunt*, de felfogása szerint *corporis et fortunae bonarum ut initium, sic finis est omniaque orta occidunt et aucta senescunt* (2, 2-3). A monográfia egésze azt jelzi, hogy Sallustius a római *res publica*-t is ilyen, a korábbi növekedés után előregedő, felbomló testnek tekintti, hiszen az ő korában már nem a *virtus*, a *probitas* és az *industria* az ural-

kodó, hanem az *omnes rerum mutationes* következtében a *caedes*, a *fuga* fenyeget (3, 2), a *divitiae*, a *sumptus*, a *latrocinia*, az *imperia* és a *honores* hajszolása válnak a legfőbb célá (4).

Baronyai Decsi meglehetősen híven közvetíti „Az Iugurta királynak rómaiak ellen viselt hadáru” szóló mű ezen gondolatát. Idézem: „Mert miképpen hogy az emberi nemzet testből és lélekből: így minden dolgaink és igyekezetünk közzül némellyek *az testnek*, némellyek *az elmének természetit* követik.”¹⁶ Továbbá: „... az testi és külső jóknak minthogy eleji: így vége is vagyon: és valamellyek ez világra löttenek, azok meg is vesznek, és valamellyek öregbittetnek, azok meg is kissebbülnek.”¹⁷ A *genus hominum*, a *corporis natura* stb. magyarra történő kitűnő áttevésével a 16. sz.-i magyar humanista jó érzékkel adja vissza a latin szöveg biologikus történelemfelfogását, bár van egy pont, ahol hiányérzetünk támadhat. Baronyai Decsi tolmácsolása ugyanis nem olyan egyértelműen fejezi ki az organizmusnak a növekedéssel együttjáró pusztulási mechanizmusát, mint ahogy azt Sallustiusz Aristotelész és talán Cato meg Cicero nyomán rendkívül tömören és nagy kifejező erővel megfogalmazta: *aucta senescunt*. Ugyanakkor viszont a fordítás más helyütt még fel is erősíti a sallustiuszi szöveg élettani szemléletét, sőt egyes esetekben a magyar szerző még oda is ilyen értelmezést csempész be, ahol erre az eredeti latin fogalmazás kevés alapot ad. Amikor az ókori történetíró egyszerűen arról ír, hogy a római név naggyá válása után a karthágói hedvezér, Hannibal volt az, aki leginkább ártott Itália hatalmának (*opes maxime adriverat*), ezt Decsi így adja vissza: „az karthagobelieknek hadnagyok, az Hannibal az rómaiaknak mindannyi nevezetes hatalmokban is Olaszországnak erejét felette igen megrontotta vala.”¹⁸

A *bellum Iugurthinum*-nál még egyértelműbb a *de coniuratione Catilinae* biologikus történelemfelfogása. A római historicus ugyanis azt kívánja megírni: *ut paulatim inmutata* (sc. *res publica*) *ex pulcherruma atque optuma pessuma ac flagitiosissima facta sit* (5, 9). Mert Sallustiusz szerint az *urbs Roma* fejlődése valóban az organizmus alakulásának megfelelően ment végbe. A város falai közt egybegyűlő népek *quam facile coaluerint*, úgy, ahogy a seb beforr, vagy ahogy Livius leírásában a gyülevész tömeg egyetlen nép testévé forr egybe (1, 8, 1). Ezután Róma a növekedés stádiumába lépett, mert az állam *civibus, moribus, agris aucta* (sc. *est*) (6, 4), s maga a királyság is *augendae rei publicae fuerat* (6, 7). A szabad köztársaság csak fokozta ezt a fejlődést, hiszen *civitas – incredibile memoratu est – adepta libertate quantum brevi creverit* (7, 3). Ez valamiféle természetes állapot volt, mert a rómaiaknál *concordia maxuma, minuma avaritia, ius bonumque... non legibus, quam natura valebat* (9, 1). Ennél fogva, amikor egy kiegyensúlyozott *regnum* és egy hasonló arisztokratikus köztársaság állt fent, *labore atque iustitia res publica crevit* (10, 1). A fordulat akkor következett be,

amikor a vetélytárs Carthago *ab stirpe interiit*, tehát mint valami élő organizmus tövestül elpusztult. Ekkor a baj a biológia törvényei szerint hatalmasodott el (*crevit*), mert a *malae artes* a szerves élet folyamatainak megfelelően léptek fel, hiszen minden a betegség támadása következtében történt: *contagio quasi pestilentia invasit* (10, 6.).

Ezt a határozottan biologikus történelemmegközelítést Baronyai Decsi hol kisebb, hol nagyobb sikerrel adja vissza. Elég pontosan fejt ki azt a sallustiusi gondolatot, mint jött létre Róma, növekedett, majd indult romlásnak: „röviden előszámlálom az mi nekünk mind hon s mind hadban való szokását, miképpen szerzették légyen az országot és mely nagyon hatták min nekünk, és mi módon változott lassan-lassan, és ebből az szép országból ilyen igen tunyává és jóból ilyen igen gonosszá lett légyen.”¹⁹ Ugyanígy jól érzékelteti a magyar interpretáció másutt is a római állam organikus növekedésének, majd hanyatlásának, ill. újbóli megerősödésének eszméjét: „De minekutánna az ü birodalmok mind néppel, erkölccsel, földdel megöregbítették (*aucta*) és elég szerencsésnek és gazdagnak láttatik”²⁰ – írja Baronyai, majd így fogalmaz: „De minekutánna a király birodalom, az mely legelőször az ü szabadságok megtartásának és országok öregbülésének oka vala, kevélységre és kegyetlenségre, uralkodásra fordula.”²¹ Ezért kell felszámolni a királyságot, ami megint biológiailag érzékelhető változást hoz, s ezt a fordító találóan fejezi ki így: „az Római Birodalom (hihetetlen csak mondásra is) mely *naggyá nőtt vala* rövid időn az szabadság nyerése után.”²² Ez a gyarapodás azonban egy bizonyos határon túl negatív tulajdonságok megjelenéséhez vezet, mert elharapóznak a bűnök, melyek – Decsi János fordítása szerint – „kezdenek lassan lassan *nevekedni*, noha néha meg is büntetnek vala. De minekutánna ez a *dög* így mint *ragadó betegség* közzéjek esék: az város megváltozék és a birodalom kegyetlenné és türhetetlenné lett.” E viszonylag pontos átültetések mellett vannak olyan részek is, ahol a magyar nyelvű változat még fokozza, ki is szélesíti a sallustiusi szöveg biologikus történelemfelfogásának érvényességét. Míg a római történetíró arról beszél, hogy az összes emberi dolgok állandó változásban és keveredésben vannak, addig Baronyai már a következőt mondja: „Hogy ha a királyok és fejedelmek elméjének ereje úgy mutatná ki magát az békességben, mint az hadban: az emberi nemzetnek is állhatatosban volna dolga, és nem látnál ennyi birodalmokban változást és zürzavart.”²³ Mint láttuk, Sallustius nem beszél birodalmokról az adott helyen, bár műve egészétől valóban nem idegen a birodalmak változásának gondolata, úgyhogy a fordító végül is nem hamisítja meg a római történetíró felfogásának lényegét. Ugyanakkor viszont Decsi nem tudja visszaadni Sallustiusnak azt az élettani koncepcióját, hogy a birodalmak születnek (2, 5: *imperium ...partum est*). A magyar szövegezés itt elég távol kerül az organikus szemlélettől: „Mert az ország azféle erkölcsök-

kel tartathatik meg könnyen, azmelyekkel először szereztetett.”²⁴ Nem teljes értékű Baronyainak az a megfogalmazása sem, hogy a különböző nyelvű, szokású népek Rómában „hihetetlen dolog megmondásra is, mely könnyen egyggyé löttenek”,²⁵ a sallustiusi *coaluerint* ugyanis jobban kifejezi a különféle tagok egyetlen testté való egybeforrását. Bár e fordítási problémákat tovább lehetne még szaporítani, mégsem lehet kétséges, hogy Baronyai tisztában volt a római szerző organikus történelemfelfogásával, mi több: nagy jelentőséget tulajdonított neki és megpróbálta külön felhívni rá olvasói figyelmét. Ezért utal a lapszálon külön jegyzetben arra, hogy amit Sallustius a római állam fejlődéséről, változásáról mond, az általában az „Országok nevekedésének módgya”.²⁶

Sallustiusénál kevésbé egyértelmű Cornelius Neposnak az élő szervezetekkel párhuzamot vonó történelemmegközelítése.²⁷ Elszórt megjegyzéseiből mégis nyilvánvaló, koncepciójának alapja az a nézet volt, hogy a történelem a vitális természethez hasonlóan önmagát ismétli, s az egyes népek és birodalmak a fejlődésnek és a lehanyatlásnak ugyanazt az útját járják be. Így az Eumenes-életrajz bevezetőjéből megtudjuk, hogy a római historiográfus felfogása szerint az egyes népek virágzásának szakasza nem esik egybe: *Nam cum aetas eius incidisset in ea tempora, quibus Macedones florarent; multum ei detraxit inter hos viventi, quod alienae erat civitatis.* E bemutatás kimondatlanul is föltételezi, hogy minden város és nép életében a virágzást megelőzi és követi a fölemelkedés ill. az aláhanyatlás korszaka. Hasonló értelmű ugyanennek a *vitának* a 3. caputja is. Eszerint a világtörténelemben mindig éppen más nép jut el a fejlődés csúcsára. Antipatros és Krateros kapcsán ugyanis Nepos megjegyzi: *Macedones vero milites ea tunc erant fama, qua nunc Romani feruntur, etenim semper habiti sunt fortissimi, qui summam imperii potirentur.* A történelem önisméltését húzza alá az Eumenes-biográfia 8. fejezete is: *Quod si quis illorum veteranorum legat facta, paria horum cognoscat; neque rem ulla, nisi tempus, interesse iudicet.* Ezzel párhuzamos a Miltiades-életrajz egyik helye is, amelynek az az értelme, hogy a nagyemoerek jutalma általában ugyanaz, mert *eadem omnium civitatum... natura* (6, 1). Balog György többé-kevésbé érti, milyen elképzelést tartalmaznak az idézett részek. Az utóbbi passzust ugyanis így fordítja: „hogy annál is inkább könnyebben megérthessük a Városoknak egyenlő szokásokat és természettyeket.”²⁸ Bár a magyar szöveg jelez némi bizonytalanságot, mert a *natura*-t végül is két különböző szóval adja vissza, s ezek közül csak az egyik áll kimondottan összefüggésben az organikus történelemfelfogással, azért az eredeti értelem mégsem vész el. Kifejezetten pontosan tolmácsolja viszont Balog az Eumenes-*vita* 8. caputját: „Ha ki azért azoknak a régi vitézeknek olvassa cselekedeteket, feltalálja, hogy a mostaniakhoz hasonlóak voltak. És ne is gondolja, hogy más különbsége légyen köztük, hanem csak az idő.”²⁹

Kevésbé sikerült ugyanakkor az általam elsőként említett két Nepos-idézetben jelentkező biologikus ill. ciklikus történelemfelfogásnak a visszaadása. A legelső citátumot ugyanis ekképp teszi át magyarra Balog: „mert midőn abban az időben élt volna – ti. Eumenes –, amelyben a macedonok hatalmasak valának, nem kevés szerencsétlenségére vált öneki azok között élnie, hogy idegen vala.”³⁰ Itt a tolmácsolás erősen változtatott a neposi szövegezésen, bár annak alapkicsengése végső soron megmaradt. Nem érvényes viszont ez a megállapítás a második idézet fordítására. E részben Balog vagy nem érzett rá az eredeti szöveg tulajdonképpeni értelmére, vagy az általa használt és részemről eddig még fel nem derített latin nyelvű kiadás adott a megszokott olvasattól eltérő változatot, mert a szóbanforgó helyet eképp interpretálja: „A macedoniai vitézeknek pedig abban az időben oly hírek nevek vala, mint ez mái napon a rómaiaknak: mivel mindenkoron legvitézebb népeknek tartattanak, és leggyőzedelmesebbek és hatalmasabbak valának.”³¹

Nepos történelemszemléletének biologizmusát mutatja az is, hogy a társadalmi jellegű kategóriákat az élő természetnek megfelelően: a növekedés és a hanyatlás folyamatának jegyében fogja fel. Mert Cato *virtutum laude crevit* (2). Ezt Balog György, ha nem is szószerint, de épp a biologikus értelmezés szempontjából pontosan adja vissza: „és valameddig élt, az ő jó híre neve nevedett.”³² Hasonlót olvashatunk Atticusról is Neposnál: *non minus dignitate, quam gratia fortunaque crevisset* (21). Ezt Balog így ülteti át: „valamint méltóságával és bölcsületivel, úgy szintén szerencséjével öregbített volna.”³³ A római történetíró felfogása alapján azonban a dicsőség nemcsak növekszik, hanem el is öregszik: Alexandros phalanxa is *inveterata cum gloria, tam etiam licentia* (Eum., 8). Az e megfogalmazásban bennerejlő történelmi biologizmust azonban Balog György már nem vette észre, vagy legalább is nem tudta visszaadni: „Mert az a Nagy Sándornak serege, amely az egész Ásiát bójárta, és a persiaiakat meggyőzte vala, az ő régi dicséretire és szabadságára nézve nem akart a hadnagyoknak engedni.”³⁴

Végső soron talán maga a Nepos által művelt történelmi életrajz is összefüggésbe hozható a társadalom organikus értelmezésével, minthogy a műfaj a kiemelkedő személyiség életének jelentőségét hangsúlyozza a népek, államok és birodalmak sorsa, vitális funkciójának működése szempontjából. Balog György még ha nem érzékeltette is mindig eléggé Cornelius Nepos történelemfelfogásának biologizmusát, nyilván osztotta a római historicusnak a vezető egyéniségek történelemformáló szerepéről vallott felfogását, mert elsősorban ez a szempont magyarázhatja részéről, hogy épp Nepost választotta fordítói tevékenysége egyik tárgyául. Előljáró beszédében így is fogalmaz: „sokaknak jeles évelekből és nyomorúságokban és szerencsétlenségünkben jó reménységet és vigasztalást vegyünk magunknak, végezetre hogy a változásokat és a dolgoknak szerencsétlen állapotit megtekintvén amaz jobb

életre és megváltozhatatlan öröme áhétozzunk.”

Curtius Rufus bizonyos szempontból ugyancsak a történeti életrajz műfaját választotta, s szintén a kiemelkedő személyiség történelemformáló jelentőségét hangsúlyozta. Ez a talán Claudius vagy Vespasianus alatt tevékenykedő rétor és történetíró a *corpus imperii*-nek azt a felfogását tette magáévá, amely Rómában feltehetőleg Augustustól kezdődőleg terjedt el igazából, bár nyomai már korábbiakról is kimutathatók. E koncepció jegyében Curtius azt a meggyőződést vallotta, hogy a birodalom tagjainak olyan egységes testet kell alkotniuk, amely a zavarok, a kóros állapot elkerülése céljából pusztán egyetlen fejet viselhet el. Ezt az álláspontját a római történetíró a makedón vezérek hatalmi harcáról írva fogalmazza meg a legeggyértelműbb módon, így foglalva össze meglehetősen részletességgel a történelem természetelvű önisméltását is valló gondolatának lényegét a 10. könyvben (9,1-6): *Sed iam fatis admovebantur Macedonum genti bella civilia; nam et insociabile est regnum, et a pluribus expetebatur. Primum ergo collegere vires; deinde disperserunt: et, cum pluribus corpus quam capiebat onerassent, cetera membra deficere coeperunt; quodque imperium sub uno stare potuisset, dum a pluribus sustinetur, ruit. Proinde iure meritoque populus Romanus salutem se principi suo debere profitetur, qui nocti, quam paene supremam habuimus, novum sidus illuxit. Huius hercule, non solis ortus, lucem caliganti reddidit mundo, cum sine suo capite discordia membra trepidarent. Quot ille tum exstinxit faces! quot condidit gladios! quantam tempestatem subita serenitate discussit! Non ergo revirescit solum, sed etiam floret imperium.* Ezt a felfogást, a koncepció lényegét teljesen megértve, terminológiaiilag egészen pontosan adta vissza első magyar nyelvű tolmácsolója Háportoni Forró Pál: „De immár az isteni rendelések szerint a macedoniai nemzethez az magok között való hadakozások elközelgetnek vala, mert társot is nem szenvedhet az birodalom, és sokaktól is kívántatik vala. Először azért az macedonok erőket gyűtenek, annakutánna elszéleszték, és midőn többel terhelték volna meg az testet, hogy sem mint az miket elbir vala, az több tagok meg kezdenek fogyatkozni: és az mely birodalom egy alatt megállhatott volna, midőn többektől tartatik, elromlék. Annakokáért igazán és méltán vallja az római nép, hogy ő életét az maga fejedelmének köszönné, kinek az écacának, mely nekünk csaknem az utolsó volt, uj csillaga tetszett fel. Az Herculesre mondom, hogy ennek, nem az napnak támadása adta meg az homályban lévő világnak az világosságot, midőn az magok fejek nélkül az visszavonó tagok rettegnének. Mennyi ártalmas fáklyákat oltott ő el akkor? Mennyi szabályakat rejtett el? Mennyi szélvészeket vert el hirtelen való fényességével? Nemcsak megzöldül tehát, hanem virágzik is az birodalom.”^{3 5} A magyar átültetés precízsege – néhány szinte szükségszerű árnyalati különbözőség ellenére – nemcsak azért nem meglepő, mert a fordító kitűnő ismerője volt a görö-

gön kívül a latinnak, melyen verselt is, hanem azért sem, mert saját magának is hasonló volt a meggyőződése. Curtius-fordításának Bethlen Gábor fejedelemhez intézett ajánlásában arról szól, hogy a bölcs isten „ezen nagy világi alkotmánynak minden részeit felette jól és illendőképp” rendelte és „helyheztet”-te el, melynek egyik bizonyága, hogy „Felséged” – ti. Bethlen – nemcsak Erdély országnak, hanem majd mind az egész magyar nemzetségnek fejedelmül adatott”. A princeps meg is felel az isten által adott természetes feladatának, „mert mindenekutánna Felséged az *romlott országnak gondviselését* felvévé, látván benne az nemzetek között való egyenetlenséget és visszavonást, mely az országokra minden romlást szokott hozni, Felségednek legelső gondja is ez lőn, hogy azon benne való egyenetlenséget, mely az országokra minden romlást szokott hozni, mentől hamarabb szép egészségre vigye és sebeit” begyógyítsa. Így az „országoltalmazó nagy bátyák birodalmában” szinte „önként láttatnának nőni”, s Bethlen Gábor „az magyar nemzetnek ilyen *megszegetett állapotjában* fejedelmi segítsége által *minden gyámsággal* lenne”, és végül a magyar nemzetet, melynek birodalma „megosztatván, idegen fejedelmektől birattatnék...idestova *szaggatott részeiben összekapcsolná* és előbbi *virágzó állapotjára* vinné.”³⁶

Mindezek a vizsgált helyek kétséget kizárólag bizonyítják, hogy Forró Pál ugyanazt az organikus történelemfelfogást vallotta, mint az általa magyarra fordított Curtius Rufus, s mindketten összekapcsolták ezt a koncepciót a fejedelem és az uralkodó azon szerepéről kialakított elképzelésükkel, hogy az képes egygyéforrasztani az ország testét, begyógyítani sebeit. Hápor-toni Forró kevés olyan auctort talált volna a latin nyelvű római irodalomban, akinek felfogása jobban kifejezte volna a maga meggyőződését, mint Curtius Rufusnak Alexandrosz tetteiről írt történeti munkája.

Az antik organikus történelemkoncepciónak azonban Florus alkotása a legközvetlenebb tükrözője és megfogalmazója. Ez a historicus, aki művét feltehetőleg Antoninus Pius alatt, az *urbs* fennállása 900. évfordulójának megünneplésére írta,³⁷ Róma történetét az ember életszakaszainak megfelelően periodizálta, elkülönítve egymástól a gyermekkort (*infantia*), a fiatal-ságot (*adulescentia*), az érett férfikort (*iuventas*, *robusta maturitas*) és az öregséget (*senectus*). Az első időszakot a királyság korával azonosította, s 400 évre tette, a másodikat és a harmadikat 150-150, összesen 300 évre be-csülte, hozzátevé, hogy a negyedik, az utolsó periódus már csaknem 200 éve tart. A társadalomnak és a kultúrának ilyen antropológiai jellegű felfogá-sának nyomai az ókorban már Aristotelésznél és Dikaiarkhosznál éppúgy felbukkannak, mint Polybiosznál vagy Cicerónál, s a római történetírásban is talán már az i.e. 2. sz.-ban felbukkan ilyen nézet, amit aztán a polihisztor Varro és vagy a rétor vagy a filozófus Seneca szintén magáévá tehetett, mégis az első ránk maradt mű, amely Róma történetét átgondolt módon biológiai

szempont alapján mutatja be, Florus alkotása. Ő az, akinél az állam fejlődésének az emberi életkorokkal való egybevetése már nem egyszerűen hasonlat, hanem szigorúan kimunkált elmélet, még ha nem tudja is mindig szervesen magába olvasztani a hagyományos római történelemfelfogás egyes elemeit, mindenekelőtt azt a nézetet, hogy a *res publica* életében i.e. 146,³⁸ Karthágó lerombolása döntő fordulatot jelent, megindítva az erkölcsök fellazulását. Florusnál is megvan ez a korszakhatár, de úgy, hogy mintegy kettévágja a római nép érett férfikorát, amelyet pedig a szerző elméleti bevezetőjében még szerves egységnek tekintett. E kielégtelensége ellenére Florus élettani történelemszemléletét több ókori történetíró osztotta, így az ókor talán utolsó nagy historicusa, Ammianus Marcellinus valamint a *Historia Augusta* egyik szerzője, de a keresztény Lactantius is. Később Florus erősen hatott a humanistákon kívül Montesquieu-re, de felfogásának elemei közvetlen vagy közvetett módon bekerültek Herder, Schiller, Hegel, Marx, Comte, Spengler, Ortega y Gasset, Toynbee és mások elképzeléseibe is.³⁹ Ezt a teóriáját Florus elég részletesen fogalmazza meg, úgyhogy itt, az idő rövidsége miatt el kell tekintenünk latinul való idézésétől, az azonban ennek ellenére megállapítható, hogy Dálnoki Benkő Márton fordítása többnyire a szóhasználatbeli finomságokat is jól megérezve adja vissza az eredeti szövegezésben pregnánsan kifejtett organikus történelemfelfogást. Álljon itt erre bizonyítékul néhány fordításrészlet a florusi *praefatio*-ból, ill. a mű további helyeiről: „Ha azért a római népről valaki úgy gondolkodik, mint egy emberről: és annak egész idejét meggondolja, mint volt annak kezdete: mint nevedett: mint ment az ő ifjúi erős és méltóságos állapotjára és azután mint jutott koros és megért állapotjára: annak négy grádussát és négy formában való előmenetelét eszébe veheti. Idejének első grádussa volt a királyok alatt, mintegy kétszázötven esztendeig, mely esztendők alatt veszekedett minden ő Városa körül lakó szomszéd ellenségivel. Ez az ideje volt gyermeki állapotja. Második grádussa a Brutus és Collatinus polgármesterektől fogva Appius Claudius és Quintus Fulvius polgároknak idejéig, kétszázötven esztendőkre terjed, mely idejében Itáliát meghódította: mivel az alkalmatossággal igen erős volt mind a hadakozás, mind sok jeles férfiak eránt: annak okáért ezt az idejét mondhatod ifjúi állapotjának. Ettől fogván Augustus császárig folytak el kétszáz esztendők, melyekben az egész világot meghódította: itt már következett e birodalomnak az ő megért és megállapodott erős férfiúi állapotja. Az Augustus császártól fogván pedig a mi időnkig folytak el mintegy kétszáz esztendők, amely időkben a császároknak henyeségek miatt megcsökkönt és megfogyatkozott vénségre jutott: mindazonáltal a Traianus fejedelemsége alatt lábra kezd állani, és mindenneknek reménye kívül e birodalomnak vénségre jutott állapotja mintegy ifjúi állapotjára visszatér.”⁴⁰ Ugyancsak egészen híven adja vissza Dálnoki Benkő a szövetséges háború kapcsán Florus bioló-

giallag megalapozott bemutatását: „Ugyanis midőn a római nép etruscusokból, latinusokból és sabinusokból egybeegyedett, és mindezekből egy vér lett volna: sok tagokból egy testet csinált.”⁴¹ Akad persze olyan hely is, ahol a fordító érzi ugyan az eredeti szövegben bennerejlő organikus szemléletet, de képességeiből nem futja az árnyalati finomságok visszaadására. Így az Anacephalaeosis-ban ezt írja: „hasznosabb lött volna-e a római népnek... csak Itáliával megelégedni: hogy nem mint oly nagyra nevelkedni, hogy a maga nagysága miatt romlanék el.”⁴² Ez a természetelvű értelmezés a latin eredetiben sokkal árnyaltabb megfogalmazást kap, vö. *quam eo magnitudinis crescere, ut viribus suis conficeretur* (1, 47, 6).

Természetesen ezek a citátumok csak nagyon szerény ízelítőt adnak abból, hogy Dálnoki Benkő mennyire ráértett az eredeti szöveg történetfilozófiájának biologizmusára, s tőle telhetőleg mennyire híven próbálta azt anyanyelvén is kifejezni. Ezt részéről annál inkább kézenfekvőnek tarthatjuk, mert a fordítás elé írt bevezetés mutatja, hogy magától Dálnokitól sem volt idegen a történelem menetének organikus felfogása, csak ő ezt egybekapcsolta egy másik, ugyancsak az antikvitásban gyökerező, de végső soron az ókori Keletre visszamenő és aztán a középkori, különösen a keresztény elméletekben továbbélő nézettel a „négy birodalom”-ról, ill. az un. *Translatio imperii*-ről, amely felfogással a hazai kutatásban már oly behatóan és sok új eredményt hozó módon foglalkozott az utóbbi időben Borzsák István és Gombáné Lábos Olga.⁴³ Dálnoki Benkő a Florus-fordítás ajánlásában ill. bevezetőjében előadja, hogy a lefordított történeti művet mintegy gyógyszernek tekinti, lévén, hogy „mindenféle nektárokkal s antidotumokkal felkészített egész patika”,⁴⁴ s azok ellen irányul, akik a haza romlásán, ill. törvényeinek megrontásán fáradoznak. A magyar nemzet sorsa ugyanis „megnyomorodott és majdon dőlő félben áll”, „mivel a mostani *világnak természeti* ez, hogy magát henyeségbe foglalja”.⁴⁵ Ebből a helyzetből nem utolsó sorban a szellemi tevékenység a múlt, a történelem példáinak megismerése mozdíthatja ki. Dálnoki Benkő ezért is tartja fontosnak, hogy előszavában egész világtörténelemmé kerekítse ki a florusi történeti tablót, mely csak a város alapításától Augustusig terjedő időszakot mutatta be. Így kerül előadásra a magyar fordítás bevezetőjében az az elképzelés, hogy az emberiség története 1702-ig bezárólag voltaképp négy birodalom története. Dálnoki Benkő azt a változatot fogadja el, hogy „az első monarchia, mely állott fenn 1646. esztendeig”, a babyloniai vagy kaldeai vagy asszíriai birodalom volt. Az ezt követő „második monarchia” „a médusoké és perzsáké volt, mely állott fenn 206 esztendőig.” A harmadik monarchia a görögöké lett, mely 300 esztendeig állt fent, magába foglalva a macedoniai, a kisebbik asiai, a syriai és az egyiptomi hatalmakat, mig nem „az Aegyptumi birodalom is a rómaiak birtokában száll és a három monarchiának vége szakad.” A „negye-

dik monarchia” a rómaiaké, „mely Julius császártól fogván eddig a mi időnkig állott fenn”, több szakaszra tagolódva. Így a kelet-római császárok uralkodásának „nyaka szakadott A.C. 1453. esztendőben”, maga az imperium Romano-Germanicum pedig hét dinasztiát mutathat fel. Felsorolását végül is Dálnoki Benkő azzal zárja 1702-ben: „Eddig terjed a hét dynastia: mely birodalomnak mikor leszen vége, isten titkában vagyon”.⁴⁶ Mindez arra látszik utalni, hogy az olvasóhoz intézett ajánló levélben a marosvásárhelyi magister, Florus magyar tolmácsa tulajdonképp a *translatio imperii* gondolatát és a birodalmak organizmusok módjára történő elmúlásának elméletét, ha talán nem is egészen átgondolt formában, de megpróbálta összeolvasztani. Ezzel valójában két egymástól eltérő koncepciót kísérelt meg egybedolgozni, minthogy a négy monarchia eredeti bibliai gondolata a hatalmak fokozatos dekadenciájának feltevésére, az organikus történeleminterpretáció pedig a növekedés és fejlődés s az ezt követő hanyatlás eszméjére épült. Mégis a két koncepció összedolgozása közletről sem a magyar mester leleménye. Csírájában pl. benne foglaltatik ama Minel vagy latinosan Minellius-féle Florus-kiadás bevezetőjében is, amelyet Dálnoki Benkő – saját bevallása szerint – elsősorban követett.⁴⁷ A holland magyarázó *dedicatio*-jában arról beszél, hogy az asszírok kezébe került hatalom megnőtt (*aucta*) a médek és a perzsák révén, majd pedig a makedónok hajtották igájukba (*subiugatur*). A római birodalom dicső sarjakkal növekedett, s az *imperii constantia* révén tartós virágzásba szökött (*florentibus rebus adderet perpetuitatem*), eljutva a csúcspontra (*ad rerum fastigium*), mígnem a köztársaság saját bűneitől bajba jutott s a legsúlyosabb megpróbáltatásokat kellett elszenvednie legbelső zsigereiben (*in visceribus suis*). A kialakuló monarchia azonban az erejét visszanyerő római államnak megadta a *respiratio*-t. Ezek után természetes, hogy Minellius magát a florusi *epitoma*-t is úgy tekinti, mint *imperii florentis tabula*-t⁴⁸ Bár a Dálnoki-féle világtörténeti koncepció és a németalföldi editor által adott történeti kép közt kétségkívül fellelhetők bizonyos hasonlóságok, azért egészében – azt hiszem – mégis elmondható, hogy az organikus történelemlátásmód és négy monarchia ill. a *translatio imperii* elképzelésének végül is egy egyéni veretű összekapcsolása figyelhető meg Florus marosvásárhelyi fordítójánál. Ő ugyanis elsősorban a négy birodalom koncepciójára helyezi a hangsúlyt, míg Minelliusnál inkább a biologizmus látszik nagyobb szerepet játszani.

Az eddig elmondottakat figyelembe véve, talán levonhatjuk azt a következtetést, hogy a 16-18. sz. között magyarra fordított római történeti műveknek közös vonása a természetelvű történelemmegközelítés, amely az egyes városokat, népeket, államokat és birodalmakat, beleértve magát az *imperium Romanum*-ot is, úgy tekintette mint születő, növekvő, majd el-sorvadó, esetleg újra megerősödő vagy éppen újjászülető szervezeteket. Szem-

ügyre véve magukat a fordításokat, terminológiájukat és a kiadásokhoz írt bevezetőket, úgy tűnik, hogy ezt az ókori koncepciót a magyarországi késő-
 reneszánsz képviselői, Baronyai Decsi és Forró Pál értették meg jobban, ill.
 tudták hatékonyabban beépíteni saját történelemfelfogásukba, míg a 17. sz.
 végi, 18. sz. eleji szerzőktől, Balog Györgytől és Dálnoki Benkőtől bár szintén
 nem volt idegen ez a látásmód, de azért az ő esetükben a történeti biolo-
 gizmus már nem mutatkozik olyan mértékben átgondoltnak, számunkra kö-
 zelről sem ez a múlt és a társadalom megközelítésének legkézenfekvőbb vagy
 még inkább kizárólagos módja. Ez a megállapítás egyébként nem különöseb-
 ben meglepő. Közismert ugyanis, hogy az európai, de különösképp a francia
 – gondoljunk csak Le Royra, Bodinre – és az itáliai humanistáknál milyen
 fontos szerepet játszott a történelem menetének a birodalmak újjászületésé-
 nek biológikus szkhémájába történő belegyömöszölése. Kulcsár Péter arra is
 nyomatékosan és helyesen hívta fel a figyelmet, hogy ez az organikus történe-
 lemlátás mennyire meghatározó volt a magyarországi humanizmus szempont-
 jából is,⁴⁹ mégha a végső gyökerek nem is Augustinushoz nyúlnak vissza,
 hanem a római történetíráson belül is sokkal régebbre, nem beszélve a még
 régebbi görög gondolkodáshoz vezető szálaokról. Számomra Kulcsár Péternek
 az a magyarázata is meggyőző, hogy már Bonfininél a magyar történelem
 hármas, hun, avar és magyar szakaszra történő tagolása is a reneszánsz tör-
 ténelemkonceptióra, az organizmusra, a népek születésének, növekedésének,
 virágzásának, hanyatlásának, halálának és újjászületésének elképzelésére, fel-
 tételezésére épül. Ezért is fogalmazhatja meg Szikszai Fabricius Balázs⁵⁰ a
 Heltai-féle 1565-ös Bonfini-kiadás előszavában azt a nézetet, miszerint az em-
 beri társadalomra a törvények biztosította szervezettség a jellemző, s egyes
 személyektől, mint pl. Mátyás királytól vezetve, a legmagasabb csúcsokig
 képes fölemelkedni. Mivel azonban minden emberi dolog változik, ezért
 semmi sem maradhat meg hosszú virágzó fejlődésében, s a természet mindent
 előbb-utóbb hanyatlásnak indít. Ennek megfelelően az egykor gyarapodó
 birodalmaknak is megvan a maguk élettartama, elvirágoznak, elvesztik erejü-
 ket és elpusztulnak. A hatalmaknak ezt a kimúlását általában az emberi bü-
 nök gyorsítják fel, mintegy végzetszerűen. Mátyás király után Magyarország
 épp ilyen állapotba jutott, a belső viszályok és a külső háborúskodások kö-
 vetkeztében szinte már azon a ponton van, hogy haldokló módjára kilehelje
 lelkét. Oláh Miklós ugyancsak arról beszél az *Athila*-ban, hogy a római biro-
 dalom egykor az egész földkerekséget felölelő ereje miképpen indult hanyat-
 lásnak, romlásnak és pusztulásnak.⁵¹ Ismeretes továbbá Forgách Ferencnek
 is az a beállítása, amely párhuzamot von „az új, ifjú, vakmerő és dicsőségre
 szomjazó” török birodalom valamint a betegséggel küszködő, fiával civódó
 vénember, a német-római császárság között.⁵² A példákat bőven lehetne még
 szaporítani, de az eddig ismertettek alapján is nyilvánvaló: az antik, első-

sorban római gyökerű organikus történelemfelfogás, párosulva egyfajta moralizmussal, s esetenként elfogadva a hatalom átszarmaztatásának gondolatát is, mélységesen benne gyökerezett a magyarországi humanisták történelemfelfogásában, s nagyon is indokolt, hogy az ezen szellemi áramlathoz tartozó Baronyai Decsi és Háportoni Forró egyaránt olyan ókori auctorokat ültetett át elsőként magyar nyelvre, akiknek szemlélete összhangban állt a hazai reneszánsz felfogásával, s akiknek alkotásai olyan régi hagyományokat eleve nitettek fel, melyek exemplumul szolgálhattak volna Magyarország megújulása, ismételt megerősödése számára.

Bár ez a felfogás a 17. sz. végére, 18. sz. elejére sem vesztett időszerűségéből, talán már nálunk is túlságosan közhelyszerűvé vált ahhoz, hogy igazi meggyőződéssel higgyenek benne. A 17. sz.-tól kezdődőleg Nyugat-Európában új metaforák jelennek meg a történelem felfelé ívelő fejlődésmenetére vonatkozóan, s a történeti tudat változása, ha lassabban is, de hazánkban is kezd érzékelhetővé válni. Ezért, bár Balog György lefordítja a ciklikus, organikus nézetet tükröző Cornelius Nepost, Dálnoki Benkő pedig a biologikus történelemkoncepciójú Florust, azért ők már nem látszanak feltétlenül megbízni a történelem teljesen természetelvű mozgásmenetében.⁵³ Mégsem tudnak egyelőre ennél jobb magyarázatot találni, holott – mint már jeleztem – Európa fejlettebb részein ekkor már fel-feltűnnek azok az új képek, hasonlatok, amelyek a történelem új értelmezésére engednek következtetni: a progresszió, a haladás jegyében, bár egyelőre többnyire még úgy, hogy azért a történelmi biologizmust sem adják fel teljesen. Ennélfogva Dálnoki Benkő Florus-előszava 1702-ben közlőről sem volt annyira naív és túlhaladott, mint ahogy talán a mai olvasó számára első pillanatra tűnhetik.

Természetesen a tudós magyar mestereket nem csak az eddig érintett szempont vezette fordításaik elkészítésében, hanem az a törekvés is, hogy – ugyancsak a hazai történeti tudat és közgondolkodás fejlesztése érdekében – versenyre keljenek azokkal az idegen országokkal, amelyek már korábban hozzáférhetővé tették szélesebb közönség számára a klasszikus örökséget anyanyelvükön. Szinte nincs olyan előszó, amely ne tulajdonítana kiemelkedő helyen jelentőséget ennek a megfontolásnak. Baronyai Decsi így nyilatkozik: „Mostan is az olaszok, németek és egyéb nemzetségek között mind Aristotelest, Cicerot, Virgiliust és minden bölcs embereknek írásokat az ü nyelvekre megfordítják és azoknak nagy hasznát is veszik.” E célból adta ki tehát Baronyai is magyarul Sallustiuszt, s bízott „Caesar, Livius, Tacitus, Curtius és egyéb efféle bölcs historicusoknak”⁵⁴ magyar nyelven történő tolmácsolására. Az idézett megjegyzés azt is nyilvánvalóvá teszi, hogy Decsi könyvészetileg jól tájékozott volt, mert a 16. sz. folyamán valóban számos Cicero⁵⁵ és Vergilius fordítás került közzétételre olaszul, ill. németül, bár az Aristotelészre való hivatkozás okoz némi problémát, mivel – legalábbis

Bolgar hivatkozásai alapján – a Stagiritának ekkor csak olasz nyelven tették közzé több művét, németül viszont 1600-ig nem publikáltak tőle, s csupán két értekezésének 14. sz.-i kéziratos fordításáról tudunk Németországban, de ezeket később nem nyomtatták ki.^{5 6} A Baronyai Decsi által átültetett Sallustius viszont valóban mind olaszul, mind németül több fordítást megért a magyar tolmácsolást megelőzőleg, az előbbi nyelven egész sokat, de az utóbbin is hármat 1515-ben von Plieningen, 1535-ben Vinfeld, 1534-ben pedig G. Schrayner Sallustius-fordítása látott napvilágot. Ezek valamelyikének ismeretét Decsi részéről – hivatkozása alapján – valószínűleg fel kell tételeznünk. Mindenesetre Sallustiusnak 1596-os magyarra való átültetése nem mutat nagy fáziskésést, hiszen az első teljes francia fordítások 1547-ben és 1577-ben jelentek meg L. Meigret ill. La Roche tollából.^{5 7}

Háportoni Forró a maga munkájának megokolásakor többek közt szintén hivatkozik külföldi példára is, mert szerinte Curtiusnak „az lengyel nemzet is hasznos voltát eszébe vevén, nem régen a maga nyelvére megfordította és kinyomtattatta.”^{5 8} A lengyelek tehát megelőztek bennünket Curtiusnak anyanyelvükön való tolmácsolásában, ahogy olaszul és spanyolul már a 15. sz.-ban, franciául pedig 1503-ban, angolul 1553-ban megjelent a római auctor. Ugyanakkor viszont Curtiusnak 1600 előtti német fordításáról nincs ismeretünk,^{5 9} úgyhogy Háportoni Forró átültetése ebben a vonatkozásban nem mondható megkésettnek.

Nepos 17. sz.-i magyar változatáért sincs különösebb szégyenkezni valónk, ha figyelembe vesszük, hogy ezt az egyébként igen olvasott latin nyelvű historicust 1600 előtt csupán olaszra fordították le a nagy dél- és nyugat-európai kultúrnépek.^{6 0} Ugyanakkor a 16. sz.-tól megindul Florus tolmácsolása nemzeti nyelveken: németül 1536-ban, olaszul 1546-ban, franciául 1580-ban, angolul 1618-ban, lengyelül 1646-ban, dánul 1699-ben jelent meg, svédül viszont csak 1834-ben,^{6 1} sűrűn felbukkannak a Cicero-levelek is, melyek olaszul és spanyolul teljes egészükben már a 16. sz.-ban hozzáférhetővé váltak, de részlegesen már ugyanekkor franciául, németül és angolul is megközelíthetők voltak, elsősorban a francia M. Cordier 1556-os elég hiányos, iskolai célú válogatásának németre, ill. 1576-ban angolra történő lefordítása révén.^{6 2} Abban az esetben, ha pusztán ez utóbbi körülményre vagyunk tekintettel, akkor a Balog György féle szemelvényes Cicero levelek miatt sem kell különösképpen pirulnunk. Ráadásul itt még Prévost abbé 18. sz.-i bilinguis Cicero levél válogatását is emlékeztetbe idézhetjük, mely szintén hasonló jellegű vállalkozás volt, s a kollégiumok számára készült.^{6 3} Ennek ellenére persze a 17. sz. végére érezhetően megnő lemaradásunk az egykorú nyugat-európai klasszika-filológia élvonalbeli teljesítményeihez és elvárásaihoz képest, s azon is el kell gondolkodnunk, miért nem talált meghallgatásra Baronyai Decsi álma és javaslata, hogy Curtiuson kívül Caesart,

Liviust és Tacitust is lefordítsák magyarra. E szerzők munkái ugyanis már 1600 előtt minden nagy dél- és nyugat-európai nyelven, esetenként több fordításban is hozzáférhetőek voltak.⁶⁴ magyarul viszont az egyébként ugyancsak organikus történelemszemléletet tükröző Livius és Tacitus írásai csak jóval később lettek olvashatók, a teljes Livius pl. csupán a 20. sz. második felére készült el.⁶⁵

S ha már eddig a pontig eljutottunk, szükségképpen föl kell vetnünk a kérdést: milyen filológusi teljesítményként értékelhető az általam most elemzett magyar nyelvű fordítások? E szempontból az eddigi vizsgálatok főleg Baronyai Decsire korlátozódtak, s bár számos kérdést nem tisztáztak teljesen, mégis némiképp fölmentenek azalól, hogy én is itt elsősorban az ő munkájának értékelésébe bocsátkozzam. Először is: akárcsak Kurcz Ágnes,⁶⁶ magam sem tudtam olyan Sallustius-kiadásnak a nyomára bukkanni, amely kétséget kizárólag és minden vonatkozásban a magyar fordítás alapjául szolgált volna. Nagyon valószínű azonban, hogy ilyen *editio* sohasem lesz megállapítható, mert a kor humanista gyakorlatának megfelelően – ahogy arról majd Forró Pál átültetésének méltatásakor szó lesz – Baronyai is azzal a megoldással élt, hogy több, rendelkezésére álló kiadás egybevetésével állapította meg a számára legvalószínűbb latin szöveget, amelyet aztán anyanyelvén megszólaltatott. Az mindenesetre biztosnak látszik, hogy elsősorban nem itáliai, hanem németalföldi, német ill. svájci kiadásokat használhatott, ahogy azt már Kurcz Ágnes feltételezte. Mindenesetre az eddigieknél talán nagyobb figyelmet lehetne szentelni annak a körülménynek is, hogy az az Erasmus, akinek *Adagia*-ját Baronyai ugyancsak átültette magyar nyelvre, különösen ajánlotta Sallustius iskolai célra (Opera, vol. I, 522 D).⁶⁷ másrészt érdemes arra is fölfigyelni, hogy a Wittenbergben tanuló és ott többször megforduló Decsinek tudomással kellett bírnia arról, hogy Sallustius jegyzetekkel ellátva Hutten⁶⁸ és Melanchthon is kiadta (Haganoae = Grossenhain). Addig is azonban, amíg a Baronyai fordításhoz alapul szolgáló *editio*-k pontosan tisztázhatóak lesznek, már most tehetünk bizonyos észrevételeket az átültető munkamódszerére, elveire vonatkozólag az egykorú szövegkonszenzus alapján. Tény, hogy Decsi a korabeli magyar nyelv lehetőségeihez mérten nagy pontossággal ragaszkodik az eredeti fogalmazás visszaadásához, nem törekszik a sallustiusi szöveg színezésére, hanem azt világos, tiszta reneszánsz stílusban igyekszik visszaadni. Mégsem válik a latin szöveg rabjává, s ez eredményezi, hogy egyrészt megfogalmazása helyenként rendkívül erőteljes, olyannyira, hogy Kazinczy nem méltatlanul értékelte teljesítményét igen sokra;⁶⁹ másrészt ugyanakkor épp ebből adódnak bizonyos olyan vitatható eljárások is, amelyeket a ma érvényes fordítási elvek általában elutasítanak, habár hasonló megoldások az egykorú humanista tolmácsolásokban egész megszokottak. Csupán illusztrációként nézzünk néhány példát. Baronyai Decsi időnként magyarosság kedvéért szerencsés módon, stílusos kiegészítéssel tér el az

eredetitől. Amikor Sallustius azt írja Massinissáról: hatalmának és életének ugyanaz volt a vége (*imperi vitaeque eius finis idem fuit* – 5,5), ezt Baronyai így adja vissza: „De az ő birodalmának és életének egyszersmind az halál által vége lőn.”⁷⁰ Máskor viszont Decsi nem annyira fordít, mint inkább magyaráz. Ekképp jár el a *privatum dereliquerat* esetében, melynek tulajdonképpeni jelentése: jogfosztottként mellőzött. Ez az átültetésben így hangzik: „az ország örökségéből kirekesztett vala.”⁷¹ Bizonyos finom nüanszokat sem mindig tud visszaadni Baronyai. Midőn Sallustius hatásosan kontrasztál két felsőfokot: *plurimum facere, minimum ipse de se loqui*, az-az igen sokat tett, de igen keveset beszélt önmagáról, Decsi átültetése: „sokat cselekedik vala, de igen keveset szól vala maga felől”⁷² Más alkalommal a fordító nem tud az antik politikai feltételeknek megfelelően gondolkodni: római birodalomról beszél, miközben a latin szövegben *civitas*, tehát 'városállami, polgári közösség' szerepel (7, 3).⁷³ Egyes esetekben talán kora nyelvi lehetőségeit sem használja ki teljesen Decsi, hogy pontosan adja vissza az eredeti értelmet. Az *adpetens gloriae militaris* (7, 1), vagyis a 'katonai dicsőségre törekvő' az ő tolmácsolásában ekképp hangzik: „vitézi dolgoknak kívánója volna”.⁷⁴ A dicsőség szó ekkor már a magyar nyelvnek régi, patinás eleme, s a fordító élhetett volna a „vitézi dicsőség kívánó”-ja megoldással. Az is többször előfordul, hogy a magyar szöveg talán indokolatlanul túlságosan is felforgatja az eredeti mondatstrukturát. Feltétlenül negatívum viszont az, hogy néhányszor egész szövegrészek kimaradtak a fordításból. Nincs például nyoma a Iug. 7, 6 e helyének: *huc adcedebat munificentia animi et ingeni sollertia*.

Mindezen kisebb gyarlóságok ellenére azonban semmiképp sem kérdőjelezhető meg, hogy a humanista műveltségű marosvásárhelyi mester alapvetően megbízható filológusi munkát végzett, s kiegyensúlyozott, művészi és veretes reneszánsz stílusa kiemelkedő teljesítménye a régi magyar irodalomnak.

Filológiai szempontból hasonlókat mondhatunk el Háportoni Forró Curtiusáról is. Itt már a fordító előszavából egyértelműleg megtudjuk, hogy az átültetendő latin szöveg tisztázásához több kiadást és magyarázatot használt. Egyrészt feltétlenül ismerte a lipcsei orvosprofesszor, Christoph Bruno⁷⁵ 1545-ben Baselben megjelent Curtius-edícióját, minthogy a római auctor első két elveszett könyvét és néhány más lacunát is Bruno supplementumai alapján illesztett be és fordított le Forró. Ma ez az eljárás teljesen idegen a klasszika-filológia munkamódszerétől, de a 16-17. sz.-ban megszokott volt és a Háportoni-féle tolmácsolás után közzétett híres Freinshemius-edícióból⁷⁶ sem hiányoztak az újonnan elkészített pótlások, melyeket még egyes 18. sz.-i nyugat-európai fordítások és kiadások is szükségesnek tartottak felhasználni.⁷⁷ Igaz, Christoph Bruno munkáját hosszabb időn át nem

igen jegyezte a modern klasszika-filológia, de 1911-ben H. Kraus egy értekezésével helyreállította a Forró-fordítás alapjául szolgáló kiadás tekintélyét.^{7 8} Az erdélyi nemes úr választása tehát nem volt rossz. Azt is helyesen tette, hogy az interpretáláskor ugyanúgy felhasználta a sokoldalú és számos auctort, többek közt Cicerót, Sallustiuszt, Caesart, Liviust, Suetoniust, Eutropiust és Tacitust magyarázatokkal ellátó Glareanus munkáját,^{7 9} akárcsak az Erasmusszal és Lutherrel egy időben barátságban álló, Kálvinnal szimpatizáló, Rómával állandó hadakozásban lévő és birodalmi reformgondolatokkal foglalkozó nagy német humanistának, Ulrich von Huttennek^{8 0} *flores Sallustii et Quinti Curtii* c. munkáját. Könnyen elképzelhető, hogy Forrónak – amikor fordításán Bécsben dolgozott – még Erasmus 1518-as strassburgi Curtius-kiadása is a rendelkezésére állt, mert pl. a 3. könyv elején az ő szövegjavítását követi. Erasmus ugyanis az addigi edíciók *apud regem*-je helyett *circa regem*-et javasolt, s Háportoni ezt adja vissza „az király környül” kitételrel. Mindez persze még további vizsgálatot igényel, mert Forró nem hivatkozik Erasmusra, csupán általánosságban beszél „többeknek” Curtiusszal kapcsolatos filológiai munkásságról.

Ami magát Háportoni fordítását illeti, többnyire rendkívül pontos, szinte szószerinti, sokkal jobban ragaszkodik az eredetihez, mint pl. Kárpáty Csilla modern tolmácsolása. Míg az utóbbi Curtiusnak a Marsyas folyó forrásáról adott ezen leírását: *in subiectam petram magno strepitu cadit*, így adja vissza: „és harsogva zuhog alá a mélységből felmeredő sziklára”,^{8 1} addig ezt Forró ekképp interpretálja: „az alatta való kősziklára az vizeknek nagy zugásával esik.”^{8 2} A 17. sz. eleji magyar humanista tehát egyáltalán nem próbálta meg felcífrázni az eredeti szöveget, csak azt és úgy akarta mondani, ahogy az magánál a római auctornál állt. Ez a megállapítás nagyjából érvényes fordításának egészére is, bár időnként meg-megfigyelhető bizonyos eltérés ettől a szándéktól. Megesik, hogy egy latin szót a magyarban többel ad vissza, ha nem tud egyértelműen választani az eredeti különféle jelentései, értelmi árnyalatai közt. Így kerül a *liquidus* jelző helyébe nála a „szép, tiszta”^{8 3} jelzőpáros. Időnként nem egyszerűen fordít, hanem már magyaráz. A *qui denuntiaret* esetében így hangzik értelmezése: „ki jó üdején megmondaná.” Az egykorú viszonyoknak a múltba történő visszavetítésére utal a latin *barbarus*nak következetesen a pogány szóval történő visszaadása,^{8 4} bár a pogány megjelölés jelentéstartománya lényegesen szélesebb volt a régi magyar irodalomban, mint manapság. Kevésnek érzem a *gurgitibus* visszaadására a „mély vizekbe” kifejezést akkor, amikor már megvolt az expresszivebb és tömörebb örvény szó. A szimpla *statuit* helyett Háportoni ugyancsak a „magában azt végezé”^{8 5} bonyolultabb megoldást alkalmazza. Ezek az eltérések azonban szinte sohasem jelentik az eredeti szöveg félremagyarázását, bár néhány helyen mégis tetten érhetjük a fordítót tévedésében. Erre csak

a legérzékletesebb példát kívánom idézni. Saját korának gyakorlata alapján Háportoni a *murus*-t következetesen kőfalnak fordítja. Így szerint „az babyloniaknak nagy része a kőfalakra felállott vala.”⁸⁶ A fordítás még más alkalmakkor is beszél a mezopotámiai város kőfalairól, holott Curtius szövegében is benne áll, hogy – Háportoni átültetését idézve – Babyloniának „az enyvel megkenetett *égetett téglából* rakatott fala harminckét lábnyi szélességet foglal.”⁸⁷ A néhány kisebb-nagyobb hasonló félreértés ellenére azonban Forró tolmácsolása igen megbízható, sőt helyenként túlságosan is igyekszik ragaszkodni az eredetihez. Így megpróbálkozik az összetett igealakok visszaadásával a magyarban. A *futura erat*-ot *lészen valának* értelmezi.⁸⁸ Kőti magát az appositív és participiumos szerkezetek szó szerinti visszaadásához is, mert a *victorem occupaturum* nála: „az hadnak okát az győzedelmes elfoglalandó volna.”⁸⁹ Egy oratio obliqua-ban előforduló *reparaturum* is eképp hangzik magyarul: „könnyen megújítandó volna.” A latinnak megfelelően Háportoni nemcsak a coniunctivus visszaadásával kísérletezik, vö. „meg nem tartottad légyen” *ne...servaveris*, hanem rendkívül sok passivumot is használ, időnként még ott is, ahol Curtiusnál activum található, pl. az *appellant* helyett „neveztetik”-et ír. Ez az esetek többségében csak kissé teszi nehezkesebben gördülővé a szöveget, van azonban, hogy a szöveghűség már az érthetőség rovására megy. Szemléltesse ezt a következő részlet. A Kisásziát körülvevő két tengerről Curtius ezt mondja: *utroque in arctas fauces compellente terram*. Ennek átültetése így töri kerékbe nyelvünket: „mind az két tenger szoros torkokra szorítván az földet.”⁹⁰ E „torokszorító” értelmezésnél jobb egy olyan oldott szövegezés, mint amilyent a közelmúltban Kárpáty Csilla adott: „a két tenger itt szűk földszorossá zsugorítja a szárazföldet.”⁹¹ Az említett fogyatékok azonban csak apró szeplők Háportoni igényes és hiteles fordításán, amelynek a sok *vala* ugyan kölcsönöz némi monotonitást, de ez Baronyainál is megvan, s úgy tűnik, hogy a 17. sz. elején ez hozzátartozott az elbeszélő nyelvhez és előadáshoz.

Balog György Nepos- és Cicero-fordítását csaknem száz év választja el Háportoni munkájától. Az 1701-ben Lőcsén megjelent, majd több kiadást megért Nepos-fordítás alapjául szolgáló latin szövegről nem tudok semmi biztosat, de feltehetőleg nem egy tudományos igényű editio lehetett, hanem ugyanúgy valamilyen iskolai célokat szolgáló szövegkiadás, ahogy az 1694-es Cicero-átültetés alapját is az egyébként nagy tudású és különösen pedagógiai iskolateremtő és reformáló munkássága révén jelentékeny Johannes Sturm-nak az alsó fokú oktatást segítő szerény és több mint száz évvel korábban megjelent válogatása adta.⁹² Mindez persze csak arra figyelmeztet, hogy Balog a szövegmegválasztásban mélyen alatta maradt a későreneszánsz magyar fordítóinak, nem is beszélve saját korának klasszika-filológiai elvárásairól, de ugyanakkor a jelzett tényből még nem következik az is, hogy Balog alap-

vetően ne fordított volna pontosan, és ne szóaltatta volna meg izes magyar nyelven az általa kiszemelt ókori szerzőket. Trócsányi Zoltán már 1960-ban kimutatta, hogy Cicero-fordításában Balog egy, a dunántúli katolikus és az alföldi-erdélyi református irodalmi nyelvtől eltérő, valamiféle külön nyelvjárást tükröző egyéni írói nyelvet használ.⁹³ Ezt a nyelvészeti helyes megállapítást szeretném néhány más szempontú észrevétellel kiegészíteni, figyelembe véve a Nepos-fordítást is. Feltűnő, hogy egy olyan időszakban, amikor az eszmény a gazdag, díszített stílus volt, Balog egy olyan antik szerzőt választott tolmácsolásra, akire, mint Neposra, egy józan és lehiggadt írásmód volt a jellemző. Az is szembeszökő, hogy a latin eredetin a fordító semmi olyan változtatást nem eszközölt, amely barokkosítani próbálta volna Nepost. A tolmácsolás szinte reneszánsz módon kiegyensúlyozott, sőt Balog időnként még egyszerűsít is a szöveg áttétele során. A *cuius generis cum magnus numerus esset* egyébként is jól áttekinthető megfogalmazását még szimplább szerkesztésben adja vissza: „kik midőn számosan volnának.”⁹⁴ Összevonja a *Lemnum et eius insulae* fogalmazást is ekképp: „Lemnus szigetibe.”⁹⁵ Vagy vegyünk egy hosszabb részt: *cursores eius generis, qui hemerodromi vocantur, Lacedaemonem miserunt, ut nuntiaret quam celeri opus esset auxilio*, vagyis: egy olyan futárt küldtek Lacedaemonba, akiket hemerodromusoknak hívnak, hogy jeleljen, milyen gyors segítségre lenne szükség. Ezt Balog sokkal egyszerűbben adja vissza: „postájokat küldék, hogy sietséggel jeleljen, mely nagy szükségek volna a segítségre.”⁹⁶ Szó sincs róla, hogy a fordító ne lenne tisztában az eredeti mondat konstrukciójával és értelmével, hiszen nyelvtudása megbízható volt, ő azonban a lehető legvilágosabban kívánta kiírni magát. Ennek érdekében modernizál is, pl. Apollo helyett vallási szempontból magyarázólag „a jövődőlő bálvány Apollo”-t ír.⁹⁷ A *barbarus* ellenségnek fordítja.⁹⁸ Másutt eltünteteti a Neposnál föllelhető demokratikus felfogást, Míg a római történetíró azt mondja: Miltiades inkább törődött *mindenki szabadságával*, mint saját hatalmával, Balog azt írja: Miltiades „a szabadságot inkább kívánta, mint a fejedelemséget.”⁹⁹ Nepos fordítója követi azt a már Baronyai és Háportoni által is alkalmazott gyakorlatot, hogy az antik nép és országneveket anakronisztikus módon magyarítja, Rácországról és tótokról stb. beszélve. Mindez azt bizonyítja, hogy Balog a 17. sz. végén, 18. sz. elején is lényegében megmaradt a reneszánsz stíluseszmény képviselőjének, anélkül azonban, hogy tudós igényességben is fel tudott volna nőni a nagy elődökhöz. Mindez persze azzal is magyarázható, hogy Balognak alig volt más célkitűzése, mint hogy fordítását a tanulók nevelésére használja fel, úgy, ahogy Johannes Sturm (és nem Jakabnak,¹⁰⁰ mint ahogy a címlapon tévesen áll) Cicero levél válogatását is néhány évvel korábban „a tanuló ifjaknak kedvéért” fordította le magyarra. Míg azonban Sturm könyvével a helyes latin, addig Balog a tiszta,

világos magyar fogalmazásra akarta megtanítani a diákokat. Fordításához Balog valószínűleg a Sturm-féle válogatás 1595-ös nagyszombati kiadását használta, mert ez volt Balog munkájához hasonlóan négy könyvre felosztva, ellenében az eredeti 1539-es strassburgi, ill. az 1581-es Heltai-féle kolozsvári *editio*-val, amelyek három könyvre tagolódtak.¹⁰¹

A Florust fordító Dálnoki Benkő marosvásárhelyi tanár volt, s bevezetője alapján szintén voltak oktató-nevelői célkitűzései. Mégis az ő vállalkozása nagyobb igényű kívánt lenni Balogénál. Ő – megvallása szerint – munkája alapjául egy viszonylag friss, bőséges magyarázatokkal ellátott kiadást választott, Minelliust,¹⁰² aki az erasmusi iskola egyik késői követője volt. Florus-kiadása 1664-ben jelent meg először,¹⁰³ s a szerző úgy állítja be, hogy munkája a legjobb régebbi kiadások és kommentárok figyelembe vételével készült (Vinetus, Stadius, Gruterus, Lipsius, Pontanus, Freinshemius és Zevocotius).¹⁰⁴ Minellius kiadását széles körben használták is a maga korában és több editiót is megért. Én magam az 1670-es rotterdami publikációt használtam, hogy Dálnoki melyiket, ezt ma már nehéz lenne tisztázni. Bizonyos ténymegállapításokat azért így is tehetünk. Először is: Minellius munkája tudományos igényességben messze elmaradt java forrásainak színvonalától. Ő elsősorban a diákoknak szánta a klasszikusokból készített számos kiadását, és esetenként parafrázisszerű magyarázatait már a múlt századi kritika „souvent puériles”-nek, gyakran gyermetegeknek minősítette, s Lecerlc megannyi tévedését is szemére vetette.¹⁰⁵ Másrészt az is kétségtelen, hogy Dálnoki valóban felhasználta Minelliust. Ezt félreérthetlenné teszi Florus 3. könyvének Spartacusról szóló, 20. caputja, ahol van egy hírhedt romlott rész, mely szinte annyi változatban olvasható, ahány kiadás van. Itt Dálnoki egyértelműen a Minellius által kinyomatott szöveget követi,¹⁰⁶ bár időnként nem tud minden árnyalatot visszaadni, s egészen bőbeszédű körülírást alkalmaz. Így az *exitu invio* visszaadására ezt találjuk: „és midőn a helynek szorossága miatt lejöveleteket lehetetlennek gondolná”.¹⁰⁷ Ez a megoldás jelzi, hogy Dálnoki barokkosan gazdagítani igyekszik az eredeti, meglehetősen feszes szöveget, s ehhez esetenként Minellius parafrázisai is hozzájárultak. Pl. *Florus ut quasi ad quendam iuventae florem pervenerit*-jét Dálnoki Benkő így ülteti át: „mint ment az ő ifjúi erős és méltóságos állapotára”.¹⁰⁸ Az eredetihez viszonyított bővülésnek az lehet az alapja, hogy Minellius a *florem*-et *excellentiā, vigorem*-nek értelmezte, s a marosvásárhelyi mester csupán a két szó sorrendjét cserélte fel a fordítás során.¹⁰⁹ A szöveg burjánzóvá tétele persze gyakran Dálnoki saját leleménye, aki nem egyszerűen a római birodalom *universa magnitudo*-ját akarja megmutatni, hanem „mindenfelé kiterjedett hatalmas volta”-t,¹¹⁰ az egyszerű és frappáns *consenuerit* helyett pedig ezt írja: „azután pedig mint jutott koros és megért állapotára.”¹¹¹ Ezen kívül Dálnoki a fordításba esetenként magyarázato-

kat, főleg Liviusból átvett kiegészítéseket is beilleszt, úgyhogy munkája Baronyai, Háportoni vagy Balog teljesítményéhez viszonyítva, időnként már nem is a szó szoros értelmében vett fordításnak, hanem átdolgozásnak tűnik.

Ugyanakkor az is feltehető, hogy Dálnoki előtt nemcsak Minellius kiadása volt ott, hanem egy vagy több más editio is. Míg ugyanis az 1670-es Minellius kiadás esetén a Florus-*praefatio*-ban *circum ipsam matrem suam*^{1 1 2} olvasható, ugyanakkor Dálnokinál más kiadások *circum Urbem*-jének megfelelően „Városa körül” szerepel.^{1 1 3} Ez az eltérés persze talán azzal is magyarázható, hogy a Minellius kiadások szövegében lehettek eltérések, ez a probléma azonban csak akkor oldható meg, ha Dálnoki tolmácsolását az összes számításba jöhető editio-val összevetjük.

Az elmondottak talán érzékeltetik, hogy hazai műfordításirodalmunk a 17. sz. végére, a 18. sz. elejére tudományos igényességében visszaesett. Ugyanakkor azonban vannak előre mutató jelenségek is. Dálnoki Benkő már nem érzi helyesnek az antik helynevek magyarítását, s így Olasz- vagy Spanyolország helyett ő már általában Itáliát és Hispaniát ír. A maga barokkos kiszínezettségében stílusa többnyire nem élvezhetetlen, hiszen a marosvásárhelyi mester egyik fő területe épp a retorika volt, s még nagyenyedi tartózkodása idején a tanuló ifjúság használatára kiadta Vossius Oratoria-ját, mellyel Benkő szerint „ma is a collegiumokban és scholákban nagyobb részin élnek.”^{1 1 4}

A régi magyar irodalom itt vizsgált fordításainak áttekintése után – azt hiszem – láthatjuk, hogy azok nagyrészt nemzeti történeti tudatunk fejlesztésére születtek, exemplumokat kívánva nyújtani Magyarország megújításához és ismételt fölemelkedéséhez. Ennek megfelelően fordítóink alapvetően olyan antik historicusokhoz nyúltak, akik a társadalmi organizmus felfogását vallották. Ez a koncepció ugyanis reményt nyújtott arra, hogy a nemzet a hanyatlás szakasza után újra megerősödik, szinte új életre támadhat. A fordítások azt is mutatják, mennyire sikerült az egykorú európai tudomány színvonalához közelkerülnünk, ill. hogy mikor és mennyire maradtunk el fokozatosan tőle. A jelzett tolmácsolások egyúttal jó tükröi a hazai stílustörekvésekben bekövetkező változásoknak, az egyéni stílustörekvéseknek is, rávilágítva egyúttal az egykorú magyar oktatás helyzetére is. Befejezésül csak arra szeretnék még utalni, hogy az itt adott áttekintést a magam részéről előmunkálatnak tekintem, amelyhez semmiképp sem szabad, mint lezárt tanulmányhoz közeledni.

- 1 RMK, I 882.
- 2 Szent Agoston doctornac elmelkedő, magan beszellő es naponkent valo imadsagit az keresztyen attyafiáknac epületire magyarra fordeta Peechi Lvkach (Nagyszombat, 1591), RMK, I 249, RMNy, I 671.
- 3 RMK I 1372.
- 4 Aeneis, azaz az troiai Aeneas hertzeg dolgai..., Bártfa, 1582, RMK, I 185, RMNy, I 499. Másik kiadása: Debrecen, 1582, RMK, I 192, RMNy, I 509. A bártfai kiadás 1978 (?) -ban újból megjelent a Régi Magyar Irodalmi Ritkaságok sorozatban.
- 5 Historia az persiai monarchiabeli feiedelmekről...Xenophonból, Herodotusból és több authorokból Chiereny Mihaltol (Kolozsvár, 1592), RMK, I 528, RMNy, II 687.
- 6 RMK, I 257, RMNy, I 686.
- 7 RMK, I 241-242, RMNy, I 661.
- 8 RMK, I 1614 (a mű Ovidius nyomán készült).
- 9 Nem zárható ki persze, hogy voltak egyéb antik fordítások is, ám ezek vagy nem jelentek meg nyomtatásban (mi ugyanis csak ezeket vizsgáljuk), vagy ha megjelentek is, elvesztek ill. híruk sem maradt fent. Kétségtelen, hogy a régi magyar irodalom klasszikus fordításainak száma szerény a nagy nyugat-európai literatúrákhoz képest, de ezt részben az is magyarázza, hogy Magyarországon a latin nyelvnek nagyobb szerepe volt, mint sok más helyen, s uralma is hosszabb ideig tartott.
- 10 *Baronyai Decsi János*, Az Caius Crispus Sallustiusnac ket Historiaia..., Szeben, 1596 (az 1797-ben Bp.-en megjelent faksimile kiadás alapján), 1. „Az olvasokhoz” szóló ajánlást (4. l.).
- 11 Minderről „Az kegyes olvasónak...” szánt ajánlásban értekezik részletekbe menően Háportoni Forró Pál (Qvintvs Cvrtivsnak az Nagy Sandornak macedonok kiralyanak viseltetet dolgairol..., Debrecen, 1619, vö. RMNy, II 1174). Magam az egykor a Kunhalasi Ref. Gimnázium, később az OSZK, ma a Debreceni Egyetemi Könyvtár tulajdonában lévő és jelenleg 700.485 RMK I 485-ös jelzetű példányról készült xerox másolatot használtam. Az ajánlásnak nincs lapszámozása.
- 12 *L. Dálnoki Benkő Márton* „Elöl-jaro beszéd”-ét a L. Annaeus Florusnak „A’ romai viselt dolgokrol irott negy könyve”-hez (Kolozsvár, 1702). Az MTA Könyvtárának tulajdonában lévő 701.649-es számú példány xerox másolatát volt alkalmam használni.
- 13 L. erről a Reallexikon für Antike und Christentum (RAC) kitűnő összefoglalását, s.v. „Geschichtsphilosophie”.
- 14 A hivatkozást a RAC jelzett címszavából vettük át. A kérdéssel, mint az európai történetírás antik örökségével kapcsolatban, l. még *B.Smalley*, *Historians in the Middle Ages*, London, 1974, 19 kk.
- 15 E kérdésnek igen gazdag irodalma van, bár egyelőre hiányzik az egész anyag valóban szisztematikus áttekintése amire – tudtommal – *R.Häussler* készül az *Aufstieg und Niedergang der römischen Welt* (ANRW)-ben. Az újabb feldolgozások közül kiemelném az alábbi munkákat: *H. Ryffel*, *Μεταβολή πολιτειῶν*

Der Wandel der Staatsverfassungen, Bern, 1949; *K. von Fritz*, The Theory of the Mixed Constitution in Antiquity, N. Y., 1954; *R. Weil*, L' „Archéologie” de Platon, Paris, 1959; *P. Pédech*, La méthode historique de Polybe, Paris, 1964; *G.J.D. Aalders*, Die Theorie der gemischten Verfassung im Altertum, Amsterdam, 1968; *R. Weil* előszava Polybe, Histoires, livre IV, Paris, 1977-hez; *J. de Romilly*, The Rise and Fall of States According to Greek Authors, Ann Arbor, 1977; *A. Demandt*, Metaphern für Geschichte, München, 1978. Az organikus történelem-szemlélet antik gyökereiről és európai továbbéléséről l. *D.G. Hale*, The Body Politic, A Political Metaphor in Renaissance English Literature, The Hague – Paris, 1971.

- 16 Im., A v.
- 17 Im., A v. – A2 r.
- 18 Im., A4 r.
- 19 „Az L. Catilinanac...”, A5 r.
- 20 Uo., A5 v.
- 21 Uo., 6 r.
- 22 Uo., 6 r. – 6 v.
- 23 Uo., A2 r.
- 24 Uo., A2 r.
- 25 Uo., Bl r-v. vagy 9 r-v.
- 26 Uo., 5 v.
- 27 Az itt elmondottakhoz l. még az általam írt utószót Cornelius Nepos, Híres férfiak, Bp., 1984 kiadványhoz (193-204).
- 28 A Cornelius Neposnak...híres nevezetes hadi fejedelmeknek életekről és cselekedeteiről írt könyve (fordította: Balog Gy.), Lőcse, 1701, Kassa 1746, Pozsony 1763. Magam a DEK tulajdonában lévő 1746-ban kiadott, 751.386 számú példány xerox másolaiát használtam. A megadott idézet itt a 10. l.-ről való.
- 29 Uo., 177.
- 30 Uo., 165.
- 31 Uo., 169.
- 32 Uo., 233.
- 33 Uo., 266-267.
- 34 Uo., 176.
- 35 Q. Cirtivsnak..., 658.
- 36 L. a 11. jegyzetet.
- 37 L. mindehhez összefoglalásomat a Florus, Róma háborúi, Bp., 1979 kötetben (177-184). Ugyanezt a problémát egy német nyelvű tanulmányomban is igyekeztem megfelelő filológiai apparátussal részletekbe menően is megvilágítani (Zur Geschichtskonzeption des Florus) Klio, 66, 1984, 590-598). Ugyanitt a további irodalom is megtalálható.
- 38 L. erről legutóbb *A. Novara*, Les idées romaines sur le progrès, d'après les écrivains de la République, Paris, 1983, I-II (többek közt 670-674).
- 39 Ehhez a kérdéskörhöz l. *R. Häussler*, Vom Ursprung und Wandel des Lebensvergleichs, Herm., 92, 1964, 313-341, ill. *R. Müller*, Hegel und Marx über die antike Kultur, Phil., 116, 1972, 1-31. Gazdag anyag található még *A. Demandt* fentebb

idézett munkájában is (passim). – Florus történelemfelfogásának a lengyel historikusokra is volt hatása, vö. *St. Sarnicki*, *Annales sive de origine et rebus gestis Polonorum et Lithuanorum libri VIII* (l. erről *I. Lewandowski*, *Florus w Polsce*, Wrocław – Warszawa – Kraków, 1970, 120; ugyanitt még további érdekes adatok is találhatóak).

40 L. Annaeus Florusnak..., 3 - 4.

41 Uo., 233.

42 Uo., 217.

43 *Borzák I.*, Az antikvitás XVI. századi képe, Bp., 1960, 410 kk., *Uő.*, *Translatio imperii*, in: *Idő és Történelem*, Bp., 1974, 33 kk.; *Gombáné Lábos Olga*, *Kecskeméti Alexis János világ- és történelemszemlélete, politikai felfogása*, in: *Könyv és Könyvtár*, 9, 1973, 198 kk., *Uő.*, A „négy birodalom” elméletének utókorához, uo., 10, 1976, 72-73 (további irodalommal).

44 L. Annaeus Florusnak..., *Elöl-jaro beszéd* B 11.

45 Uo., B 13.

46 Ezt az egész elképzelést Dálnoki Benkő Márton az „Ajanlo level”-ben summázza.

47 L. erről az „Elöl-jaro beszéd”-et (C), ahol a szóbanforgó mű 1664-es, Rotterdamban megjelent kiadását említi. Én magam az 1670-ben uo. megjelent edíciót tudtam csak használni, további észrevételeim ennek a szövegén nyugszanak (L. Annaeus Florus cum notis selectissimis Joh. Minellij...addidit L. Ampelium etc., Roterodami, apud A. Leers, a. 1670). *I. Lewandowski*, *Florus w Polsce*, 40 ill. 43 regisztrálja Minellius egy 1680-as és 1698-as rotterdami kiadását is, de voltak egyéb közzétételek is (1683: Amsterdam, 1700: Hafniae/Hafen, 1704, 1718, 1734: Leipzig – uo., 42-44).

48 L. a hivatkozott kiadást: 4 r – 4 v.

49 A szerző gazdag munkásságából hadd utaljak itt mindenekelőtt a „Humanista történetírók” (Bp., 1977) kötethez írt utószavára (különösképp 1188-1189), amely jól és világos formában összegzi azt a végkövetkeztetést, melyet *Kulcsár P.* korábbi, gondos, filológiaiilag megalapozott kutatásaiból levont (Bonfini magyar történetének forrásai, kand. tézisek, Szeged, 1970; Bonfini magyar történetének forrásai és keletkezése, Bp., 1973). – A témához kapcsolódik korábbi írásom: *Költői időszemlélet a késő reneszánsz és a barokk határán*, *ItK*, 86, 1982, 667-677 (további irodalommal).

50 Humanista történetírók, 14 kk.

51 XIII. fejezet (Humanista történetírók, 371. l.).

52 XVI. könyv (Humanista történetírók, 833. l.).

53 L. erről a kérdésről: *Theorie der Geschichte, Beiträge zur Historik*, Band II, *Historische Prozesse*, hrsg. v. *K.-G. Faber* u. *Chr. Meier* (dtv), München, 1978. Ebben az összefüggésben különösen fontos számunkra *J. Schlobach*, *Die klassisch-humanistische Zyklentheorie u. ihre Aufhebung durch das Fortschrittbewusstsein der Französischen Frühaufklärung*, 127 kk.

54 L. erről „Az olvasokhoz” c. bevezetést.

55 A nagy európai nyelvekre történő fordításokkal kapcsolatban *R. R. Bolgar* munkáját használtam (*The Classical Heritage and its Beneficiaries*, Cambridge, 1954. A Cicero-fordítások összefoglaló táblázata itt: 528-529).

- 56 Vö. uo., 509.
- 57 Minderről l. uo. 534-535. Elterjedt volt egyébként Sallustius a jezsuita gimnáziumokban is (uo., 357).
- 58 „Az kegyes olvasónak...”, (0) 2 v.
- 59 Minderről l. R.R. Bolgar, im., 528-529.
- 60 Uo., 531 mindössze R. Fiorentino fordítását regisztrálja.
- 61 R.R. Bolgar, im. kimutatása ebben az összefüggésben semmiféle adatot sem tüntet fel; adataim I. Lewandowskitól származnak, aki új lengyel fordítását 1973-ban jelentette meg (Wrocław – Warszawa – Kraków – Gdańsk), előszó: XVII. Másik, Florus lengyelországi utóéletét vizsgáló monográfiájából megtudjuk, hogy a később Magyarországon is tevékenykedő Eck Bálint 1515-ben Krakkóban kiadta latinul Florust (118. l.). Innen ismerjük azt is, hogy Falissowski 1646-os tolmácsolását 1790-ben Vilnában (Vilnius) újból közzétették. Florust egyébként ekkoriban még többre értékelték itt Liviusnál.
- 62 R.R. Bolgar, im., 528-529. Ugyanő (355) a Cordier-féle válogatás anakronisztikus jellegét hangsúlyozza.
- 63 Nouveau recueil de lettres choisies de Cicéron, Liège, é.n.
- 64 L. erről R.R. Bolgar, im., 526 kk.
- 65 Kis Ferencné és Muraközi Gyula fordítását 1963 és 1976 között tették először közzé 7 kötetben.
- 66 L. a fakszimile kiadáshoz írt kísérő tanulmányt (26-27; kár, hogy itt a *gratulor-t gratulor*-nak szedték.
- 67 Vö. R.R. Bolgar, im., 340.
- 68 L. róla Chr. G. Joecher, Allgemeines Gelehrtenlexikon, Leipzig, 1750, II s. v. (a második kiadás 1784-ből, újra kiadva: 1960).
- 69 Jelentés Sallustiusnak magyar fordítása felől, Erdélyi Múzeum, 3, 1815, 176-177.
- 70 Az Ivgvrta kiralnac..., A 4 v.
- 71 Uo.
- 72 Uo., A 5 r.
- 73 Az L. Catilinanac..., 6.
- 74 Az Ivgvrta kiralnac..., A 5 v.
- 75 L. róla Joecher, s. v.
- 76 Megjelent Strassburgban (1648. majd 1670).
- 77 Vö. pl. az M. Nisard-féle 1779-es kiadással (Firmin-Didot, Paris).
- 78 Vö. H. Kraus, Zwei vergessene Curtiusausgabe, Neuburg a. d. D. 1911. A kérdés régebbi irodalmának tüzetes áttekintése megtalálható: Schanz-Hosius, Geschichte der römischen Literatur, II⁴, München, 1935-1959, 602-603.
- 79 L. róla Joecher, s. v.
- 80 L. fentebb, 68. jegyzet.
- 81 Q. Curtius Rufus, A makedón Nagy Sándor története, Bp., 1967, (ford. Kárpáty Cs.), 8.
- 82 Háportoni Forró fordítása: 35. l.
- 83 Uo.
- 84 Vö. pl. uo. 43.

- 85 Uo. 40.
- 86 Uo. 216.
- 87 Uo. 217.
- 88 Uo. 216.
- 89 Uo. 213.
- 90 Uo. C 3 r.
- 91 *Kárpáty Cs.* fordítása 9.
- 92 Vö. RMNy I 113, 488, 754.
- 93 *Trócsányi Zs.*, Írók egyéni nyelve a XVII-XVIII. században, 33 kk., in: Dolgozatok a magyar irodalmi nyelv és stílus történetéből, szerk. *Pais D.*, Bp., 1960. Balog Gy.-ről a 36-39. lapokon van szó.
- 94 *L. Balog* Nepos-fordítását: 1.
- 95 Uo. 2.
- 96 Uo. 7.
- 97 Uo. 1.
- 98 Uo. 2.
- 99 Uo. 6.
- 100 Jakob Sturm a reformáció élharcosa volt a 16. sz. első felében Strassburgban, ahová azt a Johannes Sturmot is meghívta tanítani, aki az ún. *pietas litterata* egyik képviselője volt. Ez a törekvés a reneszánsz végén jelentkezett és a klasszikus képzés új formája volt, vö. *R.R. Bolgar*, im., 303.
- 101 RMNy I 754, vö. *Borsa G.*, MKsz, 1965: 61. Ugyanitt a további legfontosabb adatok is megtalálhatók. A háromkötetes magyarországi változatokról l. RMNy I 113 és 488. Az előbbi 1555-ben jelent meg Brassóban.
- 102 L. róla: *Biographie universelle ancienne et moderne...*, Paris, 1821, 29. köt. 78. l. (W-s szignóval), s. v. Minell. Pozitívabb értékelését adja *I. Lewandowski*, *Florus w Polsce*, 39.
- 103 Sztoikus beállítottsága miatt *Florus* kedvelt volt Németalföldön, így a leuveni iskola igen tisztelte a barokk időszakában, vö. *I. Lewandowski*, *Florus w Polsce*, 121.
- 104 L. az idézett kiadást: 10 v. Holott korábban így írt *J. Westerwyck* a Minellius-féle edició ajánló versében: *In Floro floret praeclari fama Min-elli* (11 v.).
- 105 L. Bibl. univ. anc. et mod., i.h. *I. Lewandowski*, *Florus w Polsce*, 39 – minden elismerése ellenére is – e korszak irányadó kiadásának *Freinsheimiusét* tekinti, regisztrálva még *Blancardusét*, *Rutgerus Hermannidesét* és *Anna Fabraét* is.
- 106 Idézett kiadás 187-188.
- 107 *Dálnoki Benkő M.* kiadása: 243.
- 108 Uo. 3. l. (D 6 r), vö. Minellius idézett kiadása: A 2.
- 109 L. az előző jegyzetet.
- 110 *Dálnoki Benkő M.* fordítása: 2-3. l.
- 111 Uo. 3.
- 112 Idézett kiadás: 3-4. l.
- 113 *Dálnoki Benkő M.* fordítása: 3. l.
- 114 Ajánló levél: A 6 v. *Florus* stílusa miatt egyébként kedvelte és utánozta a barokk, 1. erről *I. Lewandowski*, *Florus w Polsce*, 120.

DAS LITERARISCHE ERBE VON ROM IN DEN ALTUNGARISCHEN
PROSA-ÜBERSETZUNGEN

(Zusammenfassung)

Der Verfasser behandelt die ungarische Übersetzung von fünf lateinischen Autoren. Sallustius wurde 1596 von Baronyai Decsi, Curtius Rufus im Jahre 1619 von Háportoni Forró, die Briefe des Cicero 1694 von György Balog, Cornelius Nepos 1701 ebenfalls von Balog, Florus 1702 von Dálnoki Benkő ins Ungarische übertragen. In der altungarischen Literatur hat man also – auch infolge der ziemlich starken Traditionen der lateinischen Sprache – nicht zu viele römische Werke ins Ungarische übersetzt. Die Analyse der vorhandenen Übersetzungen ergibt, dass diese Übertragungen ins Ungarische grösstenteils entstanden sind, um unser nationales historisches Bewusstsein zu fördern, man wollte mit ihnen Beispiele, *Exempel* geben für die Erneuerung und für den wiederholten Aufschwung Ungarns. Dementsprechend griffen die Übersetzer grundlegend zu antiken Historikern zurück, die sich zum Gedanken der organischen Entwicklung der Gesellschaft bekannten. Diese Konzeption bot nämlich die Hoffnung, dass die Nation nach der Periode des Verfalls wieder erstarkt und zu neuen Kräften kommt.

Die Übersetzungen liefern Beweise auch darüber, inwiefern es möglich ist, dem Niveau der zeitgenössischen europäischen Wissenschaft nahe zu kommen bzw. wann und in welchem Masse entfernten wir uns ihm allmählich. Die einzelnen Übersetzungen stellen gleichzeitig treue Widerspiegelungen der Veränderungen dar, die in den einheimischen Stilbestrebungen vor sich gegangen sind, anderseits zeigen sie die individuellen Stilbestrebungen und stellen auch die Lage des zeitgenössischen ungarischen Unterrichtswesens ins rechte Licht.

A DEBRECENI EGYETEMI KÖNYVTÁR KNER–GYŰJTEMÉNYÉRŐL

*„Apám és a magam kapcsolatai is
valahogy Debrecen felé mutatnak.”*

Kner Imre

A mottóban idézett mondat Kner Imre 1939. január 19-én Nyireő István debreceni egyetemi könyvtárigazgatónak írt leveléből való és arra utal, hogy Knerék és Debrecen kapcsolata nem véletlenszerű. A tágabb környezetben Szeged és Debrecen az a két nagyobb város, melyek kulturális vonzáskörzetében dolgozott a gyomai nyomda. Az esetenkénti együttműködés 1885-ben a Gyakorlati Bibliamagyarázatok nyomtatásával kezdődött és Kner Imre levelezése őrzi a debreceni Mata Jánoshoz írt sorokat 1943 végéről.¹ A debreceni Egyetemi Könyvtár sem csupán egyike azoknak a könyvtáraknak, melyeknek Kner Imre és Kner Endre 1935-1943 között raktárkészletéből mintegy 30.000 kötet könyvet ajándékozott. A Békés megyei Levéltárban és a debreceni Egyetemi Könyvtár irattárában lévő dokumentumok arról tanúskodnak, hogy más célok és egy szorosabb Debrecenhez kötődés hozta létre az Egyetemi Könyvtár Kner-gyűjteményét.

Haiman György 1970-ben, az Új Írásban közzétett tanulmányában beszámolt a könyvajándékozás történetéről.² „Az akció befejezésének, de talán az életmű tragikus befejezésére való felkészülésnek végső aktusa az 1906-1942 közötti kiadványok sorozatának a debreceni Egyetemi Könyvtár részére való felajánlása volt. ... A Békés megyei Levéltár dokumentumai mellett a debreceni Egyetemi Könyvtár nagy becsben tartott Kner-különgyűjteménye a tanúja a könyvajándékozásnak, a két világháború közötti kulturális viszonyaink e sajátos drámai epizódjának.” – írja Haiman György.³ Bár a könyvek valóban mintegy az akció befejezéseként, 1943. júniusában kerültek az Egyetemi Könyvtárba, a különgyűjtemény keletkezésének története sokkal korábbra nyúlik vissza.

A debreceni Egyetemi Könyvtár viszonylag fiatal intézmény: az egyetem 1914. szeptemberében kezdte meg működését, a könyvtár pedig csak 1916-ban létesült, és mivel a Református Egyházkerülettel a Kollégiumi Könyvtár átvételére vonatkozó megegyezés nem jött létre, már meglévő könyvtár sem képezte alapját. A könyvtár megnyitására csak 1918. május 1-én került sor, ekkor kezdődött el az időközben összegyűlt anyag feldolgozása, az olvasóterem pedig 1922-ben nyílt meg.⁴ A könyvtár vezetésével

megbízott személyek gyakori változása, a könyv- és folyóiratbeszerzésre fordítható pénz szűkös volta, a személyzet hiánya miatt a könyvtár 1929-ig csak igen lassan fejlődött.⁵ Amikor 1928-ban az Egyetemi Tanács úgy döntött, hogy a könyvtári munkában, könyvtártervezésben jártas igazgatót bíz meg az Egyetemi Könyvtár vezetésével, már javában folytak az egyetem építkezési munkái és a központi épület tervezése, benne a könyvtár megfelelő helyének kialakítása.⁶

Az új igazgató Dr. Nyireő István lett, aki a kolozsvári Egyetemi Könyvtárban és az Országos Széchényi Könyvtárban már bizonyította a könyvtártervezésben való rátermettségét. És bár Nyireő úgy gondolta, hogy átmenetileg, néhány évre jön Debrecenbe az új könyvtár megszervezésére, végül is 1945. májusáig maradt itt.⁷ Nevéhez fűződik az Egyetemi Könyvtár raktárainak és egyéb helyiségeinek megtervezése, berendezése és a könyvtárlománya nagymérvű gyarapítása.⁸ Az 500.000 könyv raktározására tervezett épületszárny kínálta a lehetőséget az átgondolt, célszerű betelepítésre. Nyireő István az 1932. októberében és 1933. januárjában beköltöztetett 100.000 kötetet a könyvtár törzanyagának rendszerezését végezte el.⁹ Fontos feladatnak tekintette a könyvtári különgyűjtemények kialakítását: egy-egy jeles személy magánkönyvtárának együtt-tartását, kiadói- és nyomdai különgyűjtemények létrehozását. „A könyvtártudomány határozott feladata egyebek mellett – írta – hogy kellő kifejezésre juttassa a könyvművészeti szempontokat.”¹⁰ Szorgalmazta a könyvtörténet területén folyó adatgyűjtést, hogy a könyvek fejlődéstörténetének egyes homályos részleteit kellőképpen tisztázni lehessen. Fontosnak tartotta az írás-, könyv- és könyvtártörténet tanulmányozása mellett a magyar könyvművészet és könyvkereskedelem történetének kutatását.¹¹

Maga is írt könyvismertetéseket, s hamar felfigyelt a Kner-nyomda könyveire, Knerék kiadói és a tipográfia megújítását célzó törekvéseire. „Külön ki kell emelnünk a Kner-nyomda ismertén művészi tipográfiáját – írta a Pancsatantráról megjelent elemzésében –, mely a betűk megválasztásától kezdve a stílszerű könyvdíszekig egységes. Mindenki észre fogja venni, hogy egy ilyen tartalomban, alakban egyaránt kivételes könyv kiadásában a kiadói üzleti érdeket mennyire háttérbe állíthatja az önzetlen kultúrunka.”¹² A török hodzsza tréfáiról írt ismertetését a következőképpen zárja: „Kettős elismerés illeti meg a kiadót is. Nem csak azért, mert a könyv kiállítása igazán mintaszerű, de elsősorban azért, mert jól észrevehető, hogy a kiadvánnyal nem olcsó piaci sikert akart szerezni, de maradandó érdemet.”¹³ A Békés megyei Levéltárban őrzött Kner Imre-Nyireő István levelezés első darabja a keleti irodalom egyes műveinek kiadásával illetve a Protestáns Szemlében Nyireő tollából megjelent ismertetésekkel kapcsolatos, és Nyireő még a Magyar Nemzeti Múzeum Országos Széchényi Könyvtára munkatársa-

ként, annak cégjelzéses levélpapírján írta Kner Imrének 1927. február 14-én. Már ebben a levélben felmerül Nyireő István kérése, hogy a Kner-nyomda addig megjelent kiadványainak jegyzékét megkaphassa.¹⁴ Kner Imre 1927. február 15-én kelt válaszában megköszöni a könyvismertetést és a kiadói tevékenység felfüggesztésének okait tárja Nyireő elé. A könyvjegyzék megküldéséről nem esik szó.¹⁵

A levelezés következő fennmaradt dokumentumát Nyireő István már mint egyetemi könyvtárigazgató szignálja. A levél a „Magyar Királyi Tisza István-Tudományegyetem Könyvtára-Debrecen. Igazgató” körbélyegzős fejléccet viseli és 1935. február 23-án kelt, „Igen tisztelt Kner Ur!” megszólítással kezdődik, és jókívánságait fejezi ki Kner Izidor háromnegyedszázados munkássága alkalmából. A személyes hangvétel arra enged következtetni, hogy a kapcsolat Kner Imre és Nyireő István között 1927 és 1935 között is fennállt.¹⁶ Ezt látszik igazolni Kner Imre február 25-én írt válaszlevele is, melyben Kner Imre „Igazgató Urnak régi híve és szolgája” zárossal búcsúzik.¹⁷ Ebből a levélből értesülünk arról is, hogy Kner Imre Budapestre utazik édesapja meglátogatására. A negyedik szemműtétén átesett Kner Izodort többször felkereshette Budapesten Kner Imre, és az így gyakoribbá vált pesti látogatások valamelyikén feltehetően személyesen is találkozott Nyireő Istvánnal. A következő levél ugyanis, melyet Kner Imre Nyireőnek írt, „Kedves Barátom!” megszólítással kezdődik, és tegező formában folytatódik. Az 1935. június 11-én kelt írásból következtetni lehet arra, hogy Nyireő újra felvetette a könyvjegyzék kérésének ügyét, most már kifejezetten abból a célból, hogy a debreceni Egyetemi Könyvtár a Kner-kiadványoknak minél teljesebb sorával rendelkezzen. Kner Imrének ez a levele a debreceni Egyetemi Könyvtár Kner-gyűjteménye kialakulásának első fellelhető dokumentuma.¹⁸

Miután a levelek mind a Kner-nyomda történetére, Kner Imre kiadói, tipográfiai elképzeléseire, mind a debreceni Egyetemi Könyvtár történetére illetve Nyireő István értő könyvtárigazgatói tevékenységére vonatkozóan forrásértékűek, az alábbiakban adom közre azokat, a keltezés időrendjében, teljes terjedelmükben. A szövegben csak a nyilvánvaló elírásokat változtattam meg, és kihagytam egy, a témánk szempontjából érdektelen levélváltást és az arra vonatkozó részleteket. A keltezésből a hely megjelölését az ismétlések elkerülése érdekében elhagytam. A dátum után zárójelben az eredeti levél – illetve ha csak másolatban maradt fenn, annak – lelőhelyét adom meg, a következő rövidítéseket használva:

Gyula = Békés megyei Levéltár Gyula, DEK = Kossuth Lajos Tudományegyetem Könyvtára Debrecen.

E helyt szeretnék köszönetet mondani a Békés megyei Levéltár munkatársainak a kutatásban nyújtott segítségükért.

Kner Imre levele Nyireő Istvánnak

1935. június 11. (DEK)

Kedves Barátom!

Hazaérkezve hozzáfogok a felgyült elintéznivalók elintézéséhez s itt küldöm legutóbbi, 1933. karácsonyi Jegyzékemet és egy régebbit, amely az elfogyott dolgokat is tartalmazza. Kérek, állítsd össze ebből a Wunschlite-t és küldd be s majd akkor meglátom, mit tudok csinálni. Amint ráérek, összeszedem a régi szaklapokat is és még egy dolgot küldök a Könyvtárnak, amelyet nagy terjedelme miatt csak egyébbel együtt lehet expedálni. Az egész küldeményt majd vasúton fogom elszállítani. —

Érdeklődéssel várom szíves válaszodat s számítok arra is, hogy a kilátásba helyezett látogatás sem fog csak ígért maradni. —

Szíves üdvözzel vagyok régi, lekötözött híved és szolgál

Kner Imre

Nyireő István levele Kner Imrének

1935. június 13. (DEK)

(Másolat!)

Igen tisztelt Barátom!

A f.hó 11-én kelt szíves soraidat köszönettel nyugtázva, a mellékelt jegyzékben van szerencsém közölni az itt hiányzó kiadványaitok jegyzékét. Bár, mint látom, elég sok meg van már becses műveitek közül, jórésük még mindig hiányzik.

A meglevők természetesen a könyvtár anyagában különböző helyeken vannak — úgy amint beérkeztek. De a már beszámozottakat rendszerünk miatt áthelyezni alig lehetne. Inkább az újonnan érkezendőket fogom majd egészen külön felállítani, hogy együttesen érdekesen jellemezhessek a Cég kiadói munkásságát. Küldeményeteknek bizonyára ez volna a legfőbb célja.

Örvendeni fogunk a régi szaklapoknak is, melyek szintén jól fogják kiegészíteni gyűjteményünket. Mi volna az a nagy terjedelműnek jelzett egyéb küldemény?

Gyomára vagy augusztus végén, vagy szeptemberben tudnék lemenni. Akkor több dolgot talán meg is beszélhetnénk. E hó 22-től kezdve pár hétig Balatonfüreden leszek. A további nyári programom még nem alakult ki.

Szíves figyelmet s a jelzett küldeményt előre is megköszönve vagyok nagyrabecsülő híved

[Nyireő István]

[Melléklet]

A DEBRECENI M.KIR. TISZA ISTVÁN–TUDOMÁNYEGYETEM KÖNYVTÁRÁNAK
IGAZGATÓSÁGA

J E G Y Z É K

- ANTAL Sándor: A Trondhjemi herceg kíséretében
ANTAL Sándor: Jörru története
- APULEIUS: Amor és Psyche
 - AUCASIN és Nicolette
 - Az örök GOETHE
 - BALÁZS Béla: A vándor énekel
 - BALÁZS Béla: Misztériumok
 - BALÁZS Béla: Játékok
 - BALÁZS Béla: Halálos fiatalság
 - BALÁZS Béla: Hét mese
 - BALÁZS Béla: Testvérország
 - BALÁZS Béla: A fekete korsó
 - ▽ BYRON: Mazeppa
 - COLERIDGE, Samuel Taylor: A vén tengerész
 - ▽ CSICSERI Bors (Ágai Adolf): Ha'sszólljék!
 - DOKTOR Faustus históriája
 - DRUMÁR János: Sir Adamanth titka
 - ▽ ÉJFÉL. Magyar írók misztikus novellái
 - ERDŐS Renée: János tanítvány
 - GAILIT, August: Tenger
 - GAJDÁCS Pál: Simonyi József, a híres óbester
 - GARAY Antal: Párisi és hazai forradalmi emlékeim
 - GÁRSIN V.M.: A piros virág
 - GARVAY Andor: Négy kis komédia
 - GELLÉRT Oszkár: Testvérbánat csillaga
 - HEIDENSTAM, Verner von: Endymion
 - ▽ HERVAY Frigyes: Magyar kabaret
 - HEVESI Sándor: Apja fia
 - JÁSZAY–HORVÁTH Elemér: Gyöngyök és könnyek
 - JÁSZAY–HORVÁTH Elemér: Tábortüzek
 - JÁSZAY–HORVÁTH Elemér: Színek, szavak
 - KÁLIDÁSZ: A király és a bajadér
 - KIRÁLY György könyvei: Egy nemes emberről és az ördögről való História...
 - KIRÁLY György könyvei: Miasszonyunk sziz Mária csodáiról való Hét Legenda
 - KIRÁLY György könyvei: Egy özvegy asszonyról s katonáról való Historia...
 - KISÉRTETHISTORIÁK: Idegen írók novellái
 - KIVIKAS, Albert: Lápvirágok

- KNER Izidor: Apró lurkóságok
- — : Félévszázad mesgyéjén
 - — : Eszmék és viaskodások
 - ▽ — — : Agyafurt alakjai
 - — : Aforizmái
 - — : Pajzán aforizmái
- KOROLJENKO, V.G.: A vak muzsikusz
- KOSZTOLÁNYI Dezső: Tinta
- KOZMA Lajos: Szigetkönyve
- KUNOS Ignác: A török hodzsza tréfái
- LÁNYI Sarolta: A távozó
- LEÓNOV: A kis ember vége
- LESZNAI Anna: Édenkert
- LESZNAI Anna: Mese a butorokról és a kis fiuról
- ▽ Dr. LÖWY Árpád (Dr. Réthy László): Magyar ethnographia
- LUKÁCS György: Balázs Béla és akiknek nem kell
- LUKIANOS: Igaz história
- MACHIAVELLI, Niccolo: Mandragora
- METSANURK, Mait: Beront az élet
- MOLY Tamás: Három novella
- MOLY Tamás: Az igaz élet
- MOLY Tamás: A jöttment
- PANCSATANTRA azaz ÖTÖS KÖNYV
- PUSKIN, A. Sz.: A póstamester
- RÉVÉSZ Béla: Ady Endre életéről, verseiről, jelleméről
- Δ SUDRAKA: Az agyagkocsika
- SZABÓ Lőrinc: Fölü, erdő, Isten
- SZÉCSI Ferenc Válogatott munkái
- TAMMSAARE, A.H.: Az erdőárki gazda
- TOLSZTOJ, A.: Péter cár napja
- TUGLAS, Friedebert: Végzet
- WILDE, Eduard: A hegyfalvi tejesember

[Nyireő István kézírásos feljegyzése]

Kner:

Monumenta Lit.

Apuleius

Aucasin és Nic.

Coleridge

Lukianos

Kalidásza

Machiavelli

Orosz elb.: Koroljenko, Puskin

Svéd ” Möller: Diákkal

Dán elb.: Drachmann: Két lövés
Norvég ”
Turóczi-Trostler: Örök Goethe
Kisértethistóriák

3.

Kner Imre levele Nyireő Istvánnak

[1935. június 15.?] (DEK)

Kedves Barátom!

Szíves soraidat vettem s tudatom, hogy a kívántakat majdnem mind tudom küldeni majd, de esetleg néhány olyasmit is, ami nem fordul elő a Jegyzékben. Most azonban egy kérdés merül fel: Titeket tartalmi, irodalmi szempontból érdekelnek-e a könyvek, vagy tipográfiai szempontból? Ezt azért kell megkérdezni, mert a legtöbb kiadványunk, például az északi sorozatok 36 kötete, tipográfiai szempontból fűzve szebb és érdekesebb, a félévászonzókötések jelentéktelenebbek. Mármost ha ki vagyunk téve annak, hogy egyszer majd valami tucat könyvtári félévászonzókötésbe köttetnétek, akkor inkább küldeném mégis a fűzött helyett a félévászonzókötést amiből lehet, de ha meghagyhatod az eredeti állapotában a sorozatot, akkor a fűzöttet küldeném. Amiből lehet, megküldöm esetleg mindkettőt, hogy a félévászont elhelyezhesd az olvasni való anyag között. –

Nem szerepel felsorolásodban a Király György féle Kner-Klasszikusok. Ebből a félbörkötés elfogyott, az akkori rossz anyagokba kötött félévászont nagyon csúnya. Azt nem szívesen küldeném. De ez év folyamán kötetek belőle szép félévászonzókötést és azt később pótolnám. –

Szíves válaszd vétele után megkezdem a sorozat összeállítását és ha sikerül összehoznom úgy, hogy 22-ike előtt odaérjen, elküldöm, de ha nem, akkor csak visszaérkezésed utánra küldöm a ládát. –

A nagy terjedelmű dolog egy mappa volna, amelyet eddig nem hoztam nyilvánosságra s kizárólag múzeumok és könyvtárak, meg kiállítások számára készült. Kb. 20 nagy lapon Kozma Lajos összes, a mi nyomdánk részére készült könyvdiszitéseit tartalmazza. – Fitték kaptak belőle eddig, a fővárosi könyvtár, az Iparművészeti és a Szépművészeti Múzeum, a Gutenberg-Museum Mainzban és néhány barátom. –

Exlibrisekből összeszedem majd, amit tudok, de nem mindenütt tudom megadni a művészt és a megjelenési évet. –

A kilátásba helyezett látogatásnak nagyon örülök s várom hát közléseidet a fentiekre nézve. –

Szíves üdvözléssel vagyok régi, lekötélezett híved és szolgád

Kner Imre

Nyireő István levele Kner Imrének

1935. június 18. (Gyula)

Kedves Barátom!

Szíves soraidra válaszolva a következőkben tájékoztathatlak kiadványaitok itteni tervezett elhelyezéséről.

Könyveitek minket tartalmi és tipográfiai szempontból egyformán érdekelnek. Mivel tartalmilag is igen becsesek, természetesen a könyvtári használatból nem vonhatók ki. Nagyobb elhasználódásnak azonban még sincsenek kitéve, mert a szépirodalmi műveknek az intézetten kívüli használatát nem engedjük.

Mint jeleztem, a kiadvállalat nyomdatörténeti fejlődése úgy tekinthető át legjobban, ha legalább a legrepresentatívabb művek – külön és együtt állíttatnak fel. Ezt tervezném a Töltekek jövő könyvekkel is. A raktározás könnyebbsége miatt azonban ezeknek a könyveknek a bekötéséről is gondoskodni szeretnék.

Azoknak a könyveknek a borítékjait, melyek különösebb figyelmet érdemelnek, mi rendszerint hozzá szoktuk köttetni a könyvekhez. Ezt meg lehetne talán tenni az Északi sorozatoknál is, ha abból egy teljes sorozatot kaphatnánk és általában mindazoknál, melyeknek (minthogy a már meglévők nem helyezhetők át és talán kopottabbak is) a teljesen külön a díszműveink gyűjteményében való elhelyezését óhajtjátok. (A „Díszművek” jelzésű könyvtári csoport anyaga van a legteljesebb izoláltsággal megőrizve.)

A küldött jegyzékben csak azokat a műveket soroltuk fel, amelyek itt általában hiányzanak és így nem jeleztük a használtabb állapotúakat sem. Ezért nem jeleztem a Kner-klasszikusok csinos sorozatát sem, mely természetesen szintén megvan, de csak aránylag egyszerű és nem is eredeti félvászon kötésben. Az eredeti félvászonkötés, bármily csinos volt, mint a magam példányán látom, bizony – amint írod is – erősen kifakult. Ezek a szépen sikerült könyvek tényleg megérdemelnének egy tartós jobb kötést. A Monumenta Literaturának szintén csak kiegészítő füzetait kértem, de ha egy teljes példányt is kapnánk a kollekció szempontjából jó volna.

Nem tartanátok-e jónak, ha az így letéteményezett és a jövő időkre szánt itteni Kner gyűjtemény egy csinos kis exlibrist is kapna, amely a könyvanyag itteni elhelyezését is magyarázhatná? A szövege valami ilyenféle lehetne: A gyomai Kner-nyomda könyve a Debreceni Egyetemi Könyvtárban (?). Jól találna hozzá talán az a Divéky-féle Athene-féjes rajz, amit egyik exlibriseden láttam. Ezt a hangsúlyozottabb megjelölését a könyveknek azért is szeretném, mert a könyvtár és a nívósabb könyvkiadvállalatok tervszerű együttműködését szeretném a jövőben még tovább is fejleszteni, illetve azt szélesebb körben is észrevehetőbbé tenni.

Épületünk nagy befogadóképessége a legérdekesebb fejlesztési lehetőségekre nyújt alkalmat, de egyik igen érdekes feladata közé tartozik a könyvkiadvállalataink válogatott termésének a reprezentatív megőrzése is. Gyarapodásunk ugyan anélkül is elég tekintélyes, mert bár a hazai kötelespéldányokat egyelőre csak a debreceni ügyészség körébe tartozó kis részben kapjuk, a könyvtár 1933. óta átlag 15.000 kötettel növekszik évente.

A jelzett sok minden elküldésére e hónapban már aligha kerülhet sor, legjobb volna talán, ha augusztus elseje körül expedílatnád őket. A könyvek itteni elhelyezését azonban legjobb volna itt személyesen megbeszelnünk és örvendének, ha ennek mielőbb sorát keríthetnéd.

Örvendek a jelzett Kozma-féle díszalbumnak is, mert ezideig csak az Archiv für Buchgewerbe-ből való némileg hasonló tárgyú kis különnyomatunk van Tőletek.

Előzetes köszönetünkkel fogadd kérlek kiváló tiszteletem kifejezését

Nyireő István

(Utóirat Nyireő István kézírásával:)

Jegyzékekben nincsenek említve a különnyomatokban megjelent saját könyvművészeti, illetve tipográfiai cikkeid sem, amelyekre itt különösen nagy súlyt helyeznénk. Magamnak is csak az az egy van, ami a tavalyelőtti nyomdászati Évkönyvben jelent meg.

5.

Kner Imre levele Nyireő Istvánnak

1935. június 21. (DEK)

Kedves Barátom!

Szíves soraidat vettem s ilyenformán úgy fogok intézkedni, hogy augusztus elején kerüljön sor az expedícióra. Most tervezem ugyanis az üzletből, illetve a forgalomból kivont kisebb készletek átnézését, amelyből Atyám, illetve a cég archivumát és a saját könyvtárat akarom kiegészíteni s bizonyos részét előre nem látható célokra félretenni. —

A fedőlapok utólagos hozzákötetése nem mindig oldható meg. Részben praktikus, részben esztétikai szempontokból ugyanis a fedőlapot egy kissé bőre szoktuk szabni. Mivel a mai könyvterjesztési módszerek mellett a fedőlap szinte a plakát szerepét tölti be (a kirakatban) a tendencia ennek az adott felületnek mennél nagyobb kihasználására irányul és ezért a fedőlapoknak vagy nincsen, vagy csak kevés a margója. Én magam mindig igyekeztem fedőlapjaim tipográfiai hatását megőrizni s így nálam ebből a szempontból más a helyzet, de mégis a margó olyan kicsi, hogy utólagos bekötésnél, amikor a belső lapot, a könyvtömböt körül is vágjuk, vagy már belevágunk a borítólaponyomásába, vagy legalább is annak margója eltorzul, arányait illetően, tehát eredeti hatását nem lehet megmenteni. —

Sok olyan kiadványom van, amelynek kötött kiadása is hasonlít vagy azonos kivitelű a fűzöttökhöz, ezeknél hát könnyű a választás. De vannak olyanok, amelyeknek kötött kiadása nem érdekes. —

Azt gondoltam hát, hogy ahol csak a meglevő készletek ezt megengedik, adok egy fűzött példányt, eredeti állapotban való megőrzés céljára, tipográfiai szempontból és egy kötöttet, olvasás céljára, tartalmi szempontból. Így aztán a kecske is jóllakik s a káposzta is megmarad, vagyis a szemlélő is megkapja a magáét és az olvasó se kénytelen üvegen át nyalni a mézet. —

Kérem hát szíves türelmedet s a nyár folyamán ezt a dolgot feltétlenül el fogom intézni.

Hogy magam mikor mehetek át Debrecenbe, nem tudom. Nehezen jutok egy kis szabadsághoz és ha már hozzájutok, akkor rendszeren Pestre visz az utam. —

Természetesen igyekszem a saját dolgaimból is, amennyire lehet juttatni példányokat, de bizony nem mindenből lehet már. —

Szíves érdeklődésedet hálásan köszönöm. Valahogy az volna a dolgok rendje, hogy egy ilyen Kner-gyűjtemény a megyében legyen elhelyezve, de minden fájdalom, vagy sértődöttség nélkül állapítom meg, hogy ez iránt annyira nem mutatkozott soha sem érdeklődés, hogy ennek nem volna értelme. Ha már összeállítom, Nálatok bizonyosan jobban megbecsülik és tovább fenn is marad majd. —

Minden jót és kellemes nyaralást kívánok s vagyok addig is, amíg a küldeményt expedíálhatom, szíves üdvözlettel

lekötelezett, őszinte híved és szolgád

Kner Imre

6.

Nyirő István levele Kner Imrének

1935. november 30. (Gyula)

Kedves Barátom!

A most érkezett (és nagyon csinos) értesítéseket olvasva minél szebb sikert kívánok a Cégnak új sokatigérő korszakában. Azt hiszem, hogy a hagyatéki ügyek rendezése ugyan csak igénybe vette a napi ügymenet mellett maradó kis időtöket.

Ha a kiadványaitoknak itteni kollektív elhelyezésének szép tervéről folytathatjuk majd a megbeszéléseket — és esetleg személyesen is ellátogatsz Debrecenbe, nagyon fogok örövendeni.

Szíves üdvözlettel

Dr. Nyireő István

7.

Kner Imre levele Nyireő Istvánnak

1939. január 19. (Gyula)
(Másolat!)

Kedves Barátom!

Bizony, rossz lelkiismerettel kezdem írni ezt a levelet. Emlékeztetni akarlak régi megbeszélésünkre s arra a tervre, hogy a Kner-kiadványok és nyomtatványok (vagyis néhány nálunk készült, de nem általunk kiadott könyv) egy gyűjteményét helyeznénk el Könyvtárakban.

Megkérdezem Tőled, hogy a változott viszonyok között lehetséges-e ennek a tervnek megvalósítása?

Hogy eddig nem foglalkozhattam a dologgal, annak okai a következők: kevésbé megbeszélésünk után Atyám betegsége rosszabbra fordult, majd 1935 augusztusában meghalt. Ez után hosszú és komplikált örökösödési ügyek elintézése következett, amely egyébként is súlyos elfoglaltságom mellett „zusätzlich” munkát adott. Majd később én lettem beteg, egy évig kintlódtam, s végül tavaly február 24-én epeköműtéten estem át, amely vagy hat hétre kikapcsolt munkámból. Azután következtek az ismert események. De emellett nagy nyomtatványkatalógusunkat változatlan eréllyel kellett végigcsinálni, de pótolni kellett a betegségem miatt elveszített hat hetet és a lábadozásom alatti, csökkent teljesítményem miatt elmaradt munkálatokat. — Amikor pedig befejeztem ezt a nagy munkát, következett a Felvidék visszacsatolása, s a téli szezon, melynek utórezgései még mindig tartanak. — Mentségnek, ugyebár, ennyi elég. —

Viszont a gondolat maga sokszor foglalkoztatott. Amikor az ősszel háborús bonyodalmak fenyegettek, sokszor gondoltam arra, milyen súlyos mulasztást követtem el s mennyire kötelességem volna arról gondoskodni, hogy az itteni, családi sorozatokon kívül másutt, lehetőleg az európai kultúrszolidaritás (van még ilyen?) védelme alatt levő helyen is legyen egy sorozat eltéve. —

Kérlek, írd meg teljes őszinteséggel (ezért is nem címezem ezt a levelet Hivatalodba) hogy az adott viszonyok között nem kellemetlen-e ezzel a dologgal foglalkoznod s ha nem az, akkor a közeli hetekben, bármily rengeteg is a dolgom, igyekszem egy lehető teljes sorozatot összeszedni s elküldeni címedre. —

Előre is köszönöm szíves soraidat s már most kijelentem, hogy ha a mostani időpontot nem tartanád erre alkalmasnak, vagy bármely szempontból — aminek indokolását sem kérem — ki kellene térded ez elől, azt nem fogom rossz néven venni s akkor másfelé keresek majd módot egy ilyen gyűjtemény elhelyezésére. Habár úgy érzem, hogy Nagypám, aki itt reformátusok között élt és árulta a zsolnárt és szentírást nekik, meg Apám és a magam itteni kapcsolatai is valahogy Debrecen felé mutatnak.

Szíves üdvözléssel vagyok régi híved
[Kner Imre]

8.

Nyireő István levele Kner Imrének

1939. január 26. (Gyula)

Kedves Barátom!

Köszönöm szíves soraidat. Magam is készültem arra, hogy az újévi jókívánságokat viszonzva megköszönjem a nagyon csinos kiállítású és sok tekintetben aktuális „Nyúl énekét”, — de mivel ez, sajnos, nagyon sok munkám miatt csak jószándék maradt örvendek, hogy legalább most sor kerülhetett rá.

Természetes, hogy a magunk részéről is erősen számon tartottuk a kiadványaitok itteni reprezentációs jellegű elhelyezését. De egyrészt furcsa lett volna a kilátásba helye-

zett ígéreteket sürgetnünk, másrészt alig értünk volna rá. Ugyanis az utolsó években a javadalom elégtelensége, személyzethiány és szervezeti nehézségek ellenére sikerült intézetünk anyagát tíz év alatt meghatszorozva egy negyed millió kötetre gyarapítanunk. Így első helyre kerültünk a hazai vidéki könyvtárak között s úgy hiszem, hogy ötödik helyre az egész országban. Hogy ez, jóformán pénz nélkül, sőt ellenakciókkal küzdve, milyen fáradtságos munka eredménye volt, azt csak az ítélni meg, aki más téren végzett hasonló építő munkát, mert könyvtárainknál ilyen arányú gyors növekedés még nem volt.

Munkánk jelentős része az új épület megtervezése és azt követően a beköltözés volt. 20 év óta ez az első nagy könyvtáráépítés az országban. Új intézetünk kb. egymillió kötet befogadására épült. Hogy ezt mielőbb megtölthessük a tervszerű gyűjtést a jövőben is folytatni kívánom. Már sok becses magánkönyvtár került ide (többek közt a Berzeviczy, Sulyok, Révai, Radvánszky stb. gyűjtemények) és természetesen nagy köszönettel vennők a Ti kiadványaitok sok tekintetben becses teljes gyűjteményét is. Mivel – mint tudod – minden hazai könyvtár nagy helyszűkével és a régi rendszerek okozta felállítási nehézségekkel küzd, aligha lehetne e sorozatot máshol úgy elhelyezni, mint itt. Az anyagot ugyanis nyomda- és kultúrtörténeti, valamint művészettörténeti érdekességei miatt együtt és külön kívánom felállítani gyűjteményünkben és pedig az időrendi és alaki szempontok lehető figyelembevételével.

Mindezekre való tekintettel s annak hangsúlyozására, hogy kiadványaitokkal az évek során olyan kimagasló eredményeket értetek el, melyek nem egy vidéki, de akármelyik fővárosi vállalatnak dicsőségére váltak volna, kívánatos volna, ha

- 1./ e kiadványoknak valóban minél teljesebb sorozata volna itt elhelyezhető;
- 2./ a példányok mind be lennének kötve és pedig kiadói jellegű kötésekbe (lehetőleg fényálló anyaggal) az eredeti borítékok megtartásával;
- 3./ minden kötetbe egy külön megbeszélendő formájú és szövegű exlibrist tennénk, mely egyrészt a gyűjtemény összetartozását könnyítené meg, másrészt jelezné az itteni elhelyezés tudatos célját, végül
- 4./ igen érdekes volna, ha legalábbis a fontosabb kötetekbe egy-egy gépírt lapot tennének, mely a könyv megjelenésével kapcsolatos dolgokról emlékeznék meg. (Pl. melyik évben, kinek a kezdeményezéséből, segítségével stb. jelent meg a könyv, milyen példányszámban, milyen kritikát kapott, volt-e anyagi sikere, milyen tervek fűződtek az esetleges nagyobb sikerhez stb.)

Mint már jeleztem, e gyűjtemény praesens jellegű volna és az általános kikölcsönzési forgalomba nem kerülne. (Ezt a szempontot az exlibris is jelezné.). Minthogy azonban van a könyvek között olyan, mely szélesebb érdeklődésre is számot tarthat, – ha ezek néhányából itt nem volna más példányunk és van belőle raktáratokon – szükség volna itt egy használati másodpéldányra is, hogy a félretett darab ne rongálódjék.

E gyűjtemény volna az első – és sokáig bizonyára a legszebb – része annak a nyomda-történeti gyűjteménynek, melynek megalapítását, hasonló szempontok alapján, legalább is a Tiszántúlt illetően, tervbe vettem s amelyre vonatkozólag szintén számítok szíves tanácsaidra.

Egyébként talán intézetünk is érdekelné Téged, mert bár a mostoha körülmények miatt még sok hiányzik a befejezettségből, sőt a helyiségek egy részének belső építése sem kész teljesen, igen sok érdekes olyan újítást vezethettünk be, ami más könyvtáraknál nincsen. Egy közeli debreceni látogatásod alkalmával talán erre is sor kerülhetne.

Abban a reményben, hogy egészségileg jól vagy és vállalatotok a jövőben még sok szép és komoly értéket jelentő kiadással gyarapíthatja az eddigi eredményeket, szíves soraidat ismételten köszönve

tisztelettel köszöntelek

Dr. Nyireő István
egyetemi könyvtár-
igazgató.

9.

Kner Imre levele Nyireő Istvánnak

1939. január 27. (Gyula)
(Másolat!)

Kedves Barátom!

Örömmel vettem kedves soraidat, amelyek szerint elvi akadály a adott viszonyok között sincsen közös tervünk megvalósításának. Őszintén mondom: olyannak látom a jövőt, hogy erkölcsi kötelességemnek érzem félszázados munkánkkal szemben ezt a gondoskodást. —

Ami mármost kívánságaidnak részleteit illeti:

természetesen készséggel adok abból, amiből még adhatok, példányokat arra a célra, hogy azok olvashatók is legyenek. De annak például, hogy fénytálló kötési anyagokban adjak példányokat, csak a lehetőségig tehetek eleget. Már nagyon régen különös gondom van erre a szempontra, de a háboru alatt nem rajtam múlt az, hogy ennek a követelménynek munkáim meg is feleljenek. —

Más szempont például az is, hogy igen sok kiadványomnál éppen a fűzött kiadás az, amelyik tipográfiai szempontból jellemzőbb vagy érdekesebb s ezekből mindkettőt megküldöm majd, de Neked kell eldöntened, hogy melyiket hova sorozd be. Ha mindkettőt a nyomdaművészeti gyűjteménybe sorozod, akkor olvasásra, ha ez lehetséges, egy harmadikat fogok adni. —

A fűzötteket átkötetni nem lehet, mert ezzel elvesztik eredeti jellegüket s a margóviszonyok is lehetetlenné teszik az eredeti, éppen tipográfiai szempontból jellemző fedelek megtartását, ezért kell éppen a kettős példányok megoldásánál maradnunk. —

Ha nem is minden kötetbe, de sokba készséggel beleírom azt a kötetre vonatkozó kis adatgyűjteményt, amelyet kívánsz. —

És készséggel fogalmazom meg a kívánt kis cédulát is, amelyre nézve mintául mellékelem ide a két év előtt kiosztott 25,000 kötetbe ragasztott egyik kis cédula mintáját. Ha ennek megoldása megfelel, akkor a változtatásokat légy szíves közölni, ha nem felel meg, kérek ellenjavaslatot. —

Őszintén megírom, hogy a készülő reformok kényszerítenek arra, hogy rendkívül sokféle állandó elfoglaltságom mellett egy régebben tervezett akciót előkészítsek, amely bizony

ismét nagyon sok munkát és időt vesz majd igénybe. Ezenkívül e hó végén üzletévünket is zárjuk, leltár és mérlegkészítés következik, sok minden egyéb aktuális teendővel együtt. Nem tudom tehát, mikorra kerülhet sor a terv megvalósítására. A példányok egy részét azonban már az ősszel felretettem e célra és így talán hamarosan megkezdhetem. — Persze hogy az Intézet maga is érdekelné nagyon, hiszen meg is beszéltük azt, hogy meg foglak látogatni, azonban erre sem jutott az elmúlt zavaros esztendőkből időm, s most is szinte kilátástalan a dolog, pedig nagyon szeretnék egyszer elmenni. Talán, ha a viszonyok ezt még egyáltalában lehetővé teszik számomra, a gyűjtemény elszállítása és felállítása után fogok erre időt szakítani. —

Várom tehát a fenti szempontokra nézve szíves válaszodat s a cédula végleges formájára nézve is. Amint aztán az elvekben megegyeztünk, azonnal előkészítem s amennyire teendőim megengedik, meg is csinálom a dolgot. Addig is vagyok, mindenben szolgálatodra készen, régi hived és szolgád

[Kner Imre]

10.

Nyireő István levele Kner Imrének

1939. december 28. (Gyula)

Kedves Barátom!

Köszönöm az újévi jókívánsággal küldött igen csinos és érdekes kiadványt. A jókívánatokat a magaméval szívesen viszonzom. —

Sajnálom, hogy a levelezés a kiadványaitok itteni reprezentatív elhelyezését illetően az én hibámból újra megszakadt egy kissé. Ennek kettős oka van. Egyrészt az utolsó levél óta mintegy százezer kötettel gyarapodtunk hazai és külföldi szép ajándékokból — másrészt személyzetem a katonai behívások és más nehézségek miatt egy időre nagyon megfogyatkozott úgy hogy munkám megtízszereződött. Ezen most már hála Istennek kezdünk túlleni és nagy öröm számomra, hogy intézetünk pár év alatt a 300.000 kötetten felül emelkedve a vidék legnagyobb könyvtára lett.

Az utolsó levél tárgya az exlibris kérdés volt. Ennek stílszerű rajza volna a Ti könyves emberetek, amint könyveit az Egyetemi Könyvtárba hordja. Mellékelek az épület homlokzatáról egy kis rajtot, hogy meg lehessen ügyesen rajzolni. A szöveg köriratban, vagy más képen a következő volna: E könyvet minden más kiadványainak egy példányával a Debreceni Egyetemi Könyvtárnak ajándékozta Kner Izidor Könyvkiadóvállalata Gyomán. — Légy szíves egy kis vázlatot készíttetni.

Szíves üdvözléssel

Dr. Nyireő István

Kner Imre levele Nyireő Istvánnak

1940. január 15. (Gyula)
(Másolat!)

Kedves Barátom!

Örömmel vettem kedves soraidat, de olyan torlódás állott elő ebben az évben az évszám körül, hogy csak ma válaszolhatok. —

Bizony, küzdelmes és nehéz esztendő áll mögöttünk, sok munkával és így nem tudtam foglalkozni közös tervünk megvalósításával. Egyébként helyesen állapítottad meg, hogy a válaszdás sora terajtd volt.

Most már röviden tudatom, hogy a könyvek rendelkezésre állanak, de sajnos a kívánt történeti adatok megírására — legalább is egyelőre — nem tudok vállalkozni. Aki behatóbban foglalkozik velük úgyis lát magukból a könyvekből sok mindent. Nekem erre az esztendőre ismét olyan munkaprogramom van, hogy nem tudom vállalni azt a nagy figyelmet és sok munkát igénylő feladatot, amit ennek a dolognak a megírása jelentene. Sajnos, a teljességet sem tudom biztosítani, nagyon sok dologból nem áll már példány rendelkezésünkre. Mégis mindenesetre az a sorozat, amit Te kapnál, teljesebb volna, mint ami bárki-nek eddig lehet Kner-könyvekből. —

A kis exlibrist a javaslatod szerint nem tudnám megcsinálni. Ilyen képszerű ábrázolás egész tipográfiai stílusunkkal ellentétes volna. Csak szedésmegoldást szeretnék tehát s itt küldök ismét néhányat a múltkor küldöttből, azzal a kéréssel, légy szíves a szövegben kívánt esetleges módosításokat közölni, hogy a véglegesből kefelevonatot küldjek. —

Ha mindezeket megkapom, februárban, vagy márciusban összeállítom a küldeményt, remélem, addigra hozzájútok s nem söprik el ezt a tervet az események. —

Köszönöm munkánk iránti szíves jóindulatodat és vagyok — örömmel szíves rendelkezésedre, — őszinte híved és szolgád

[Kner Imre]

Kner Imre levele Nyireő Istvánnak

1941. november 6. (DEK)

Kedves Barátom!

Hazaérkezve azonnal elkészítettük az ex-libris szedését kétféle formában. A keret nélkülinél a Bodoni Antiquát használtuk. A keretes egy keskeny félkövér klasszicista antiqua, amely a Biedermeyer kor betűje. A magyar biedermeyer kornak különösen kedvelt betűje volt ez, s még a negyvenes években, a negyvenes évek végén is ezt használták. A Talpra Magyar is ilyesmivel volt szedve. Most ezt a betűt használja a Magyar Nemzet is.

— Ez az a betű, amelyet akkor valamelyik öntőde Aldine néven hozott forgalomba, s ez a név úgy ráragadt, hogy ma is annak hívják a nyomdászok. Ha pedig azt mondom nekik, hogy ennek semmi köze az Aldus betűihez, nagyon elcsodálkoznak. —

Idemellékelten küldök egyet-egyet a személyesen említett kis tipográfiai exlibriseimből is. A piros keretes Bodoniból van szedve, a barna keretes a Deberny et Peignot öntőde Cochin-betűjéből. Ennek nem öntött betű az őse, hanem az a betű, amellyel a Cochin-ek, apa és fiú, rézmetszeteik szövegét metszették. A vésőtechnika magyarázza ezt a szálkás formát. A díszítés Fournier 1742-es ornamenseiből való. A zöld keretesnek a betűje az előbbi Aldine, a kerethez Emil Rudolf Weiss díszítményeit használtuk, amelyek az 1800 utáni évek ornamense után készültek. Ezek valódi merített papirosra vannak nyomva s akad ilyen nemes papiroshulladék a mi exlibrisünkhöz is. —

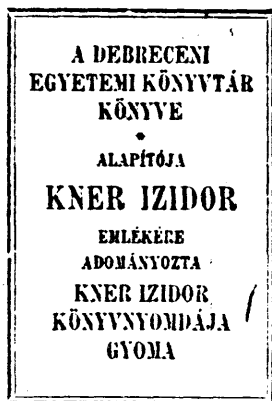
Nem tudom mikorra tudnék elkészülni a könyvsorozattal, mert most következik az esztendő legnehezebb időszaka, a főszezon. A köteteket ilyenkor roppantul túl van halmozva munkával, s a tokok elkészítésére sem lenne most idő. Remélem, januárban el tudjuk majd készíteni. —

Idemellékelem a Végh féle katalógus egy példányát. A Nemzeti Múzeumában talán egy vagy két ábrával több van. Persze a reprodukciót mindig köti az eredeti és itt ez különösen így van, s nem is lehetett teljes színskálát használnunk. — Az I, IV és VI ábrák csak kétszínűek, fekete és még egy színnel vannak nyomtatva, az V. ábra fekete autotypia, egy olívszürke és egy zöld rasztérnélküli alapnyomattal, a III. pedig háromszínnymatú autotypia ugyan, de kék helyett feketével. Sok feladatot lehet ilyen módon jobban megoldani, mint háromszínnymattal. Ezeket az Ó utcai ifj. Weinwurm készítette, a klisék igen jók voltak, de ő egy kissé lassú. Kísérletet lehet vele tenni. —

Érdemes megnézni, mi lett ezekből a klisékből a Romhányi és a Hunyadi könyveiben. — Megköszönve a kedves fogadtatást, amelyben bennünket részesítettél, vagyok szíves üdvözléssel régi híved

Kner Imre

(A levél melléklete négy darab ex libris.)

A DEBRECENI
EGYETEMI KÖNYVTÁR
KÖNYVE
*
ALAPÍTÓJA
KNER IZIDOR
EMLÉKÉRE
ADOMÁNYOZTA
KNER IZIDOR
KÖNYVNYOMDÁJA
GYOMA

Nyireő István levele Kner Imrének

1941. november 12. (Gyula)

Kedves Barátom!

Köszönöm szíves soraidat, valamint a küldött szép kiadványt és a próbanyomatokat. A könyvkötések kliséinek későbbi rossz lenyomatait valóban érdemes összehasonlítani a Ti szép és hű színezésű képeitekkel. Az ember el sem képzelne anélkül ilyen nagy különbséget.

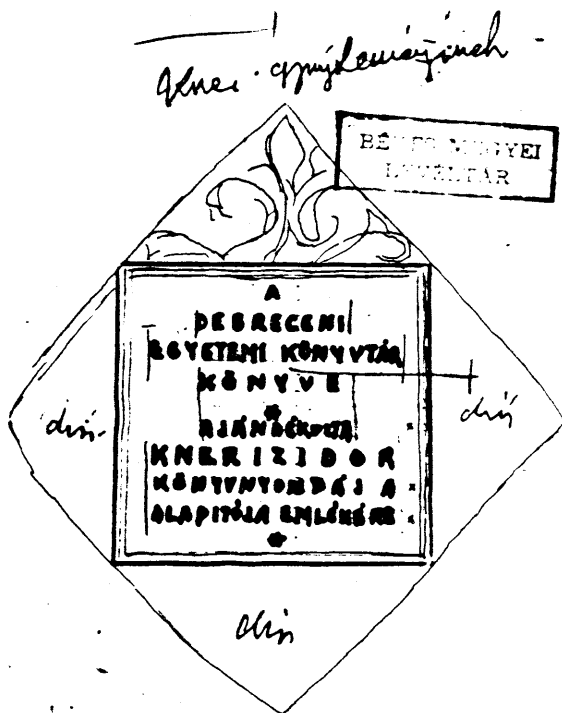
A küldött próbanyomatoknál magam is a Bodoni betűket szeretném alkalmazni. A piros keretezésű kis lapod különösen csinos. De nagyon tetszik nekem a barnás Fournier-keretbe foglalt négyzetes lapod is, amit szívesen utánoznék a végleges exlibrisünkénél is. Ezért ennek megfelelően újra és célszerűbben szövegeztem meg a feliratot, mely így a névismétlés és Gyoma említése nélkül tömörebben mondja ugyanazt. Cégetek egyébként is eléggé ismert és a kiadási helynév a címlapokon megvan. (Az általam adott korábbi szövegből ugyanis nem tűnik ki egész pontosan, hogy az Egyetemi Könyvtárat, vagy pedig a gyomai officinát alapította-e édesapád.)

E négyzetes szövegezés a megjelölt három nonpareille-betűs sor kivételével szintén azaz a petit Bodonival készülhetne, mint a piroskeretű kis lapod, de olyan Fournier-féle, pirosnyomású keretdíszbe foglaltam, mint barnás nyomású lapodnál. Egyes soroknál, azok egyenlő hosszúsága érdekében, célszerűnek látnám a betűk széttolását, ha azt elvi okokból nem helytelenítenéd. Légy oly szíves így is készíttetni egy próbanyomatot és egy olyan hasonlót, melynek a harmadik sora KNER-GYŰJTEMÉNYE.

Minél jobb egészséget kívánva vagyok tisztelő híved.

Dr. Nyireő István

(A levél melléklete Nyireő István terve.)

31

14.

Kner Imre levele Nyireő Istvánnak

1941. november 14. (DEK)

Kedves Barátom!

Szíves soraidat vettem és tudatom, hogy kívánságaid nem egyeztethetők össze azokkal az elvekkkel, amelyeket magam alkalmazok tipográfiámban és amelyeket a szakirodalomban, sőt azokban a könyvekben is, amelyeket letétbe akarok helyezni, kifejtettem. Ilyenformán lehetetlen számomra, hogy az exlibrisen más elveket alkalmazzak, mint amik stílusomat jellemzik s mint amiket nyilvánosan is vallok. —

A sorokat arra a formára kihozni, amelyet kívánsz, csak ritkítással lehet. A tömörszedést

éppen azért mellőzöm (illetve reklámnymtatványokon és ott is csak módjával alkalmazom), mert a betűkből és a szövegből adódó különböző hosszúságú sorok egyforma hosszúságra hozatala csak különböző fokú ritkítással lehetséges. Márpedig a különféle ritkítású soroknak más a tónusértéke, mindegyik sor más optikai síkban helyezkedik el és az egész kis szedéskompozíció felbomlik. A tömbszedés ezért divatjamúlt már, mert rájöttek a szakma irányítói, hogy az olvashatóság és az egységes tónus fontosabb érték (mint) egy elképzelt és a valódi szerkezettel nem indokolható és nem összefüggő tömb létrehozása.—

Nem tudom a Fournier-körzetet sem megoldani. A körzetek ugyanis csak egy léptékben, illetve nagyságban állanak rendelkezésre, abban, amelyikben bemutatta az exlibris. Nagyított méretben direkt kellene megrajzolni és klisíroztatni, s akkor elveszne a tipográfiai jellege, s nem is volna már Fournier-körzet. Ha pedig — régi szokás szerint — sok elemből egy háromszögű foltot szednénk össze, nagyon ütné a kis szöveget és túlnagy margót igényelne. Annál a kis exlibrisnél azért lehetett ezt alkalmazni, mert a szöveg kevés volt és elég zárt tömböt alkotott erőszakolás nélkül is, tehát belül nem marad a kereten üres tér.—

Nem megy a Bodoni a Fournier-körzethez sem, mivel a Fournier még rokokó, de Bodoni már tiszta klasszicizmus. Én szívesebben alkalmaznék csak tiszta klasszicista megoldást és semmi ornamens, legfeljebb vonalat azért, mert a könyvek stílusa nagyon különböző és nem szép, ha az exlibris stílusa ütközik az illető könyvével. Egy egyszerű, minden ornemens nélküli tiszta klasszicista stílusú exlibris türelmesebb az illető könyv stílusával szemben.—

Nagyon kérlek, légy szíves hozzájárulni a fenti elvek alkalmazásához és kívánságaidat ezek keretein belül megjelölni, akkor az exlibrist gyorsan ki tudom nyomtatni, még a főidény beállta előtt. —

Szíves üdvözzellett vagyok régi híved

Kner Imre

15.

Nyireő István levele Kner Imrének

1941. november 15. (Gyula)

Kedves Barátom!

Múltkori levelemet azért írtam részben a feltételes módban, mert tudni akartam, hogy mi a véleményed a felvetett megoldásról, illetve a betűk és diszek kombinációjáról és esetleges ritkításáról. Köszönöm a közölt megjegyzéseket, melyekkel utólag magam is egyetértetek. Ezek szerint ha a Bodoni betűket nem tudnád az általam jelzett módon, de klasszicista díszekből vett és hegyére állított négyzetdíszbe foglalni, akkor légy szíves az adott szöveggel abba a piros vonaldíszes négyzetes keretbe zárni minden dísz nélkül, mint a Te kis lapod van. Amennyiben esetleg más betűfajnál lehetne stílusos összeállítást találni az

elsőnek említett négyzetes díszekkel, arról is szeretnék próbaszedést.

Szíves közléseidet megköszönve vagyok tisztelő híved.

Dr. Nyireő István

16.

Kner Imre levele Nyireő Istvánnak

1941. november 17. (DEK)

Kedves Barátom!

Szíves soraidra sietve válaszolok, mert ma rengeteg a dolgom. Itt küldök próbanyomatot olyan megoldásból, amelynél a szöveget nagyjából a kívántak szerint módosítottuk, a Bodoniból és a keskeny klasszicista antikvából is. Nem pontosak még a keret arányai sem, mert alul-felül kissé több margó kellene. – Csillagot azonban alul nem tennék és nem teszem fent az A betűt sem külön, mert akkor nagyon billeg a keretben az egész. – A sarokra állított ornamentális megoldás nem illik a klasszicista stílushoz, s roppantul megnagyítaná az exlibrist. –

Kérem mármost szíves döntésedet akár a most küldötték közül valamelyikre, akár a régebiek közül valamelyikre. A keretet lehet azokra is alkalmazni. Kétféle kerettel küldök levonatot, az egyik gyengébb dupla lénia, a másik erősebb tripla. –

Most már megkezdődött a nagy munkatorlódás, nyakunkon a szezon, de ha hamarosan döntenél, ki tudnám még nyomtatni az exlibrist. Hogy persze a könyvsorozatot mikor állíthatom össze, az most már nem rajtunk múlik, mert kötészetünk a tokok készítésére most nem ér rá. Keszszéggel állok szíves rendelkezésedre és vagyok szíves üdvözléttel

régi híved

Kner Imre

17.

Nyireő István levele Kner Imrének

1941. november 19. (Gyula)

Kedves Barátom!

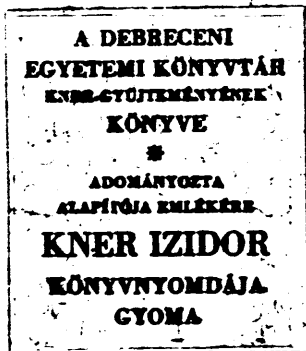
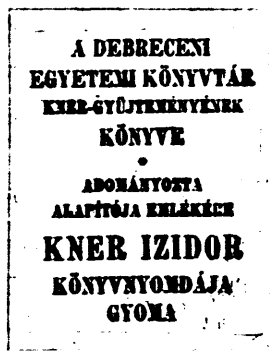
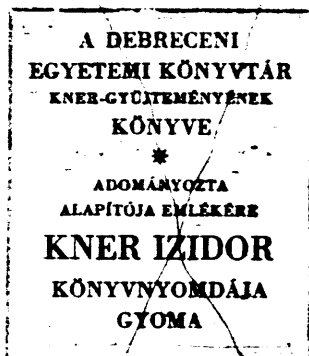
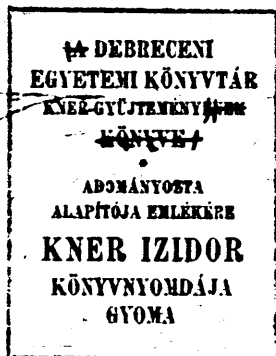
Köszönettel véve 17.-én kelt b.soraidat mellékelten küldöm vissza a próbaszedésnek azt a lapját, melyen a legjobb megoldást látom. A keskenyebb alak csinosabb volna, a szöveg azonban az általam megjelölt módon helyesbítendő, hogy a harmadik és negyedik sor pleonazmusa eltűnjék. A triplavonalú keretet célszerűbbnek gondolnám.

Mindenesetre jó volna, ha még egy utolsó korrektúrát is szíves volnál küldeni.

Tisztelő híved

Dr. Nyireő István

(Mellékelve négy ex libris.)

Kner Imre levele Nyireő Istvánnak

1941. november 21. (DEK)

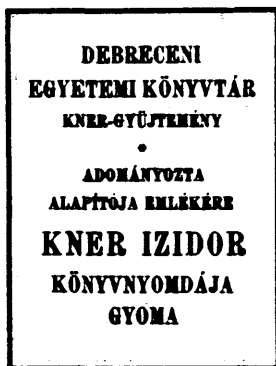
Kedves Barátom!

Ime itt küldöm az Exlibris levonatát. A felső második és harmadik sor között a csillagot elhagytam, mert mennél kevesebb jelet használ az ember, annál jobb. Azáltal, hogy a harmadik sor kisebből van szedve, úgyis elválnak eléggé a felső két sortól s ha ezt a hármas sorcsoportot megbontottuk volna, rosszabb lett volna a hatás. A keretet nem vettem rövidebbre, mert akkor az aránya kevésbé szép lett volna, hanem több sorközt és alul több helyet hagytam. Azt hiszem, így most nyugodtan kinyomathatnánk a kis cédulát. –

Köszönöm szíves fáradozásodat és érdeklődéssel várva hozzájárulásodat vagyok szíves üdvözléssel régi híved

Kner Imre

Mell.kefelevonat. –

Nyireő István levele Kner Imrének

1941. november 27. (Gyula)

Kedves Barátom!

Mellékelten küldöm vissza az utolsó korrektúrát. A második és harmadik sor között nagy szükség volna a csillagra, mert ez is megkülönböztetve jelzi e különgyűjtemény önállóságát. Azért kérek ha csak lehet légy szíves visszatenni.

Egyébként kinyomatható volna már. A szükséges példányszámot úgyis Ti fogjátok megállapítani.

Minél jobb egészséget kívánva vagyok üdvözlettel tisztelő híved

Dr. Nyireő István

20.

Kner Imre levele Nyireő Istvánnak

1941. december 2. (DEK)

Kedves Barátom!

Vettem szíves soraidat. Kimaradt a levélből a minta, de ez nem baj, az itt tartott második példány alapján kinyomatom az exlibrist. A második csillagot nem teszem bele – engedelmekkel, mert az egyensúlyt és összhangot nagyon megbontaná. Meglátod, nagyon szép lesz így is. –

Sajnos, arra semmi kilátás, hogy az egyes könyvek tipográfiai történetét megírjam. Ez nagyon is nagy munka volna. De megírtam mást. Régebben, kb. egy év előtt hozzáfogtunk már egy házi betűmintakönyvhöz, amely inkább afféle leltárkönyv lenne. Most befejeződik és lehet, hogy egy példányt tudok majd belőle juttatni, mert csak igen kevés példányban csináltuk, egyes lapokon. Most, a nyomda közelgő hatvanadik esztendő jubileumára írtam egy bevezetést hozzá, amely az épületeink, gépeink és betűink történetét tartalmazza. Afféle nyomdavezetési végrendeletem ez fiam számára, a technikai részt illetően. Benne van minden betűnk eredete, a körülmények és szempontok, úgy a külsők, mint a belsők, amelyek irányítottak bennünket a beszerzésnél és kiválasztásnál stbi. Együttel tehát stílusunk kialakulásának története is ez. Aki tehát egyszer majd foglalkozni akar azzal, hogy mit is csináltunk, itt sok miéltre meg fogja majd találni az azértot. Mert minden ilyen dologban sokkal többféle szempont működik közre, mint a kívülállók gondolhatnák. Anyagiak és szellemiek, külső akadályok, belső ellenállások, tradíció és a meglevő felszerelésben rejlő kötöttségek ésatöbbi, ésatöbbi. Így hát megkapod majd azt, amire gondoltál, ha nem is olyan formában. De legalább annak, aki majd dolgozni akar ebben, nem lesz olyan könnyű, nem kap mindent készen, s gondolkoznia is kell egy kicsit, ami sohase ártalmas. –

Talán január végén hozzájuthatok ahhoz is, hogy összeszedjem és tokkal lássam el a példányokat s akkor nemsokára majd szállíthatom is. –

Kérem hát szíves türelmedet és vagyok szíves üdvözlettel régi híved

Kner Imre

Kner Imre levele Nyireő Istvánnak

1942. február 21. (Gyula)

(Másolat!)

Kedves Barátom!

Mai postával elküldtem Címedre a Betűmintakönyv egy példányát. Az üres rovatok célja az, hogy magunknak, üzemi szempontból, feljegyzéseknek legyenek, de külön, ilyen rovatok nélküli példányt persze nem tudtam készíteni. A gyűjtemény példányszáma alul van a kötelespéldányos számon, s így abból közgyűjtemények nem kapnak, de a Te könyvtáradon kívül küldtem egyet a Széchényi-Könyvtárnak és egyet a Fővárosi Könyvtárnak. Egyébként csak az üzem és a család kap belőle. —

A bevezetés tulajdonképpen Neked köszönheti létrejöttét, mert Te figyelmeztettél arra, hogy ezeket a szempontokat le kell rögzítenem. Nagy szeretettel írtam, ha az irodalmi formára nem is fordíthattam kellő gondot, hiszen elképesztő elfoglaltság közepette, úgy mellékesen, ötszörre-hatszorra veselkedtem neki, ahogy szedték, részletekben. Mégis azt hiszem, érdekes és tanulságos. Kérlek, fogadd olyan szeretettel, amilyennel küldöm. — Ami mármost magát a gyűjteményt illeti, egyre jobban látom, hogy a megbeszélte mosható tokok elkészítésére sem időnk, sem anyagunk nem lesz. — De másféle szempontból sürgősnek érzem, hogy összeszedjem és elküldjem. Ma annyi mindenféle történhetik — emberrel is, üzemmel is, — hogy jobb volna, ha ez az anyag már ott volna Nálatok. — Ha beleegyeznél, hogy a tokok nélkül, csak az exlibrissel ellátva küldjem, akkor 8-10 napon belül útnak tudnám indítani az anyagot, s nagyon örülnék annak, hogy már ott tudhatom. —

Az exlibris végleges formáját láthatod a küldött tokban. —

Igen hálásan köszönöm meg irántunk és munkánk iránt tanúsított szíves érdeklődésedet és vagyok régi, lekötelezett híved

[Kner Imre]

Nyireő István levele Kner Imrének

1942. február 23. (Gyula)

Kedves Barátom!

Őszintén gratulálok a most érkezett Betűmintakönyvhöz. Minden tekintetben példás kiadvány, amit minden hazai nyomda nagy tanulsággal utánozhatna — ha tudna! Fogadd érte hálás köszönetemet. Az előszót különös figyelemmel fogom átolvasni.

[...]

Abban a reményben, hogy mindezekről rövidesen újra írhatok vagyok őszintén tisztelő

A gyűjteményt örömmel várjuk. A tokokra vonatkozólag valami tévedésnek kell lennie. Mi ugyanis nem kívántuk azt hogy "mosható" tokok legyenek. Ennek értelme sem volna.

23.

Kner Imre levele Nyireő Istvánnak

1942. március 2. (DEK)

Kedves Barátom!

Holnap reggel el kell utaznom Pestre, előadást tartok a Tótfalusi Kis Miklós Társaságban a könyvművészet aktuális problémáiról s egyúttal elintézem a felgyűlt ügyes-bajos dolgaimat is Pesten. Így csak a hét végére érkezem haza s aztán elvégzem pár nap alatt a távollétem alatt gyűlő restanciát. —

Ezután szeretném összeszedni az anyagot Számodra és mivel így a tokok kérdése nagyon egyszerűsödik, remélem, elég hamar el fogok vele készülni. Közben gondolkodom a dolgon s így akad némi kérdezni valóm: teljesen elkülönítsem-e a Kner-gyűjtemény és a könyvtár anyagát és az exlibrist csak az előbbibe ragasszam bele?

vannak például az északi sorozataink, ezekből van félvászonkötésű még egy kevés, abból adnék a könyvtárnak, s a Kner-gyűjteménynek a szerintem érdekes és tipográfiai szempontból fontosabb füzötteket. Ilyen esetben tokot persze csak a fűzött példányokhoz adjunk a Kner-gyűjtemény számára? Amannál ugyanis akkor darabonkénti tok kellene, mert hiszen egyenként is kereshetik, no meg esetleg nem is egymás mellé kerülnek talán a könyvtárban az egyes szerzők művei, végül: olyasmiből, ami ritka és nekem is kevés van, elég, ha csak egyet adok a Kner-gyűjtemény számára?

és még egyet: csináltam néhány szép könyvet a Magyar Bibliophil Társaság számára. Ezekből a Kner-gyűjteményben szeretnék egyet-egyet elhelyezni. Megvannak-e ezek a Könyvtárnak? Ez esetben ugyanis csak a Kner-gyűjtemény számára küldeném. Annakidején ugyanis nyomhattam pár példány többletet magamnak a választmány engedélyével hasonló célokra, de nem illik, hogy a Kner-gyűjtemény keretein túl adjak belőle közgyűjteményeknek s ezzel rontsam a Társaság amúgy is igen szerény üzleteit. —

A fentiekre adandó válasz irányelveket fog majd nyújtani néhány más hasonló kérdésre is. Előre is nagyon köszönöm s abban a reményben, hogy most már nem lesz akadálya a dolog végleges elintézésének, vagyok szíves üdvözléssel régi híved

Kner Imre

Nyireő István levele Kner Imrének

1942. március 9. (Gyula)

Kedves Barátom!

[...]

A most készült exlibrist csak a „Kner-gyűjtemény” köteteibe ragasszátok. Az e sorozaton kívüli anyag számára – ha szükségesnek látom – nyomathatunk majd eltérő szövegű lapokat és azokat utólag beragaszthatjuk itt is. Ez utóbbi könyvekből inkább kötött példányokat kérünk, mert fűzve nem bocsáthatók a használati forgalomba. Éppen ezért a Kner gyűjteményen kívül fűzve küldendő példányok számára tok sem szükséges.

A Bibliofil Társaság kiadványait is szívesen vennők, mert bár a Társaságnak tagja intézetünk és kapjuk a kiadványokat, a legrégibbek sajnos még mindig hiányoznak, mert nem is szerezhetők meg. Ami pedig megvan, az is sajnos csak egy példányban, a díszművek közé zárva s így természetesen kevésbé használhatók. A Társaság üzletei ezzel annál kevésbé lennének rontva, mert hiszen intézetünk másfelől is tömegesen kap ajándékpéldányokat. Szeretnék végül megkérni arra is, hogy lény szíves a saját exlibriseidből is küldeni példányokat.

Szíves intézkedéseidet előre is megköszönve, vagyok tisztelő híved

Nyireő István

Kner Imre levele Nyireő Istvánnak

1942. március 12. (Gyula)
(Másolat!)

Kedves Barátom!

[...]

Ami a többi dolgokat illeti, jelenleg betegállományban vagyok, csak pár órára járok be naponta. – Főkönyvkötőm pedig előre láthatóan behívás előtt áll s egy könyvkötőm már el is ment. Most egy igen kényes, függőben levő munkán dolgozik a kötészet teljes gőzzel, mert nagy baj volna, ha azt nem tudnánk befejezni, de remélem, hogy a jövő héten hozzá tudok jutni a gyűjtemény összeszedéséhez. A kapott utasításokat nagyon hálásan köszönöm. Nagyon nehéz ma dolgozni ...

Szeretettel köszönt régi híved

[Kner Imre]

Kner Imre levele Nyireő Istvánnak

1942. június 26. (Gyula)
(Másolat)

Kedves Barátom!

Nagyon restellem a dolgot. De a helyzet az, hogy az üzlet és az üzem vezetése most rettentő gondot és állandó szellemi feszültséget igényel s annyira fáradt vagyok, hogy a napi munkán kívül nem bírok dolgozni szinte semmit. Ezért nem jutottam hozzá a gyűjtemény összeállításához. —

Most meg kellene kezdeni őszre nagy Árjegyzékünk sajtó alá rendezését, de ez bizony nagy figyelmet igényel és jó memóriára van szükség hozzá. Már ezt tovább nem halaszthatom, mostani fáradtságom mellett pedig nem bírom magam koncentrálni. Hiába, nem lehet éveket dolgozni büntetlenül szinte minden kikapcsolódás nélkül. —

Holnap tehát elmegyek Kislányommal egy kicsit Kolozsvárra és megnézem Kalotaszeget. Akkor talán, egy heti pihenés illetve más dolgokkal foglalkozás után megint munkaképebb leszek.

Kérem elnézésedet s egyben annak közlését, hogy ha a gyűjteményt a szünidő alatt állítom össze és küldöm el, át tudja-e azt venni a könyvtár?

[...]

Még egyszer elnézésedet kérve az újabb késedelemért vagyok

szíves üdvözlettel régi híved

[Kner Imre]

Nyireő István levelezőlapja Kner Imrének

1942. június 29. (Gyula)

Kedves Barátom!

Magam is elutazás előtt vagyok s így csak röviden válaszolva szíves soraidra közlöm, hogy a nyáron is bármikor szívesen vesszük a küldendő kiadványsorozatot. Augusztus folyamán, a Nyári Egyetemen tartandó előadások miatt magam is itt leszek egyideig s akkor talán több időm lesz velük foglalkozni.

[...]

jó nyaralást kívánva, vagyok
szíves üdvözlettel híved

Nyireő István

Kner Imre levele Nyireő Istvánnak

1942. október 10. (DEK)

Kedves Barátom!

Ismét mentegetőznöm kell. Mint jeleztem, Kolozsvárra mentem júliusban. Ott megnéztem a Farkas utcai templomot, Tótfalusi uram halotti levelét, a sírját is Házsongárdon, majd Kájoni sajtóját a ferencesek kolostorában. Beszélgettem néhányszor Kelemen Lajossal és Krenner Miklóssal, szóval magamba szívtam egy kis erdélyi levegőt. De aztán beütött az Istennyi. Hazaérkezésem után pár nappal öcsém indult el kerékpártúrára két gyerekével meg az én fiammal. Mire Kolozsvárra értek, utánuk kellett telefonálni, mert megjött az öcsém behívója. —

Elvitték munkatáborba, mert elveszítette, két kitüntetése és hosszú harctéri szolgálata dacára a hadnagyi rangját. Hat hétig Borszék körül dolgozott földmunkát, aztán Kassára vitték s onnan több mint két hete túlvitték a határon s azóta nem tudunk felőle semmit. Állítólag két hónapig nem is szabad írniuk. —

Én pedig július vége óta egyes egyedül húzom az ígát, végzem nagyrészt az ő munkáját is, amelynek egy részét vehette csak át régi főkönyvelőnk. Közben persze szerkesztem és korrigálom nagy árjegyzékünket is, amely most már befejezéséhez közeledik. —

Nem ígérek hát semmit. Én belső okokból egyre sürgősebbnek érezném, hogy ezt az ügyet elintézzem, viszont évek óta mindig akadályok jönnek közbe s képtelen vagyok arra, hogy azt a három napot, amelyre feltétlenül szükség volna hozzá, megtaláljam. Hisz minden este késő estig dolgozom, s vasárnap is legfeljebb egy órát szakítok arra, hogy a levegőre menjek. —

Kérlek, ne vedd hát rossz néven ezt a dolgot, igazán nem én tehetek róla. Ugy érzem, hogy sok-sok esztendő fog eltelni ismét, ha egyáltalában megérhetem, amíg ismét azokkal a dolgokkal lehet foglalkoznom, amelyeket szeretek. — De hát ezt is sorsszerűnek érzem s nem tehetek ellene semmit. —

[...]

Szíves üdvözléssel vagyok régi híved

Kner Imre

Nyireő István levelezőlapja Kner Imrének

1942. október 12. (Gyula)

Kedves Barátom!

Már nagyon vártam szíves közléseidet, bár feltételeztem, hogy annak késedelme komolyabb okokra vezethető vissza. Bizony sajnálatos, hogy az általános hangulatváltozások so-

rán mások hibáiért olyanoknak is súlyos hátrányokat kell szenvedni, akiknek éppen ellenkezőleg komoly érdemeik vannak a magyar kultúra terén. De mint tudod az igazság mindig relativ volt és talán az is marad.

Mégis sajnálnám, ha a kiadványaitok itteni elhelyezésével kapcsolatban a szép terv csak az maradna. Ezért szerintem talán részletekben is meg lehetne oldani úgy a feladatot, hogy a/ a már amúgyis félretett anyagot a tervezett kartonozások nélkül kapnánk meg és a b/ kiadványok teljes jegyzéke alapján igyekeznénk a magunk részéről is a megbeszélte külön gyűjtemény formájában minél teljesebbé tenni. Így talán most Rátok kevesebb munka hárulna és később a kartonozásokat s egyebeket könnyebben lehetne pótolni.

A személyzethiány miatti munkatorlódás sajnos minket is nagy mértékben hátráltat az intézet fejlesztésében. A most következő gyengefűtésű hónapokban még nehezebb lesz itt dolgozni, mert a személyzet állandóan betegeskedni kénytelen. Mint látod tehát itt is nagyon megérezzük a háború kényszerű közvetett és közvetlen hatásait. Reméljük azonban hogy annak szerencsés befejezésével a kultúrára is több figyelem fordulhat s az nagy mértékben fejlődhet tovább.

Nagyon érdekelne a készülő árjegyzékek. Kiváncsi vagyok, hogy a mai papírhány mellett mit lehet csinálni.

Szíves üdvözzel vagyok tisztelő híved

Nyireő István

30.

Kner Imre levele Nyireő Istvánnak

1942. október 23. (DEK)

Kedves Barátom!

Csak ma tudok visszatérni e hó 12-én kelt szíves soraidra. Örömmel tudatom, hogy tegnap és ma sikerült fiammal együtt összeszednem a könyveket. Bizony, 1915. előtti alig lesz benne, de hát ezen nem tudok segíteni, mert nincsen példány. Így is érdekes lesz az egész anyag együtt. — Most minden épkézláb emberem az árjegyzékkel és a megrendelési füzetekkel kapcsolatos expedícióval van elfoglalva. A jövő hét elején azonban ez elkészül és akkor beragasztjuk az exlibriseket és a sorozatokhoz dobozokat készítünk, valamint jegyzékbe foglalom az egész anyagot. — Akkor azután pár nap múlva szállítom is. — Kérem a következőre szíves véleményedet:

amiből csak lehet, két példányt adtam, s ezek közül amiből lehet, egyik fűzött, másik kötött. — Jó volna, ha mindenképpen lehetne mindkétféle a gyűjteményben. De ha nem lehet, akkor csak egyiket soroznám ide. —

Helyesled-e azt, hogy az exlibrist csak azokba a dolgokba ragasszam bele, amelyeket, a Kner-gyűjteménynek szántam és a többibe nem? És ahol súlyt helyeztek arra, hogy a kötött és a fűzött is bekerüljön a gyűjteménybe, amennyiben lehetséges, ne adjak-e egy harmadik példányt könyvtári használatra? —

És helyes-e az, hogy a kétféle anyagról (Kner-gyűjtemény és egyéb a könyvtárnak szánt anyag) külön jegyzékeket készítsék?

[...]

Érdeklődéssel várja válaszat régi híved

Kner Imre

31.

Kner Imre levele Nyireő Istvánhoz

1942. november 5. (DEK)

Kedves Barátom!

[...]

Most már tehát csak a Kner-gyűjtemény ügye volna hátra. Amint a címkézésre stbire fel-tett kérdésekre választ adsz, pár nap alatt útrakész lesz a gyűjtemény s egy ládában el is fér az egész. —

Örülnek, ha nem jönne semmi sem közbe addig és még el tudnám ezt a gyűjteményt indí-tani. Jó érzés volna tudni, hogy legalább ott egy helyen meg lehet ezeket a dolgokat talál-ni.

[...] vagyok régi, őszinte híved

Kner Imre

32.

Kner Imre levele Nyireő Istvánnak

1942. november 27. (DEK)

Kedves Barátom!

A végre nagynehezen összeszedett könyvgyűjtemény több mint két hete áll a raktárban az asztalon, ideiglenesen leburkolva, de nem lehet így teljesen pormentesen kezelni. — Amellett főidény kezdetén vagyunk s bármely percben olyan rumli kezdődhet, hogy kép-telenek leszünk az expedíálást megoldani.

Ha bármely okból úgy határozta volna, hogy nem veszed át, azt nem fogom rossz néven venni, hiszen ismerem a kor sokezerféle nehézségét és akadályát, de akkor kérem szíves postafordultávali értesítéset, mert akkor ezt az anyagot használom fel arra, hogy más-hol letétbe helyeztessem. Ez ugyanis már össze van szedve s nem kell még egyszer össze-szednem.

Ha azonban átveheted, akkor kérem válaszat arra, hogy a címke minden példányba be-lekerüljön-e, vagy pedig csak az anyag azon részébe, amelyet mint Kner-gyűjteményt kü-

lön kívánsz kezelni. —

Ismételten kérem sürgős válaszodat, hogy ezt az ügyet végre elintézhessem, amely miatt már rossz volt a lelkiismeretem, de arról, amit az utóbbi esztendőben kellett verekednem a viszonyokkal, kívülállónak nem is lehet elképzelése. Nemrég olvastam egy igen kitűnő japáni mondást: a jó üzleti vállalat olyan, mint a kacs, úszás közben a víz színe fölött szinte mozdulatlan, de a víz alatt annál erélyesebben dolgozik. Hát valahogy így Minden jót kíván régi, őszinte híved

Kner Imre

33.

Kner Imre levele Nyireő Istvánnak

1943. május 29. (Gyula)

(Másolat!)

Kedves Barátom!

Novemberi levélváltásunk óta nagyon nehéz időkn mentem keresztül. Éppen a főidényben az expedícióban két emberem betegedett meg, majd januárban sorozatos influenza következett. Azután magam lettem beteg s alig álltam talpra, elvitték főkönyvelőmet is. február elején és csak március vége felé érkezett vissza. Akkor vagy két hétig a mérleggel volt elfoglalva s csak azután dolgozhatta fel a restanciáit. Közben persze nekem kellett helytállani s parírozni a viszonyok folytonos esetlegességeit. — A könyvkötészetben most az a helyzet, hogy nyolc emberből már csak három van, a többit nem tudom pótolni. Már hónapok óta igen nehezen kapunk papírlemezt, az is rossz, lehetetlen vele rendes munkát készíteni s amellet most a legutolsó igénylésünket el is utasították, olyan nagy a lemezhiány. —

Mindezek azt indokolják, hogy miért nem is írtam Neked a könyvletét ügyében. Most azonban, hogy a ponyvarendelet megjelent és kiadványaink egy részét aligha lehet megmenteni a betaposástól, hirtelen elhatározással becsomagoltattam a könyveket és el is indítom azokat. —

Exlibrist egyikbe se ragasztottam, hanem azokat külön egy kis keresztkötésben küldöm el b. Címedre és használd fel belátásod szerint azokba a példányokba, amelyeket külön kívánsz kezelni. — Felhívom szíves figyelmedet arra, hogy a fűztek között is van mindig egy-egy példány, amely nemesebb papirosra készült s van némely kötöttek között is ilyen. — Rád bízom annak eldöntését, hogy az ilyenek hova kerüljenek.

A jegyzék egy másolatát ehhez a magánlevélhez mellékeltem. A könyvek a postacsomagon és a ládán belül kisebb csomagokba vannak elosztva s ezek meg vannak számozva. A csomagszámokat pirossal felírtam erre a jegyzékre, hogy az átvételt megkönnyítsem. — A hivatalos levelet csak azért küldtem, hogy az iktatódban nyoma legyen az egész dolognak. —

Sajnálom, hogy nem sikerült az adjusztálás úgy, ahogy Te elgondoltad, de tán jobb időben majd egyszer azt is pótolhatjuk. Most csak azt akartam, hogy a gyűjtemény odajusson, a ponyvarendeletben adott határidő és esetleges más bajok előtt még, úgy ahogyan

van. —

Nagyon köszönöm szíves fáradozásodat és vagyok szeretettel

régi híved

[Kner Imre]

34.

Kner Imre levele Nyireő Istvánnak

1943. május 29. (Gyula)

(Másolat!)

A Magyar Királyi

Tisza István Tudományegyetem

Könyvtárának

Debrecen

Központi Egyetem

Dr. Nyireő István igazgató úrral való személyes megbeszélés alapján a mai napon egy vasútiládában és egy postacsomagban a mellékelt jegyzékben felsorolt könyveket voltunk bátrak a Könyvtár címére megküldeni. A jegyzék 1-5. lapjain felsoroltak vállalatunk saját kiadványai, a 6-8. lapokon felsoroltak nyomdánkban készültek, de részben más kiadók, részben a szerzők kiadásában. Sajnos, a küldött sorozat nem tarthat a teljességre igényt. Amiből volt készlet, lehetőleg több példányt küldöttünk és az volna a kérésünk, hogy a példányok egy része mint külön gyűjtemény kezeltessék, abból a célból, hogy a tipográfia iránt érdeklődők nyomdánk stílustörekvéseit és fejlődését tanulmányozhassák. Hasonló, de kevésbé teljes gyűjteményt juttattunk évekkkel ezelőtt a Fővárosi Könyvtárnak, amely ott az igazgatói szobában van elhelyezve, s egyes dolgokból van egy kis sorozat elhelyezve a Nemzeti Muzeumban, a Todorescu-féle anyag keretei között.

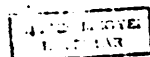
Kiváló tisztelettel

[Kner Imre]

Ajánlott!

Mellékelve 8 lap jegyzék.

írástól kötetektől Kner Izidor könyvnyomdája, Gyoma kiadásai.

1906.

- 1 Szeghalmi Gyula: Amatőr fényképezések könyve.

1908.

- 1 Tóth Zoltán Szász. művel. / I. II. III. V. / (Kner Izidor)

1909.

- 2 Kner Izidor: A színharmónia

1910.

- 1 Zeneszersők karrikaturái

1911.

- 1 Hervay Frigyes: Magyar kabaret / I. kötet /
2 Erdős Renée: János tanítvány

1912.

- 2 Hervay Frigyes: Magyar kabaret / II. kötet /
1 2 Szécsi Ferenc: Derű / I. II. III. /
2 Hangay Sándor: Ssemiramis csodakertje
1 1 Hevesi Sándor: Az apja fia

1913.

- 2 Garay Andor: Egy kis komédia
2 Jászay-Herváth Elemér: Gyöngyök és könyvek
2 Antal Sándor: Jürru története

1914.

- 2 Thomas Mann: Halál Velencében
2 Lányi Sarolta: A távozó
1 Drumár János: Sir Adamant titka
1 Garay Antal: Párisi és hazai forradalmi emlékeim 1848-49

1916.

- 2 Balázs Béla: Tristan hajóján
2 Jászay-Herváth Elemér: Tábori üsek
2 Balázs Béla: Lélek a háboruban
1 1 Keestolányi Dezső: Tinta

1917.

- 2 Moly Tamás: Az igaz élet
" " : Három novella
2 Balázs Béla: Halál és fiatalok
2 Jászay-Herváth Elemér: Színek, szavak
2 Balázs Béla: Játékok

XI. 2. C. 127 (Könyv)

fűszett kötetek

n 1 éldányok 1917.

- 1 1 Kner Isidor: Aforizmik
 2 Balázs Béla: Hét mese
 1 1 " : Kisértethistóriák
 1 1 " : Kéjgél
 1 1 Byron: Maseppa

1918.

- 2 Balázs Béla: A vándor énekel
 3 Lessnai Anna: Edenkert
 2 Szabó Dezső: Napló és elbeszélések
 2 Balázs Béla: Kalandok és figurák
 2 " : Dr Szélpál Margit
 2 Heidenstam: Endymion
 2 Holy Tamás: A jöttment
 2 Lukács György: Balázs Béla és akiknek nem kell
 2 Balázs Béla: Testvérorrság
 2 Jászay-Horváth Eleámer: Arva János
 2 Lessnai Anna: Mese a butorokról és a kisfiuról
 2 Balázs Béla: Minisztériumok

1919.

- 2 Balázs Béla: A fekete korsó
 2 Almanach.

1920.

- 1 Király György: Hét legenda
 1 " : Históriák
 1 Heltai Gáspár: Históriák

1921.

- 2 Monumenta Literarum I/II. 24 fűzet 2 mappában
 n 1 Ugyanaz, valódi merített papíron félbőr mappában
 1 1 Kner - Klasszikusok teljes sorozat I-XII.
 2 Almanach

1922.

- 2 Hevesy Iván: Az impresszionizmus művészete
 2 " : A posztimpresszionizmus művészete
 2 " : A futurizmus, expresszionizmus és kubizmus műv.
 2 1 Gellért Oszkár: Testvérbánat csillaga
 2 Kardos László: A 21 éves Ady Endre
 2 Thomas Mann: Halál Velencében
 1 1 Révész Béla: Ady Endre
 1 Szabó Lőrinc: Föld, erdő, Isten
 1 1 Leffler Béla: Ungerak Lyrik

1924.

- 2 Byron: Maseppa

1925.

- 2 Sudraka: Az agyagkocsika

XI 9. C/23. (4. sz.) 64

fűszött kötet

példány

1925.

Kosma Lajos: Szignetkönyv
 " : Das Signetbuch
 Kner Isidor: Agyafurt alakjai

BENIS MEGVEI
 LEVÉLTAR

1926.

2 2 Kner Isidor: Agyafurt alakjai. Harmadik kiadás. Borkötésben.
 2 Kunos Ignác: A török hadsereg tréfái
 2 Páncsatantra
 1 Kner Imre: Gyulai generális imádságos könyve
 2 " : Das Gebetbuch des Generalis Gyulai
 1 Tolstoj : Polikuszka

1927.

1 1 Turgenyev: Mumu
 1 1 Puskin: A postamester
 1 1 Ljeszkov: A halhatatlan Golovan
 1 1 Koroljenko: A vak muzsikás
 1 1 Garsin: A piros virág

1928.

1 1 Tolstoj: Péter cár napja
 1 1 Smeljev: Boldogasszony kelyhe
 1 1 Remiszov: Istenítélet
 1 1 Prizvin: A fekete arab
 1 1 Zvezdzerov: Az ígért földje
 1 1 Leonov: A kis ember vége
 1 1 Dr Ferenczy Ferenc: Magyar állampolgársági jog
 2 Kner Isidor: Késerves kenyér

1929.

1 1 Anna-Lenah Elgström: Personné gyöngyei
 1 1 Ter Hallström: Hallhatag, halálos szerelem
 1 2 Selma Lagerlöf: A halál kocsisa
 1 1 Pelle Nolin: Adal költészete
 1 1 Artur Möller: Diákkaland
 1 1 Vilmos svéd kir. herceg: Fekete novellák

1930.

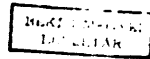
1 1 Steen Steensen Blicher: A vejlbíró pap
 1 1 Holger Drachmann: Két lóvé
 1 1 Gunnar Gunnarsson: A királyfi
 1 1 Knud Hjortø: Delibáb
 1 1 Johannes v. Jensen: Jörgine
 1 1 Johan Skjoldborg: Lene

1931.

1 1 Hans Aarud: Téli éjszaka
 1 1 Johan Bojer: Hasatörés
 1 1 Olaf Duun: Világtalan András

11 9. 2/24 (1931) 65

1 példány	Röpke Lapok	1914.
1	"	1915.
1	"	1929.
1	"	1930.

2 példány 12 ünnepi levelezőlap. Fozma Lajos.

2 sorozat	könyvjelző.	Ürkényi István rajzai.	1917.
2m	"	Dankó Ödön	1922.

4 drb. könyvjelző Grill, Kner Erzsébet és Kner Isidor
reklámmal

3 sorozat 40 levelezőlap Magyar költők 1929.

2 sorozat 8 levél a reklámról. 1931-1935.

2 füzet Könyvkötések Kner Erzsébet műhelyéből 1925-1935.

11 3 C/23.
(május)

67

Más kiadóknak Xner Isidor könyvnyomdájában nyomtatott könyvei:

fűzött kötött

kiadó:

1910.

1	Gelléri Mór: Szociális problémák.	Gelléri jubileumi biz.
1	" : Régi írások és ájak	" " "
1	" : Újabb modern kiállítások	" " "
1	" : Újdonságok az ipar terén	" " "
1	" : Az újabb ipari mozgalmak teréről	" " "

1911.

1.	"A szellem" /Filozófiai folyóirat/
----	------------------------------------

1913.

1	Fényes Samu: Az egyelvű világszemlélet	Uttörő könyvtár
---	--	-----------------

1914.

1	Általános titkos naptár az 1914. évre	Borsasem Jankó
---	---------------------------------------	----------------

1915.

1	Gelléri Mór: Újabb kiállítások	Gelléri Jub. Bis.
1	" : Kisipar, műipar, iparfejlesztés	" " "

1916.

1	Szarnel-naptár	Borsasem Jankó
---	----------------	----------------

1917.

1	Béke naptár	" "
---	-------------	-----

1919.

1	Bolszeviki naptár	" "
---	-------------------	-----

1924.

1	Magyar Bibliofil Szemle
---	-------------------------

1925.

1	Mátéffy Domokos: Promemoria	Gyulai m. kir. pénzügyi tisztviselői
---	-----------------------------	---

1926.

1	2	Sacelláry Pál: Régi házak, elfakult írások	Rózsavölgyi kiad.
1		Szegilongi Etta: Lebullett szavak	" "

1927.

1	Timár József: Lélek a mesén	szersz
1	Molnár Jenő: Seiffensteiner Salamon	Borsasem Jankó

1929

1	Molnár Antal: Fizika és muzsika	szersz
1	" : Bevezetés a mai muzsikába	"

1929. (23)

Nyireő István levele Kner Imrének

1943. június 21. (Gyula)

Kedves Barátom!

Fogadd hálás köszönetemet kiadványaitok gyönyörű gyűjteményéért, melyet közbejött más ügyek, távollétem és amiatt is, mert a véletlenül külön útra tévedt postacsomag tartalma kevéssel előbb jutott ide, csak most vehettünk át.

A mellékelt hivatalos köszönőlevél közléseit még azzal szeretném kiegészíteni, hogy e szép sorozat valósággal ingerli az embert, hogy stílusfejlődésének egyes szakaszait egymással összehasonlítva is vizsgálhassa. E tekintetben minden darabnak van valami mondanivalója, sőt még a Röpke lapok pár füzetének is, melyek vidámsága mellett a többi kiadványok komoly művészi egyszerűségükkel tűnnek ki.

Mint már jeleztem e gyűjteményt, a küldött címkék beragasztása után, külön helyezzük el a díszművekkel kapcsolatban. A fűzött könyveket nem köttetjük be, de hogy a nyílt polcokon kevésbé rongálódjanak legalább csoportosan szeretném őket papírtokokba helyezni, hogy jobban összetarthatók legyenek. Ezért a végleges feldolgozás és elhelyezés a most kezdődő nyári távollétek és a Nyári Egyetemmel kapcsolatos teendők miatt csak szeptember végére fejeződhetik be.

A küldött másodpéldányok nagy része a törzsanyag kiegészítésére fog szolgálni. Mivel azonban ezek közül több itt is megvolt, ezért a mellékelt jegyzékben felsoroltakat visszaküldhetem. Helyettük megemlítem azokat, melyekből – ha akadna még nélkülözhető példány – egyet-egyet szívesen vennénk. Két tételnél a küldemény és a jegyzék nem egyeznek: a Kner: Félévszázad mesgyéjén-ből a jelzett 3 bőrkötésű példány helyett 2 félvászonkötésű érkezett, (legalább egy bőrkötésűt szeretnék), és kimaradt a Dorozsmai: Akinek nem inge c. kötet.

Örvendenék ha a közigazgatási nyomtatványaitokból is kaphatnánk egy-két mintakötetet, továbbá – amit lehet – az igen csekély példányban nyomott párlapos klasszikus nyomtatványkákból, melyekből az 1939-41. évek terméséből az Orsz.Széchenyi-Könyvtár Todoreszku termében 9 darabot láttam.

Nagyon érdekes volna mielőbb összeállítani kiadványaitok illetve a nyomdában megjelent fontosabb művek minél teljesebb jegyzékét, melynek alapján bizonyára törzsanyagunkból is kerülhetnének elő e különgyűjteményt kiegészítő kötetek. E jegyzéket csinosan legépelve és bekötve szeretném mellékelni a Kner gyűjteményhez.

Abban a reményben, hogy mindezekről s talán egyebekről is a nyár végén itt személyesen is beszélgethetünk, még egyszer köszönöm becses küldeményeteket és vagyok őszintén tisztelő híved.

Nyireő István

(Mellékelve 1 lap jegyzék.)

A. Visszaküldendő fölőspéldányok:

Antal Sándor:	Jörru története.
Balázs Béla:	Tristan hajóján.
„ „	Lélek a háboruban.
„ „	Halálos fiatalság.
„ „	Játékok.
„ „	A vándor énekel.
„ „	Kalandok és figurák.
„ „	Dr. Szélpál Margit.
„ „	Testvérország
Hangay Sándor:	Szemiramisz csodakertje.
Jászay-Horváth:	Gyöngyök és könnyek.
Kardos László:	A 21 éves Ady Endre.
Kner Izidor:	Keserves kenyér.
Lányi Sarolta:	A távozó.
Mann,Thomas:	Halál Velencében. 1914.
Moly Tamás:	Az igaz élet.
„ „	Három novella

B. A visszaküldendők helyett kellenének: (1 példányban)

Balázs Béla:	Éjfél (kötve)
Erdős Renée:	János tanítvány.
Kosztolányi D.:	Tinta.
Iványi Grünvald Béla:	Tizenkilenc kép.
Browning, E.:	Portugál szonettek.
Dorozsmai J.:	Akinek nem inge...
Drescher Pál:	Régi magyar gyermekkönyvek.
Kner Imre:	Nyolc levél a reklámról.
Kner Izidor:	Félévszázad mesgyéjén.
Monumenta Literarum.	(Csak a II. sorozatot kérjük, ha lehet piros vászonban.)
Riedl Frigyes:	Magyarok Rómában.
Sudraka:	Agyagkocsika
Végh Gyula:	Régi magyar könyvkötések.

C. Félvásznonkötésűre kicserélni szeretnők az egyik példány

Orosz Elbeszélők
Svéd elbeszélők,
Dán elbeszélők,
Norvég elbeszélők és
Észt elbeszélők fűzött sorozatait.

Nyireő István levele Kner Imrének és Kner Endrének

1943. június 21. (Gyula)

Nagyságos

Kner Imre és Kner Endre könyvnyomdatulajdonos Uraknak

GYOMA, B é k é s megye.

Kérem fogadják Intézetünk nevében hálás köszönetemet ama szívességükért, mellyel a nb. vezetésük alatt álló nyomdavállalat 1906-1942. évi kiadványainak, illetve a nyomdában megjelent művészi kiállítású fontosabb műveknek, gazdag sorozatát Egyetemi Könyvtárunknak, a f.é. május 29-én kelt levélben foglaltak szerint, ajándékképen megküldeni szívesek voltak.

Igy együttlátva ezt a többévtizedes eredményt lehetetlen meg nem látni benne azt a céltudatos szépségtörekvést és a grafikus művészet titkaiban való teljes elmélyülést, mely a gyomai nyomdát határainkon kívül is széles körben tette már régen ismertté. Igen jó alkalmat fog ez nyújtani intézetünkben az újabb magyar könyvművészet stílustörekvéseinek tanulmányozása céljára is.

Korábbi megbeszéléseink értelmében a gyűjteményt külön csoportban, díszműveinkkel kapcsolatban, fogjuk megőrizni, míg a küldött duplumanyagból törzsanyagunk egészül ki.

Nagy köszönettel vennők, ha e becses sorozatot a jövőben is teljesebbé szíveskednének tenni az ezután megjelenendő további kiadványok rendszeres szíves megküldésével.

Köszönetem megismétlésével kérem fogadják kiváló tiszteletem kifejezését.

Dr. Nyireő István
egyetemi könyvtárigazgató

Kner Imre levele Nyireő Istvánnak

1943. augusztus 4. (DEK)

Kedves Barátom!

Megkaptam még annak idején hivatalos és magánleveledet, azonban azt is közölted, hogy csak augusztus 1. után érkezel vissza s ezért nem válaszoltam. A hivatalos levélre nincs is mit válaszolni, mert hisz ha lehet még dolgoznunk később is, természetesen mindig gondunk lesz rá, hogy juttassunk a gyűjteménynek könyveinkből. —

Ami mármost kívánságaidat illeti: a visszaküldendők helyett kért könyveket ma két csomagban elküldtem. Küldtem hozzá még egy példányt az 1942. évi Nyomtatványárjegyzékünkben is bekötve. Ez utóbbi ugyanis már csak kótetlenül, fűzve jelenhetett meg anyaghiány miatt. —

Magukból a nyomtatványokból nem sok értelme volna összeállítani gyűjteményt, mert az

csak a közigazgatási szakembert érdekli.

Megjegyzem itt, hogy az „Éjféli” című gyűjteményt nem Balázs Béla, hanem Bálint Aladár szerkesztette. —

A C/. csoportban kértékből megküldtünk egy-egy félvásznas sorozatot, kivéve az oroszokat, amelyekből nincsen félvásznas, kötött sorozat már raktáron. Az nem is került annak idején kötve forgalomba, csak privát célokra készült belőle néhány, de már elfogyott. Ha majd egyszer jobb viszonyok következnek, köttetünk belőle néhányat. —

Ami az A. csoportban felsoroltakat illeti, valamint a cserélendő északiakat is, kérek, hogy azokat ne küldd vissza. Ugyanis a második ponyvarendelet értelmében 3 pengős vagy annál olcsóbb kiadványaink cenzúra alatt vannak és amíg az újabb terjesztési engedélyt meg nem kaptuk, forgalmuk szünetel. Legjobb lesz, ha a felesleges könyveket odaadod valamely olyan könyvtárnak, ahol véleményed szerint jó helyen lesznek. —

Kiadványaink teljes jegyzékét nem tudjuk összeállítani, mert ennek forrásai el vannak temetve a raktárban elcsomagolt régi iratok között. Csak a magam memóriája segítségével lehetne ezt összehozni, de olyan embertelen módon be vagyok fogva, hogy erre belátható időn belül nem kerülhet rá a sor. — Ellenben boldogult Atyám szobájában van az ő volt magánkönyvtára helyén, amelyet elosztogatott a gyerekeinek, egy gyűjtemény kiadványainkból és nálunk készült nyomtatványokból. Ezt most fiam rendezte s egy jegyzéket készített róla. Ennek a jegyzéknek egyik példányát itt küldöm. Mivel a benne foglalt dolgok egy része református vallási irodalom, nincs kizárva, hogy a gyűjteményetekből ki lehet keresni. —

Ennél teljesebb összeállítását a Kner-nyomtatványoknak egyelőre az itteni forrásokból nem lehetne összehozni. —

Ez alkalommal volna egy kérésem is. Szeretném, ha meg tudnád állapítani, hogy a néhai G a r z ó Gyula gyomai ref. lelkész által szerkesztett és kiadott „Gyakorlati Bibliamagyarázatok”-nak utána lehetne-e ott nézni. Talán a Kollégium könyvtárának megvan. Azt szeretném tudni, hogy ez mikor indult meg és mikor szűnt meg és melyik számtól melyik számig nyomtatta a mi nyomdánk. Ugy látom, 1880-ban vagy 1881-ben indulhatott meg, két évvel nyomdánk alapítása előtt, de hogy mikor vette át nyomtatását Atyám, azt nem tudom megállapítani, mert csak csonka sorozatunk van belőle, annak is nagy részét csak most kaptam meg. —

Sajnos a kis klasszikus nyomatokból nem tudok küldeni, mert azokból csak szigorúan vett családi példányok készültek. — Ha még a jövőben lehetne ilyesmit csinálnunk, mindig gondom lesz ezentúl a könyvtárra.

Bizony, roppant elfoglaltságom mellett nehezen ment össze ez a dolog s ez sem teljes, de mégis teljesebb a semminél s ha egyszer majd csakugyan érdekel valakit a jövőben, majd tanulmányozhatja. A Te kedves ösztönzésednek köszönhetjük, hogy legalább az irányelveket és a hozzávaló felkészülés történetét a Mintakönyv bevezetésében elkészítetem. —

Ha időnk lesz rá, összeszedünk majd egyszer egy nagy csomó vegyes akcidenst és reklámanyomtatványt, különböző időkbelől. Aki nyomdászattal foglalkozik, azt ez is érdekli. Sajnos, ezt nálunk nem gyűjtik, régi reklámanyomtatvány nagy ritkaság. Csak a szaklapokban vannak ilyenek, de azoknak nagy betegségük van. Csupa agyalt, az élettől és a valóságtól

elrugaszkodott szaktanfolyami és kísérleti munkát mutattak be az 1900-as évektől kezdve, a szaklapjaink, amelyeknek a koruk tényleges tipográfiai divatjával nincsen kapcsolata. —

A nyár végén személyesen csak akkor beszélgethetnénk a dolgokról, ha Te eljönnél ide, aminek igazán nagyon örülnénk. Én ugyanis nem mozdulhatok még mindig. Akár személyesen, akár levél, illetve posta útján örömmel állok mindennel, amit még szükségesnek látsz, szíves rendelkezésedre és vagyok őszinte tisztelettel

régi híved

Kner Imre

38.

Kner Imre levele Nyireő Istvánnak

1943. augusztus 19. (Gyula)
(Másolat!)

Kedves Barátom!

Nem tudom, hogy a hó elején elküldött dolgokat megkaptad-e és nem is a választ akarom sürgetni, hanem kérdezni szeretnék valamit ezekben a bolond időkben.

Néhány év előtt kiállítási célokra csináltunk egy nagy mappát Kozma Lajos részünkre készített nyomdai díszeiről. Vagy 25 nagy alakú lapon, piros kerettel és fekete nyomásban le vannak nyomtatva ezek az összes díszek, és szürke papírossal borított táblába, illetve mappába vannak téve. Ebből a mappából eddig csak néhány közönyvtárnak és múzeumnak adtunk példányokat. Kérlek, légy szíves közölni, hogy ebből küldtem-e már Nektek, mert ha nem, azonnal pótolom. —

Szíves üdvözzellett vagyok híved

[Kner Imre]

39.

Kner Imre levele Nyireő Istvánnak

1943. szeptember 2. (Gyula)
(Másolat!)

Kedves Barátom!

Kedves soraidat véve tudatom, hogy a mappát postacsomagban holnapután adatom fel, hogy akkor érkezzon meg, amikor már otthon vagy.

A mappában bemutatott dolgok mind benne vannak betűmintakönyvünkben, így hát ez tulajdonképpen ismétlés volna, de ennek a mappának más a célja, ez kiállítási, demonstrációs célra készült, még régebben.

Ezért kissé festékesebben, kövérebben van minden nyomva, hogy falon, messzebről nézve is elég markánsan hasson. —

Nem fordul elő a mintakönyvben a fekete alapon negatív véssett iniciálé sorozat. Annak az a históriája, hogy ezt a sorozatot egy amerikai kiadó rendelte meg Kozmánál, de később az illető nem jelentkezett érte. Csak annyi betű készült el belőle, amennyi ezen a lapon be van mutatva, tehát nem a teljes sorozat. — Kozma azért adta át nekem ezeket, mert azt akarta, hogy egész könyvdíszanyaga egy kézben legyen. Eddig még nem volt rá alkalom, hogy ezeket az iniciálékat valamire felhasználjam. —

Bizony, jó lenne a sorozat elhelyezését megnézni, s amugy is szívesen elmennék Debrecenbe, mert a multkor nem láthattam a kollégiumi könyvtár régiségeit, de hát erre semmi kilátás egyelőre nincsen. Öcsém már több mint 13 hónapja távol van, s azóta sehova se jutok el, roppantul el vagyok foglalva. Fél évig nem tudtunk felőle semmit, most már tudjuk, hogy fogságba került. Ez is jobb a bizonytalanságnál.

Minden jót kívánok és mindenben készséggel állok szíves rendelkezésedre és vagyok régi, őszinte híved

[Kner Imre]

40.

Kner Imre levele Nyireő Istvánnak

1943. október 14. (Gyula)
(Másolat!)

Kedves Barátom!

Raktárrendezés közben találtunk néhány sorozatot M i l k ó Izidor nálunk 1924-ben nyomtatott könyvsorozatából s így ennek egy példányát is megküldhetem a Kner-gyűjtemény számára. —

A sorozatot annak idején előfizetések gyűjtése révén F e n y v e s Ferenc, egyik vezető szabadkai lap szerkesztője rendezte, illetve adta ki, a szabadkai Minerva R.—T. cége alatt. A Magyarországon forgalomba hozott példányokat a Révai Testvérek RT adta ki. Ebben a sorozatban is az egyik példányon az ő nevük olvasható, mert Minerva jelzésű teljes sorozatot már nem tudtam küldeni. —

A címlap keretrajzát Amerikába kivándorolt öcsém, Kner Albert rajzolta a szignettel és a Révai-példányok címlapján látható kis ovális dísszel együtt. —

Örülök, hogy a gyűjteményt még ezzel kiegészíthettem és vagyok, mindenkor örömmel rendelkezésedre, régi, őszinte híved

[Kner Imre]

Nyireő István levele Kner Imrének

1943. december 15. (Gyula)

Kedves Barátom!

Fogadd őszinte köszönetemet az intézetünk számára megküldött újabb szép kiadványai-
tokért. Örvendek, hogy Mihály fiad megláthatta az itt elhelyezett különgyűjteményt. Bár
fel van már állítva, a könyvkötőkkel való állandó nehézségek miatt még nem kerülhetett
sor az exlibrisek beragasztására sem. Ügymenetünk egyre nehezebbé válik, mert most pél-
dával beütött a fűtetlenség és lehet, hogy tavaszig egyetlen kis fűthető helyiségünkben kell
inspekciós szolgálattal valahogyan áthúzni a telet. Mindezeket azonban azzal az érzéssel
kell csendben túrni, hogy csak még rosszabbra ne forduljon a dolog.

Minél jobb és békésebb újesztendőt kívánva, vagyok tisztelő híved.

Nyireő István

Jegyzetek a bevezetéshez

- 1 A Gyakorlati Bibliamagyarázatok c. folyóirat egyik főmunkatársa Könyves Tóth
Kálmán (Debrecen, 1837-1924) református lelkész, 1884-től a tiszántúli egyházke-
rület egyházi bírása, 1883-tól Debrecenben élt.
Mata János (Hegyközkovácsi, 1907-Nyírmihálydi 1944) költő, grafikus, 1931-től
Debrecenben élt.
- 2 *Haiman György*: Egy könyvajándékozás története. = *Uj Írás*, 1970. 5. sz. 118-
121. l.
- 3 Uo.
- 4 Az Egyetemi Könyvtár a Simonffy u.2/c. számú városi bérház második emeletén,
igen mostoha körülmények között kezdte meg munkáját. Dr. Csige Varga Antal
megbízott igazgató, könyvtárör vezetésével 10 alkalmazott dolgozott a könyvtárban
az állomány 1919-ben 16.000 kötet volt. A Debreceni Magyar Állami Tudomány-
egyetem almanachja az 1918-1919. tanévről. Debrecen, 1920. 24. l.
- 5 1929-ig nyolcszor változott a megbízott igazgatók személye, az alkalmazottak lét-
száma hétre csökkent és az állomány mindössze 43.053 kötetre gyarapodott. A
Debreceni m.kir. Tisza István Tudományegyetem almanachja és évkönyve az
1928-1929. tanévről. Debrecen, 1930. 126. l. (Ld. a továbbiakban: Évkönyv a ...
tanévről!)
- 6 Korb Flóris terve az egyetem épületeinek elhelyezésére, kialakítására már 1914-
ben készen volt, 1914. márciusában a klinikai telep épületeinek építkezési munkái

meg is kezdődtek. A Debreceni m.kir. Tudományegyetem évkönyve az 1915-1916. tanévről. Debrecen, 1917. 65. l.

Az egyetem központi épületének végleges tervei 2422/1927-28. sz. alatt találhatók az egyetemi irattárban. Évkönyv az 1927-1928. tanévről. Debrecen, 1929. 91. l.

- 7 A vallás- és közoktatásügyi miniszter 1929. január 4-ével helyezte át Debrecenbe Dr. Nyireő István könyvtárórt, a jogtudományok doktorát, a Magyar Nemzeti Múzeum Országos Széchényi Könyvtárának munkatársát és megbízta az Egyetemi Könyvtár igazgatásával. Nyireő a kolozsvári Egyetemi Könyvtárban, az Országos Széchényi Könyvtárban és külföldi tanulmányutakon szerzett tapasztalatokat a könyvtári berendezés, a gyűjtemény elrendezése területén. Az egyetem vezetése már az igazgatói megbízás előtt, az 1927-1928-as tanévben felkérte az új könyvtári építkezés terveinek szükséges átdolgozására és kibővítésére, melyet Korb Flóriissal egyetértésben el is végzett. Az egyetem Könyvtári Bizottsága 1929. április 27-én tartott ülésén elfogadta az átszervezési munkák részletes programját, a tervezett központi katalógus, az új szakrend, az új címtárak felállítását és új ügymenet bevezetését. Az elismerés jelének tekinthetjük, hogy Nyireő Istvánt az egyetem 1930. július 23-án a könyvtártudomány magántanárává nevezte ki és kiküldte a német tudományos könyvtárak építkezési és berendezési kérdéseinek tanulmányozására. Vö. *Vértesy* Miklós: Terveiből kevés valósult meg, de így is sokat tett. = Könyvtáros, 1977. 7. sz. 393-396. l. és Évkönyv az 1928-1929. tanévről. Debrecen, 1930. 63., 126., 128. l.; Évkönyv az 1929-1930. tanévről. Debrecen, 1931. 138. l.

- 8 1929-ben az Egyetemi Könyvtár állománya 43.053 kötet volt és a negyvenes évek elejére megközelítette a 450.000 kötetet. Évkönyv az 1941-1942. tanévről. Debrecen, 1942. 324-326. l.

- 9 Az egyetemi irattár 369-457/32-33. sz. alatt rögzíti az Egyetemi Könyvtárnak a központi épületbe költözését. Évkönyv az 1932-1933. tanévről. Debrecen, 1932. 242. l.

- 10 Nyireő István: A könyvtártudomány mai törekvései. Debrecen, 1930. 6-7. l.

- 11 uo.
Nyireő István: Pancsatantra, azaz ötös könyv. (Ismertetés). = Protestáns Szemle, 1925. 6. sz. 407-408. l.

Pancsatantra, azaz ötös könyv. Szanszkrit eredetiből ford. Schmidt József. Gyoma, 1924, Kner. 256 l.

- 13 Nyireő István: A török hodzsza tréfái. (Ismertetés). = Protestáns Szemle, 1928. 664-665. l.

Kunos Ignác: A török hodzsza tréfái. Török eredetijét gyűjt. és magyarul megírta —. Gyoma, 1926, Kner 221, [2] 1.

14. Nyireő István levele Kner Imrének. 1927. febr. 14. Békés megyei Levéltár, Gyula (Ld. a továbbiakban: Gyula!) A debreceni Egyetemi Könyvtár Kner-gyűjteményének keletkezésével kapcsolatos levelezés a XI. 9. A/3 és C/27. jelzet alatt található. A levélből korábbi kapcsolatra lehet következtetni.

- 15 Kner Imre levele Nyireő Istvánnak. 1927. febr. 15. (Gyula)

- 16 Nyireő István levele Kner Imrének. 1935. febr. 23. (Gyula)

A kapcsolatra utaló sorok: „Minthogy sajnálattal kellett értesülnöm Édes Apja

komoly szembajáról is, elsősorban mielőbbi javulást kívánok és nagyon örvendének, ha hogylétéről mielőbb kedvező értesítést kaphatnék.”

17 Kner Imre levele Nyireő Istvánnak. 1935. febr. 25. (Gyula)

18 Kner Imre levele Nyireő Istvánnak. 1935. jun. 11. (Gyula)

Jegyzetek a levelekhez

(A jegyzetek számai a levelek sorszámaival azonosak)

- 1 Kner Izidor könyvnyomtató kiadásában megjelent könyvek jegyzéke. Gyoma, 1933, Karácsony, Kner. 24. l. Ezt megelőzően 1931. karácsonyára jelent meg könyvjegyzék.
Kozma Lajos: Tipográfiai disztimények. Készültek Kner Izidor könyvnyomdájára részére. 1920-1929. Gyoma, [1929], Kner. 22 t. A kötet megérkezésének nincs nyoma a Könyvtárban, azt csak 1943-ban, a Kner-különgyűjtemény felállítását után (2338. leltári számon vették állományba.
- 2 Az Egyetemi Könyvtár irattárában a levélmásolat mellékleteként egy jegyzék található, mely feltehetőleg csupán munkapéldány és nem azonos az elküldött listával. A jegyzéket kétféle jelzéssel látták el: mint a könyvtár leltárkönyvei bizonyítják, kis körrel (o) jelölték meg azokat a műveket, melyek már megvoltak a könyvtárban: a háromszöggel (Δ) történt jelölés értelmét nem sikerült egyértelműen megfejtenünk. A jegyzéket lásd a 2. sz. levél mellékletében. Ugyanitt közöljük az irattárban Nyireő István kézírásával fennmaradt feljegyzést azokról a Kner-kiadványokról, amelyek — a leltári nyilvántartások szerint — már a könyvtár birtokában voltak.
- 4 A kiadói gyűjtemények terve nem valósult meg. Az Egyetemi Könyvtárban 1978 óta, az ISBN raktározás bevezetésével jöttek létre ilyen gyűjtemények. A debreceni Egyetemi Könyvtár 1952 óta a kötelespéldányok teljes körének gyűjtőhelye.
Kozma, Ludwig [Lajos]: Randbemerkungen eines ungarischen Buchkünstlers. Gyoma, 1922, Kner. (Beilage zum Archiv für Buchgewerbe und Gebrauchsgraphik.)
Kozma Lajos cikke és 6 lapon bemutatott könyvdiszei a lipcsei folyóirat 1922. évi karácsonyi számában jelentek meg, Kner Imre: Neue Bahnen ungarischer Buchkunst c. írásával együtt. A két cikk az Almanach az 1922. évre. Gyoma, 1921. Kner kiadvány programadó cikkeinek változata.
Kner Imre: A tipográfiai stílus elemei. Gyoma, 1933, Kner-magánkiadás. 18, [1] 1. Klny. a Magyar Grafikai Almanach 1933. évfolyamából.
- 6 Kner Izidor 1935. augusztus 22-én meghalt. A cég vezetését Kner Imre és Kner Endre vette át.
- 7 A könyvajándékozás során tapasztalt negatív jelenségekről Haiman György írt az Új Írásban megjelent tanulmányában. Ld. Bevezető 2. sz. jegyzet!
- 8 Turóczi-Trostler József: Nyul éneke, melyben a maga nyomorúságát sirattya ujonnan ki-bocsátatott — — által. Gyoma, 1938, Kner Imre-Turóczi Trostler J. [9], 16, [1] 1.

- 9 A küldött ex libris nem maradt fenn.
 10 A melléklet nem maradt fenn.
 11 A mellékelt ex librisek nem maradtak fenn.
 12 A levélben említett barna keretes, Cochin antikvából szedett ex libris nem maradt fenn.

Végh Gyula: Régi magyar könyvkötések — színes rajzaiban. Bp. 1936, Országos Széchényi Könyvtár–Magyar Bibliophil Társ. 40, [2], 8 t. A kiadványból angol és német nyelvű kivonat készült az 5. Nemzetközi Nyomdászkongresszus külföldi résztvevői számára. Ezekben egy rajzzal kevesebb van. (Végh Gyula:) Old Hungarian bookbindings. — Alte ungarische Bucheinbände. Gyoma, [1936], Kner. 13, [2] l. 7 t. A kliséket íj. Weinwurm Antal cinkográfiai intézete készítette Budapesten, a képeket a Kner-nyomda nyomtatta.

Romhányi Károly: A magyar könyvkötés művészete a XVIII–XIX. században. Bp. 1937. 340, [1] l. 40 t. Végh Gyula színes rajzaiból 5 található a mellékletekben.

Hunyadi József művének nem sikerült nyomára jutnunk.

- 16 Csak a 17. sz. levél mellékletében található Nyireő István által javított példány maradt fenn.

- 20 Betűmintakönyv. A gépek leltára. A vállalat fennállásának hatvanadik évfordulójára tervezte és szedte Malatinszky Lajos. [Melléklete:] Kner Imre: A Kner-nyomda épületeinek, gépeinek és betűinek története. Gyoma, 1941, Kner. VII, 190, 22 l. 1 mell.

- 21 Az ex libris azonos a 18. levél mellékletében lévővel.

- 28 Kájoni János (Jegenye, 1629 v. 1630 – Gyergyószárhegy, 1687) erdélyi ferences szerzetes, egyházi énekek gyűjtője és kiadója. 1675-ben Csíksomlyón könyvsajtót állított fel. A nyomda 1907-ig működött, majd 1910-ben Kolozsvárra vitték és a kolostorban helyezték el. 1926-ban a Szent Ferenc rend Kájoni-ünnepélyt rendezett, mely alkalommal kiállításra került az ősnymda is, termékeivel.

A csíksomlyói ferencesek nyomdájának fa-vas kombinációjú sajtója fennmaradt és jelenleg a kolozsvári Történeti Múzeumban látható. Ez a sajtó a régi magyar nyomdászat egyetlen megmaradt tárgyi emléke ebből a korból, a rajta lévő évszámok: 1778 és 1781. Képe megtalálható Soltész Zoltánné: A magyar könyvnyomtatás képeskönyve. Bp., 1973. 62. mellékletén. Egyébként Kner Imre érdekes nyomdászattörténeti vonatkozású levelezését őrzi a Békés megyei Levéltár Gyulán, az akkori ferences rendfőnökkel, Péter Gurzó Anakléttel.

Kelemen Lajos (Marosvásárhely, 1977 – Kolozsvár, 1963) történettudós, az MTA kültagja. 1918-1938-ig az Erdélyi Múzeum levéltárosa. Az ő érdeme, hogy a levéltár Erdély középkori történetének páratlanul gazdag gyűjteményévé fejlődött. 1940-1944-ben mint múzeumi és levéltári főigazgató működött.

Krenner Miklós (Garamberzence, 1875 – Bp. 1968) újságíró, tanár; írói neve Spectator. 1930-tól Kolozsváron élt, 1939-ig főmunkatársa volt az Ellenzék c. napilapnak, 1938-tól a Magyar Nemzetnek. 1942-ben részt vett a Magyar Történelmi Emlékbizottság megalakításában. 1943-ban Budapestre költözött mint nyugdíjas.

- 33 Nyireő István válaszlevele nem maradt fenn.

- 35 A könyveket (348 mű: 353 kötet és 106 egyéb nyomtatvány) 1943. jún. 21-en és jún. 26-án 490. főnaplószaám 1787-2030 és 491. főnaplószaám 2031-2065. leltári számokon vette tulajdonába az Egyetemi Könyvtár. A küldött kiadványok mindegyikéből egy példányt helyeztek el a Kner-gyűjteményben, egyes művekből a kötészváriásokat is.
- Röpke Lapok. Könyvnyomdai ismeretterjesztő lap az érdeklődő közönség számára. Fel.szerk. és kiad. Kner Izidor. A rendszertelenül megjelent lap 1900-1932 között 22 évfolyamot számlált és Knerék báli meghívómintáit, néhány füzet pedig közigazgatási nyomtatványmintáit mutatta be.
- Kner Izidor: Félévszázad mesgyéjén. 1882-1932. Gyoma, 1931, Kner. 176, [2] 1. l t.
- Dorosmai János: Akinek nem inge, ne vegye magára. 111 mese. Sajtó alá rend. és az utószót írta Benedek Marcell. Sopron, 1942, Szerző. 176 l.
- 37 Közigazgatási nyomtatványok árjegyzéke. Lezáratott az 1942. év október hó 10-én. Gyoma, 1942, Kner. 198 l. Nyireő a kiadványt nem sorolta be a Kner-gyűjteménybe, a könyvtár gyűjtési körébe nem tartozó kiadványok között helyezte el. Az árjegyzéket 1943. augusztus 9-én leltározták 8 más Kner-kiadvánnyal együtt 539. főnaplószaámon 2158-2166. leltári számokon.
- Bálint Aladár: Éjféli. Magyar írók misztikus novellái. Összegyűjt: —. Előszó: Kosztolányi Dezső. Ill. Divéky József. Gyoma, 1917, Kner. 204, [2] 1. 11 t. Sajnos az említett jegyzéket nem csatolták a gyűjteményhez és a könyvtár irattárában sem maradt fenn. A könyvleltár egy példánya Haiman György tulajdonában van és alapját képezte az 1982-ben az Akadémiai Kiadónál megjelent Kner-bibliográfiának. (Lásd Lévy Botondné-Haiman György: A Kner-nyomda, kiadványainak tükrében. 1882-1944. Bp. 1982, Akad. K. 2 köt.)
- Gyakorlati Bibliamagyarázatok. Szakfolyóirat. Megjelenik kéthavonként. Kiad. és fel.szerk. Garzó Gyula. Főmunkatársak: Könyves-Tóth Kálmán, Barakonyi Kristóf. A folyóirat 1881-től jelent meg, előbb Takács Árpád (Békéscsaba), 1883-tól Gyikó Károly (Mezőtúr) nyomtatásában. 1885-1897 között nyomtatta Kner Izidor. A folyóirat az 1897. évfolyammal megszűnt. Vö. Békés megye sajtó-bibliográfiája. Békéscsaba, 1974. 128. l.
- 38 Kozma Lajos: Tipográfiai díszítmények. Ld. az 1. sz. levél jegyzetét!
- 40 Milkó Izidor: Asszonyok. Novellák és más írások. Subotica, 1924, Minerva. 276 l. Uez Bp. 1924, Révai Testvérek impresszummal.
- Milkó Izidor: Baedeker írásaiból. Novellisztikus dolgok és cikkek. Subotica, 1924, Minerva. 271 l.
- Milkó Izidor: Firenzei eset és egyéb elbeszélések. Subotica, 1924, Minerva. 271. l.
- Milkó Izidor: Írók és könyvek. Novellák és tárcák. Subotica, 1924, Minerva. 272 l.
- Milkó Izidor: A miniszter barátja. Mosolygó történetek. Subotica, 1924, Minerva. 271 l.
- Milkó Izidor: Spekulané és társai. Régi és új figurák. Subotica, 1924, Minerva. 271 l.
- 41 A Kner-gyűjtemény kötetait a könyvtár „Kner” jelzettel és 1-től kezdődő folyamatos számozással látta el és a díszművek zárt raktári szintjén helyezte el. A kötetekbe később a küldött ex librist beragasztották. A felszabadulás után a könyv-

tár a gyűjteményt a Kner-nyomda ajándékba küldött kiadványaival — többé-kevésbé folyamatosan — tovább gyarapította 1980-ig, a kiadványok küldésének megszűntetéséig. Így közel 100 év nyomdai fejlődését kísérheti nyomon az érdeklődő a gyűjtemény tanulmányozásával. Az 1882-1944 közötti időszakban megjelent kiadványokat a könyvtár a teljesség igényével gyűjti, a hiányzó műveket közel 16.000 mikrofilmkockán ill. xerox-másolatban pótolta. Antikváriumokban, aukciókon és magánszemélyektől vásárolt példányokkal folyamatosan egészül ki a gyűjtemény.

ON THE KNER— COLLECTION OF THE UNIVERSITY
LIBRARY IN DEBRECEN

(Summary)

The correspondence between Imre Kner, a renewer of the Hungarian printing and István Nyireö, the head of the University Library in Debrecen, describes the circumstances and inspiration for founding a special Kner-collection. The history of the Kner Printing House records that the foundation of this special collection was the final event of Imre Kner's presenting 30000 volumes of his stock to public collections. He tried to provide an opportunity, in spite of the more and more unfavourable economic and social conditions, for the readers to have the beautiful pieces of both world and Hungarian literature at hand.

Their letters prove Kner's pretentiousness, typographical thoughts as well as Nyireö's deliberate work for enlarging the library, and also give important additional material for those who are interested in Hungarian typography and library.

Their correspondence also testify that founding this special collection was not only a presenting, a „booksaving” action but the lucky meeting of two men hoping to reserve and hand down the cultural values. The idea of founding a special collection containing the pressworks of the Kner Printig House in the University Library in Debrecen in order it should be at hand for the scholars dealing with the development of Hungarian typography, was first drafted in the, summer of 1935. As the long correspondence tells us mainly Imre Kner's and István Nyireö's pretentiousness, besides the printing house founder, Izidor Kner's death, and the historical events, was the reason why the collection was moved to Debrecen only as late as in the summer of 1943. Moreover, the letters prove that István Nyireö urged to appear a comprehensive work in 1914 entitled „The History of the Buildings, Machines and Letters of the Kner Printing House”. It summarizes the 60 years development of the printing house and also contains a great number of data about books edited or printed by the Kner Printing House.

ADATOK KAZINCZY FERENC DIOGENES–FORDÍTÁSÁHOZ

Kazinczy sok munkájának értékelésével tartozik még az irodalomtörténet, így az életében, a maga által sajtó alá rendezett kéziratának kiadás-történetét összefoglaló tanulmány megírására kísérlet sem történt.¹ Az idegennyelvű művek fordításáról is csak részlettanulmányok jelentek meg.

Most e kiadások és fordítások történetéhez közlünk adatokat a Magyar Tudományos Akadémia Kézirattárának „Történeti és egyéb jegyzetek” című, Kazinczy autográf kéziratokat tartalmazó kolligátumából.² Ez a kéziratunk a kötet VII. tagja, címe: „Története a’ Wieland”³ Diogenese”⁴ magyar fordításának”. A kiadás és fordítás történetét minden más adatnál hitelesebben Kazinczy írta meg és a kiadásra vonatkozó eredeti, hivatalos iratokat a kéziratának megfelelő részéhez beragasztotta.

„Wielandnak e’ munkáját⁵ azon házban vettem ajándékul 1776., mely nekem 1804. feleséget ada,⁶ mert Nagy Kázmért akkor Nedeczky Nepomuk és Beöthy Franciska bírák. Ez az asszony látta hogy én az ő imádságoskönyvei mellett heverő könyvet a’ Wieland Diogenesét, Leipz. 1770. Geyserek⁷ sok rezeivel Oeser⁸ után, gyönyörködve nézem, ’s minthogy ő nem olvasott semmit, ’s a’ könyvet hihetőleg ajándékba kapá, nekem adta.

Én a’ könyvet Kassán 1790. lefordítottam. Ijesztének hogy a’ Censor tiltani fogja kiadását. Szerencsémre az Báró Sahlhausen Mórítz Ex-Kapitány⁹ volt, kit a’ Kassai Kerületbeli Iskolák Fő-Directora Gróf Török Lajos Úr, nem érdemei hanem szegénysége tekintetéből, Pro Directorává tett vala a’ Kassai Akademiának, és a’ ki hogy kettős fizetést vonhasson, magára vállalá a’ Censori terhet is; ’s ennél egy kis tekintetben állék mind hivatalomra nézve, mind mivel tudta hogy a Gróf Török engem gyermeke gyanánt szeret. De a’ Német ember nem is igen érte magyarul. Oszbán József Császár épen akkor hala meg (1790. Februar 20d.), ’s félt, hogy ha meg nem engedi a’ fordítás’ nyomtattatását, panaszt teszek a’ Gyűlésen. Ezen okok Sahlhausent arra indíták, hogy az *Imprimaturt* reá írta.

Bécsben akarám azt nyomtattatni, ’s hogy a’ német Betűszedővel elkerültessem a’ hibákat, még tisztábban írtam le azt, ’s megtartván a’ Sahlhausen aláírásával jegyes exemplárt, ezt az újabbat felküldém Bécsbe, meg sem álmodván hogy azt a’ Censor¹⁰ megtilthassa.

De Bécsből azt a’ tudósítást vettem, hogy a’ Munka megtiltaték Magyarban.

E’ szerint előmutatván Trattner Mátyásnak a’ Kassai Censor engedelmét, ezt kértem meg, hogy* venné munkába. — Trattner óltalmazva volt a’

* utána áthúzott, olvashatatlan szó

Sahlhausen engedelmé által, 's örömmel teljesíté kérésemet, 's azt 1793. Martziusban elkészítette.

Másfélesztendeig szabadon árúztatott a' könyv. De ekkor az itt következő Parancsolat érkezett a' Pest Városa' Tanácsához a' Helytartó Tanácstól. Azt a' mellyet ide ragasztok, a' Gréczi fogságában 1796. Octób. 12d. megholt Aszalay János^{1 1} írta le Trattnertől.^{1 2}

[Pru]dentes** ac Circum specti, Nobis honorandi! Sua Majestas Sac[r]atissi[ma] circa versionis Hungaricam a' Szinopei Diogenes Dialogusai in ejacte Typographia Trattneriana impressum clementer resolvere dignata est, ut, cum distractio ipsius originalis libri neutiquam singillative, [se]d duntaxat in nexu cum omnibus operibus Vielan[d]inis admittatur, juxta directivas Censurae regu[las] ejusdem q[uo]q[ue] versionis distractio interdicitur, [qui]a nihilominus Typograph[us]? — Trattner, ob attactae [Vers]ionis, utpote per Localem Revisorem Cassoviensem [ap]robatae impressionem culpa vacaret, adeq[ue] damni[fi]cari non posset, ubi idem pro resarcitione da[mn]ui recurrerit, illudque (imputato distractorum [ex]emplarium pretio:) sufficienter liquideverit, ulter[i]ore[m] eatenus Resolutionem Subsecuturam esse. [P]roinde Benignam Resolutionem Consilium istud [Regium] Locum t[er]ren[ti]ale Hung[aricum] Civico huic Magistratui eo fine [his]ce intimandum habet, quo antelatum Typographum [con]formiter edoceat, ac fine obtinendae resarcit[i]o[n]is horum inviet. Datum ex Consilio R[egio] L[ocum]tenentia[li] Hungari[co] Budae d[en] 13. Junii. Anno 1794. celebrato. Eorundem [Be]nevoli Comes Joseph. Haller^{1 3} m[anu]p[ro]pria]. Joseph Limp^{1 4} m[anu]p[ro]pria].

[Magi]stratui Pestiensis Civico exhibendum.^{1 5}

Hasonló parancsolat méne le Báró Schaffrath Leopold^{1 6} Váczi Kanonok és a' Pesti Gymnasium Directorához is. Ez meglepheté vala Weingandot^{1 7} 's elszedhette volna tőle a' még el nem költ exemplárokat; de ő jobbnak látá intést adni Weingandnak, hogy a' megtiltott könyv példányait takarítsa félre. Weingand követte az intést, 's a' példányokat kezemhez juttatá.

Imhol a' tiszta fejű ember czédulája:

46

Haben sie d[a]s Buch Betitelt 1: 3 a *Szinopei Diogenes Dialogusai* von
1/49

Vielandt[en] ist aber von *Kaszinzy* (!) in d[a]s Ungarische übersetzt worden haben sie mir Exemplar so S[c]hi[c]ken sie mir einen haben sie mehrere so s[c]hi[c]ken sie mir alle den sie müssen der Stathalterei über[c]hi[c]ket werden.

**

a lap széle hiányzik, a betűket kiegészítettük

Megkértem Weingandot, attestálja nekem, hogy a' Wieland Diogenese német nyelven az Austriai uralkodás' minden Könyváros boltjaiban szabadon árúztatik; 's a' mint kevés holnapok múlva minden Vármegyéhez lejőve a' parancsolat, melly a' Nyomtatás szabadságát összeszorította, panaszomat elmondám az Abauji Zemplényi 's Bihari Gyűléseken. 's előmutatám a' Weingand Attestátumát.

Attestatum.

Quod opusculum germanicum Consiliarii Saxonici Wieland, sub Titulo: Sokrates mainomenos, oder die Dialogen des Diogenes von Sinopë, per Tit[ulaj]t[um], et Frans[iscum] Kazincy (!) in hungaricam Linguam Transpositum, et Pestini Typis Trattnerianis exsuum, in omnibus Bibliopoliis tam Hungaricis, quam Austriacis, libere vendatur, et catalogis librorum in his Bibliopoliis venui expositorum insertum [si]t, testor
Pestini, Die 14. Julii 1794.

[alatta Weingand
pecsétje]

Joannes Michael
Weingand m[anu]p[ro]pria
Bibliopola Johann Lindauna
m[anu]p[ro]pria.¹⁸

Elfogattatván 1794. a' Martinovics Apát Úr¹⁹ oktan plánját²⁰ magokéva tevők, Causar[um] Regg[alium] Director Németh János²¹ a' Martinovics, Consil. Haynóczy, Laczkovics János, Szent-Marjay Ferencz és Gróf Zsigray Jakab²² ellen tett Actiót közre eresztette. A' Publicum látta ebből hogy bizonyos francia gondolkozású írás nyomoztatik, mind azok a' kik azt látták, befogdostattak, 's ebből rendesebb dolog történt mint várni lehetett.

Prókátor Gerendásy Debreczenben épen Diogeneszemet olvasá, midőn Ládszegi nevű Posta-Expeditör hozzá belép. Gerendásy olvas belőle holmit a' vendégnek; az elkéri a' könyvet, 's megpillantván nevemet az előbeszéd alatt, hogy el ne fogattassék látása miatt, a' Magistrátusnak beadja. A' Tanács három ízben gyüle össze ezen dolog'éránt, 's nem találtatott senki, a' ki felnyitni merte volna. Híre futván a' Városban, hogy a' Kazinczy által kiadott Diogenesz, mint a' Causar[um] Regg[alium] Director által nyomozott francia Catechismus forog szóban, sokan a' magok ex[em]plárjaikat a' Tanácsnak felküldék, 's azokat Szombathy János²³ Fő-Bíró Úr, fel nem nyitva elébb, lepecsételteté. Vice Notarius Kászonyi vala az az egy, a' ki egyet a' lepecsételéstől megnyitá, azt adván elő, hogy a' mit mint veszedelmest lepecsételnek, illő tudni mi legyen; 's kérte az Abdarai Magistrátust, hogy magokat ne tegyék félelmekben nevetségesekké. — Nem jó dolog nem félni: de félni is bajos."

Eddig tart az igaz történet, amelyben Kazinczy nem említi azt, amit

megírt Aranka Györgynek 1792. július 21-én; hogyan hatott rá a bécsi cenzor tilalma: „En kevésbe múlt, hogy a' Királyhoz nem mentem, 's panaszom közt ki nem mondtam, hogy a' sajtó szabadsága csak Tyrannus alatt lehet veszedelmes; eggy méltán imádott Ferenc alatt szabadnak kellene lenni”²⁴ Azt sem említi Kazinczy, hogy Sahlhausen engedélyezte ugyan a nyomtatást, de a kiadványt látni is akarta. Felszólítását nem ismerjük, csak Kazinczynak erre adott válaszát.

Illustrissime Domine Liber Baro Prodirector,

Domine humillime colende!

Pro transmissione Pari Intimati Cons[ilii] L[ocum]t[enentia]lis, data[ue] circa bonificationem expensar[um] mear[um] itinalium informatione humillimas ago D[ominationi] Vestrae Illustrissimae gratias. Caeterum(!) intuitu revisi per Eandem Ill[ustrissimam] D[omi]nationem Vestram M[anu]sc[ri]pti opusculi A' Szinopei Diogenes Dialogusai humillime refero, illud nondum e manib[us] Typographi mihi redditum esse; ubi opus hoc prodierit exempla desiderata D[ominationis] Vestrae Illustrissimae praesentare non intermittam, debito cum cultu [et] veneratione persever[ando]. Ill[ustrissimae] D[omi]nationis Vestrae Regmecini d[ie] 29 Nov[em]br[is] [1] 1792.

humillimus servus

Franc. Kazinczy.

A levél hátiratának olvasata:

Praes[en]tat[um]: 18 die X[decem]bris, [1] 1792.

N[umerus] Exhib[itio]nis: 21.

Litterae: D[omini] Francisci Kazinczy, D[ie] da]to Regmecz 29-a 9[novem]bris: [1] 1792, quibus perceptio[nem] Petiti Decreti

accaesat[ur] et Subm[i]ssionem Operis: az Szinopeÿ Diogenes

Dialogusay, per D[ominum] P[ro]Direct[orem] revisi, quanprimum ex Typographia venerit, requisitorum Exemplarium promittit.²⁵

Wieland Diogenese nyomtatásának és árusításának betiltásán nem csodálkozhatunk. Szauder József megállapítása, hogy Kazinczy megnyilatkozásaiban nem vall „talán egyik művében sem oly indulatokkal, oly kíméletlen támadásokkal a fennálló rend ellen, mint a Wielandi Diogeneszben...vezérszó-lama az uralkodó világnézet és a fennálló társadalom elvetése.”²⁶

Kazinczy beszámolója Diogenesz fordításáról és kiadásáról részben kiegészíti, részben helyesbíti az eddigi ismereteinket; a kézírata szerint Kazinczy 1776-ban ismerte meg Wieland nevét, Váczy szerint 1777-ben, Pesten, Weingand boltjában.²⁷ Váczytól csak annyit tudtunk, hogy Kazinczynak „...egy nemesi házban kezébe akad Wieland...” Diogenese.²⁸ Most kiderült, hogy a kötet Beöthy Franciska ajándéka volt. Valóban szép ez a kisnyolcad-rét alakú kötet. A címlapképet Kohl A.²⁹ készítette, a tartalomhoz kapcsolódó tizenegy rézmetszet Oeser után Geyser műve.

Kazinczy fordításának címlapja: Socrates Mainomenos. Az az a Szinopei Diogenesz' dialogusai Consil. Wieland' írásából. Kazinczy neve nincs a címlapon, a kötete nem illusztrált. Megjelent Pesten, Trattner Mátyásnál. 1793. 297 p. Az ajánlás Szentgyörgyi Istvánnak³⁰ szól, személyes hangú nyíltslevél.

Filos[ophus] Prof[essor] Szentgyörgyi István Úrhoz Sáros-Patakon

Édessem említem még mindenkort azt az időt, melyben Te engemet mintegy kiszakasztatva más tanítványaid közzül, biztosabb társalkodásodra méltóztatnál, 's karon fogva vezetvén Rómának és Graeciának dőledékjei közzé, az elragadtatott Ifjat, ki az ő Poetáikbann eddig csak a' Poétákat lelte vala fel, a' Bölcsenek ismerésére is szoktatgattad. Így ismertetted Te vélem a' Chryzippusznál³¹ és Krántornál³² filozófusabb Horáztot és Homért; így Xénofont, Plutarchust, és azt a' csintalan Nevetőt, kinek bujdosó lelke legközelébb a' Ferney Urában³³ ütötte-elő magát, Lukianuszt.³⁴ És ó mint ömlődözött olyankor teli szived! Mint ragadott el szavaidnál nem kevésbé tanítói példád! — Ez a' megkábultt Szokrates³⁵ már akkor Tanítóm vala nékem. Te az ő nyelvét nem értetted, mint én nem a' Te Görögéidet. Elhevülve példád által a' gyermeki magahittsége' merészségével kezdtem őt Előted magyarázni, de megszegyenülve akadtam el. Vedd azt tőlem, érettebb férfitől, legforróbb háladatosságnak, mely vala tanítványnak mellyjében a' legérdemesebb Nevelő eránt lobogott, jelenségeül: egyszersem pedig engedd meg, hogy közönségesen tisztelt karaktered, azok előtt, kiknek gyávaságok Diogeneszemnek különösségein 's egyenességén meg fog botrunkozni, őnéki védelem és mentség légyen. — Kérni fogom a' barátság Isteneit, hogy nékem szeretetedet tartsák-meg: tudják ők, hogy ettől életemnek sok boldogsága függ.

Áprilisznek 17dikénn 1792.

Kazinczy

A levél után Bevezetés következik, Wielandnál 36 lap. Ezt Kazinczy VII–XII. lapon foglalta össze, Diogenész valóságos karaktere címmel. Lapalji jegyzete: Töredék Wieland Előbeszédéből, mellynek első leveleiben azt akarja elhíttetni az olvasóval, hogy ő ezt a' Munkát valamelly Benediktinum Szerzet Klastromának régi kézírásai közt lelte, Németre csak fordította.

Diogenész németországi kelendőségét bizonyítja, hogy az 1770-ben megjelent kötetet 1777-ben Karlsruhe-ban újra kiadták. Címe: Sammlung der besten deutschen prosaischen Schriftsteller und Dichter. Fünffzigster Theil. Wieland Diogenes von Sinope. Mit allerhöchsten-gnädigst Privilegio. Ezt a kiadást nem ismerte Kazinczy, a fordításról szólva, önvédelemből sem hallgatná el a munka megjelentetésének hivatalos engedélyezését. 1784-ben a harmadik kiadás is megjelent ugyanott, címlapja az előzővel azonos, csak az engedélyezés sorait nem közölték, címe: Sokrates Mainomenos oder die Dialogen von Sinope.

A forgalomból kivont Kazinczy fordítás teljes szövegének másolata megvan az OSzK Kézirattárában.³⁶ A nyomtatással egykorú kézírás, az eredetiről készült címlapkép itt kézzel rajzolt és színezett. A másolat bizonyítja a fordítás iránti érdeklődést.

Kazinczy kézírásával nem található a Diogenes teljes szövege. A MTAK-ban levő autográf szöveg a fordítás első része. Címe: A' Szinopei Diogenes' Maradványai.³⁷ Nemcsak a szöveg különbözik a nyomtatásban megjelenttől, a fejezetekre tagolás is eltérő. Tehát, ezt a fordítást is többször dolgozta át Kazinczy, nem úgy, mint Váczy hitte, hogy „talán az egyetlen fordítása, melyet ismételten nem javít...”³⁸

A cenzúra által betiltott példányokból ajándékozott Kazinczy 1803-ban Sinay Miklósnak.³⁹ Levelében megjegyezte, hogy „Wieland Diogenését az a' Villám tette méltóvá a' figyelemre, mely másfél esztendeig tartott szabados árultatás után, véletlenül beléje lövellett...”⁴⁰

Ez a kötet, amelybe a „villám beléje lövellett” olyan riadalmat okozott, hogy a Helytartó Tanács tárgyalta róla. Az esemény tükrözi a megfélemlített lakosság közhangulatát. A betiltás évében, 1794-ben, Martinovics szervezi a magyar jakobinus mozgalmat, júniusban a rendőrség letartóztatta. Augusztusban Hajnóczyt, Laczkovicsot, Szentmarjait, Szeptemberben Bacsányit, decemberben Kazinczyt tartóztatták le.⁴¹ Már korábban felfigyelhettek a hivatalosak Kazinczy mozgalmi tevékenységére. Gyanakodásukat megerősítette a Diogenes-fordítás, híre elterjedt a polgárok között, elég volt annyi, hogy a nevét olvasták, és kötetét megrettenve szolgáltatták be.

A Királyi Tábla rendelkezése szerint aki olvasta a Kátét, aki tudott valakiről aki olvasta és nem jelentette fel, ugyancsak törvény elé kerüljön. Kazinczy kéziratából megismert esemény hivatalos aktáit az Országos Levéltár őrzi.⁴² Bende Kálmán találta meg. Kiadta A magyar jakobinusok iratai című munkájában. A kihallgatási jegyzőkönyvek és A jogi igazgató véleményé-nek teljes szövegét. Az akták tartalmát magyarul összefoglalta, a részletét közöljük.” Debrecen város tanácsához följelentés érkezett, hogy Fodor István könyvkötőnél...a francia káté néhány példányát látták. A város által elrendelt vizsgálat során kátét ugyan nem találtak, de Fodor elmondta, hogy nemrégiben Ládszegi Elek⁴³, a debreceni kerületi tábla írnoka...egy könyvet mutatott neki, melyet Landerer nyomott,⁴⁴ s amelyért, ahogy mondotta, „már sokan vagynak fogva.” Ládszegi könyveit átvizsgálták, három gyanús munkát találtak,⁴⁵ köztük Wieland Szokratész Mainomenosz, az az a szinopei Diogenes dialogusait, mely Kazinczy fordítása. Ládszegi arra hivatkozott, hogy a könyveket úgy vette és hogy senkinek nem adta oda olvasni.”

Ennyi sok hivataloskodás, izgalom, mind – Kazinczy Diogenes-fordítása miatt.

- 1 Kazinczy halála után megjelent műveinek kiadástörténete csak kísérlet. L. V. Busa Margit: Kazinczy Ferenc műveinek kiadástörténete. = OSzK Évkönyv 1959. 321-343. p.
- 2 MTAK Jelz.: K 641.
- 3 Wieland, Christoph Martin (1733-1813) századának jelentős írója.
- 4 Diogenész; Diogenes (Szinopé i.e. 4. sz. – Korinthos i.e. 4. sz.) görög filozófus.
- 5 Sokrates Mainomenos oder die Dialogen des Diogenes von Sinope. Aus einer alten Handschrift. Leipzig bey Weidmanns Erben und Reich. 1770. 304 p. – Kazinczy előtt és után is volt már Wieland műveinek magyar fordítója, felsorolja Váczy János: Kazinczy Ferenc és kora. Bp. 1915. 443-446. p.
- 6 Gróf Török Lajos (1748-1810) a nemzeti iskolák felügyelője, Kazinczy főnöke, leánya Sophie, 1804. nov. 11-től felesége.
- 7 Geyser, G. német rézmetsző. L. Kazinczy Ferenc Levelezése I.k. 548. p. [utóbb = Levelezés]
- 8 Oeser, Adam Frigyes (1717-1799) német rézmetsző.
- 9 Sahlhausen Móricz cenzor, a kassai tudomány-kerület prodirektora. – Utóbb Török ellen vádaskodott és helyébe magát tétette fődirektorrá. L. Levelezés II.k. 583. p.
- 10 A kézirat nem található. – A Polizei-Zensur Hofstelle vezetője, Pergén Antal.
- 11 Aszalay János (1768-1796) sárospataki tanár, Kazinczy barátja.
- 12 Ez a teljes szöveg egykorú, ismeretlen kéz írásával megvan még a MTAK Kazinczy Ferenc Emlékezések c. kötetében is. Jelz.: K 610. f. 89.
- 13 Gróf Haller József a Helytartó Tanács tanácsosa.
- 14 Limp József a Helytartó Tanács hivatalnoka.
- 15 Bölcs és Erdemes, Tiszteletreméltó Urak!

A Legszentebb Felség méltóztatott bölcsen elrendelni A' Szinopei Diogenes Dialogusai [című], az odavalósi Trattner-nyomdában nyomtatott magyar fordításról, hogy – mivel magának az eredeti könyvnek az eladása sem egyenként, csupán csak Wieland összes műveinek részeként engedtetik – a cenzura irányításai alapján ennek a fordításnak az eladása is megtiltassék. Mivel azonban Trattner nyomdász az érintett – tudniillik a hely szerint illetékes kassai revizor által jóváhagyott – fordítás nyomtatásával nem követett el vétséget, így nem károsulhat, s amennyiben ő kártérítésért folyamodik, és azt – az eladott példányok árát beszámítva – kielégítően benyújtotta, vele szemben a régebbi rendeletet kell alkalmazni. Ezért e kegyes rendelkezést a Magyar Királyi Helytartótanács a városi tanácsnak azzal a céllal adja tudtára, hogy azt a fentemlített nyomdással megfelelően megismertesse, és a kárpótlás elnyerése céljából ehhez utasítsa.

Kelt a Magyar Királyi Helytartótanácsban, Budán, 1794. június 13-án

Az önök jóakarói:

Haller József s.k.

Limp József s.k.

Pest Város Tanácsának

- 16 Schaffrath Lipót (1734-1808) cenzor, a pesti kegyesrendi gimnázium igazgatója.
- 17 Weingand János Mihály (1743-1802) könyvkereskedő Budán a Várban, és Pesten a Ferenciek terén.
- 18 Tanusítvány.

Tanusítom, hogy Wieland szászországi tanácsos német nyelvű, Sokrates Mainomenos, avagy a Szinopei Diogenes párbeszédei című munkáskája, amelyet Kazinczy Ferenc magyar nyelvre fordított, és amely Pesten, Trattner nyomtatásában megjelent, minden könyvkereskedésben, mind a magyarokban, mind az

osztrákokban szabadon árusítatik, és ezekben az üzletekben az eladásra hirdetett könyvek jegyzékébe fel van véve.

Pest, 1794. július 14.

Weingand János Mihály s.k.

Lindauna János könyvkereskedő s.k.

19-20 Martinovics Ignác franciául írta meg a magyar jakobinusok kátétját, 1794-ben, a Szabadság és Egyenlőség Társaság elveit fejtegette. Magyarra fordította többek között Laczkovics János és Szentmarjay Ferenc. Címe: Az ember és a Polgár Kátéja. A kéziratok történetét tárgyalja és a leghitelesebb ránkmaradt kéziratot, Laczkovics fordításának teljes szövegét közli Benda Kálmán: A magyar jakobinusok Kátéja. = It 1950. 3. sz. 103-116. p.

21 Németh János (?-1807) királyi ügyigazgató, a Martinovics-perben a vizsgálat vezetője.

22 Martinovics irányítása mellett négy igazgató volt: Hajnóczi József (1750-1795), Laczkovics János (1754-1795), Szentmarjay Ferenc (1767-1795), Zsigray (Sigray) Jakab (1750-1795).

23 Szombathy János (1794-1823) a sárospataki iskola rektora.

24 Levelezés II.k. 264. p.

25 Méltóságos Báró Igazgatóhelyettes Úr, legalázatosabb tiszteletet érdemlő Uram!

A Helytartótanács rendelkezésének átküldéséért és az információért az én úti-költségem megtérítését illetőleg, a legalázatosabb köszönetet mondok Méltóságodnak. A Méltóságod által revideált A' Szinopei Diogenes Dialogusai című kézirat munkácska tekintetében pedig legalázatosabban jelentem, hogy azt még nem kaptam meg a nyomdász kezéből. Mihelyst ez a mű kijött, a kívánt példányokat Méltóságodnak nem késlekedem bemutatni.

Maradok a köteles tisztelettel és megbecsüléssel

Méltóságod iránt,

alázatos szolgálja

Regmecz, 1792. november 29.

Kazinczy Ferenc.

A levél hátirata:

Bemutatva: 1792. december 18.

Iktatószám: 21.

Kazinczy Ferenc úr 1792. november 29-én, Regmecen kelt levele, amelyben a kért rendelet átvételét jelenti, s „Az Szinopey Diogenes Dialogusay” című, az Igazgatóhelyettes Úr által revideált mű kívánt példányainak – mihelyt a nyomdából megérkezett – rendelkezésre bocsátását igéri.

– A levelet Kassán, a Kelet Szlovákiai Múzeum őrzi.

26 A jakobinizmus felé vezető úton. = Kazinczy Ferenc Válogatott művei. I.k. XLIII.p. – Váczy i.m. részletesen ismerteti a Diogenesz tartalmát, 442-445.p.

27-28 Váczy i.m. 78-79.p.

29 Kohl, A. Clemens (1754-1799) bécsi rézmetsző.

30 Szentgyörgyi István (1736-1807) Kazinczy tanára Sárospatakon.

31 Chrysioppos, a peloponnesosi monda alakja.

32 Krantor, görög akadémikus filozófus, i.e. 350 körül.

33 Ferney ura, Voltaire (1694-1778), 1760-tól a Genf közelében levő Ferneyben élt.

34 Lukianos, athéni filozófus, i.e. 115-120 körül.

35 Szokratesz (Sokrates) athéni szofisztika tanítója, i.e. 471-470 körül.

36 OSzK Kézirattár Jelz.: Oct.Hung.1270.

37 MTAK Jelz.: K 762.

38 Váczy i.m. 441.p.

39 Sinay Miklós (1730-1808) filológus, református egyháztörténész.

40 1803. április 13. – Levelezés III.k. 51.p.

- 41 Magyarország történeti kronológiája. Főszerk. Benda Kálmán. II.k. 611-614. p.
42 Debrecen város iratai között: OL Vert. A. 36. fasc. 368-370. fol. – A kihallgatási
jegyzőkönyvek. L. Vert. A. 54. fasc. 88 ad B. köteg. – A jogi igazgató véleménye.
Jegyzőkönyv. N° 652. = A magyar jakobinusok iratai, Bp. 1957. III.k. 212-213. p.
43 Kazinczy kéziratában Látszegi, az aktákban Látszeghi és Látzegi.
44 Tévedés, a nyomdász Trattner Mátyás.
45 Kazinczy munkájával együtt tárgyalt két könyv: A magyar ország gyűlésben egy-
begyűlt méltóságos és tekintetes Rendekhez 1790 esztendőben tartott beszéd.
(Martinovics munkájának Laczkovicstól készített átdolgozása. 1791.) és Vallás -
tserélés avagy egy világi-böldsnek, egy jésuistának és egy hazafinak...beszélgetések.
Egy ember-barát által. Nyomtatott Gondolat-Falván. Elmélkedő János betűi-
vel 1790. Nagyváthy János munkája. L. Ballagi Géza: A politikai irodalom Magyar-
országon 1825-ig. Bp. 1888. 641.p.

BEITRÄGE ZUR FERENC KAZINCZY'S DIOGENES-ÜBERSETZUNG

(Zusammenfassung)

Kazinczy hat Ch. M. Wielands „Sokrates Mainomenos oder die Dialoge des Diogenes von Sinope“ (Leipzig, 1770) ins Ungarische übertragen. Er berichtete über die Geschichte der Herausgabe, dieser Text wurde hier vollständig veröffentlicht. Der Band erschien im März 1793 in Pest. Anderthalb Jahre lang wurde er frei verkauft. Im Jahre 1794, als der Statthalterrat Martinovits und seine Anhänger wegen staatsfeindlicher Konspiration verhaftet hatte, hat man geahnt, dass auch Kazinczy zu ihnen gehört. Als man demnächst Kazinczy's Name in seiner Diogenes-Übersetzung entdeckte, hat man sie auch abgeliefert, weil man vor lauter Angst gedacht hatte, dass sie der Kathekismus der Verschwörer sei. Der Richter hat die Bände beschlagnahmt, er wagte sie nicht einmal zu öffnen, nur der Vizenotar hat während des Stempelns in einem der Exemplare geblättert. So stellte es sich heraus, dass man sich statt des Kathekismus vor der Diogenes-Übersetzung fürchtete. Diese Affäre der Beschlagnahme kam vor den Statthalterrat. Die Akten der Gerichtsverhandlung sind in dem Ungarischen Staatsarchiv aufbewahrt, dort entdeckte sie Kálmán Benda und hat sie auch veröffentlicht in seinem Werk „A magyar jakobinusok iratai“ (Akten der ungarischen Jakobiner). Kazinczy's Manuskript befindet sich in der Bibliothek der Ungarischen Akademie der Wissenschaften.

PISKÁRKOSI SZILÁGYI SÁMUEL ISMERETLEN MUNKÁJA

Mindeddig azonosítatlanul lappangott a Voltaire-fordító debreceni püspök hitvallási könyvecskéje, amelyet gyermekek oktatása érdekében állított össze. Életművéhez is adalék, a különféle teológiai disciplinának is figyelembe kell venniük. A szerzőség kétségtelen a Consistorialis Protocolumban található végzésből, amely a könyvecske kinyomtatásáról intézkedik 1751. 11. számmal.¹ Az ott megnevezett szerző figyelembe vételével ez a munka leírása:

[SZILÁGYI Sámuel, piskárkosi]

Catechismusi rövid oktatás, azoknak számokra, a kik leg-először akarnak az Urnak Szent Vatsorájával élni, és azon alkalmatossághoz intéztetett Agenda.

Debretzenben, Margitai János ny. 1751. 12° 24 pag.²

Debrecen nyomdatörténeti monográfiája a munkát azért nem azonosíthatta, mert a maga idejében kelendő könyvecskét „Agenda tanuló gyermekeknek” címmel említi. Debrecenben megjelent még az 1752, 1755, 1758, 1760, 1765, 1772, 1775, 1782, 1786, 1790, 1820, 1825, 1827, és 1856. évben. 15.000 példánya fogyott el az első évtizedben. A Református Kollégiumban mindössze az első kiadásból maradt egyetlen példány.³ Nincs azokból a kiadásokból sem, amelyeket ismerünk (Komárom 1791, 1799, és é.n.; Pozsony 1781, 1793; Kassa 1795). Tavaszi vásárokra valószínűleg kinyomtatták még néhányszor, és azonnal el is kelt.

A 18. században jó és értelmes catechizálásra igyekezett a hátrányos helyzetben viaskodó reformátusság, az egyháztanács többször foglalkozott a liturgia, cenzúra, könyvkiadás kérdéseivel.⁴ Csákvári Varjas János (Maróthi utóda) pl. keresztelési ágendát írt, de az elégedetlen egyháztanács Sződi Csir Istvánnal (Maróthi apósával), másik változatot dolgoztatott ki. A Szilágyi Sámuel által összeállított munkát elfogadták, csupán francia források figyelembe vételét javasolták.

Azért is jelentős az egyíves könyvecske, mert a *magyar református liturgiátörténet első konfirmációs ágendája*.⁵ A Szenci Molnár Albert Apáczai köre és mások által kiadott kiskatékhöz ilyen nem társult, rögzített szertartási rendet az 1788-ban megjelent erdélyi agenda tartalmazott először, s csak a következő évszázadban állandósult. Szilágyi Sámuel a debreceni (és tiszántúli) gyakorlatra támaszkodott, amely kézíratos munkák útján terjedt, s elsősorban az angol protestánsok liturgiáját tanulmányozta. Rövid, világos és tetszetős a szertartási szöveg, alkalmas gyermekeknek, színvonalán megmutatkozik, hogy külföldön tanult egyetemi tanár írta, aki a jó európai átlagot meghaladó szaktudományi jártasságot szerzett, és rendkívüli személyiség volt.

JEGYZETEK

- 1 *Acta Consistorialia* (Die 12 Martii), Egyházkerületi Levéltár I. 99c (11. kötet, 1739-1761).
- 2 Jelzete B 1297, a kéregpapir borítófedél rovarrágtá, valószínűleg a depositarium-ban lappangott több kiadás társágában, de a múlt századi könyvtárrendezéskor csak az első kiadást hagyták meg.
- 3 Itt is köszönöm az RMNy csoport segítségét, elsősorban Pavercsik Ilona szóbeli és levélbeli tájékoztatását az OSzK példánynyilvántartásról, amely szerint csak három kiadásból ismert két-két példány.
- 4 *Acta Consistorialia* 1745. 4-7. és 10. sz. 1751. 3. sz. Vö. [Benedek Mihály:] *A' Tanítók kötelességei a' tanítványság és ezeknek rendi és módja a' Helv. Vallástételt követő Debreczeni Collégium alsó Oskoláiban, a' szerint, a' mint ezek a' Tiszántul lévő Szuperintendentzia által helybenhagyódtak.* Debrecen 1795, Szigethy. A szakirodalom egyáltalán nem foglalkozott a könyvecskével. A korábbi álláspontot ld. Benedek Sándor: *A Magyarországi Református Egyház istentiszteletének multja.* (Örsziget), 1971. 253-258.
- 5

RUMANICA A DEBRECENI EGYETEMI KÖNYVTÁR ÁLLOMÁNYÁBÓL

A Debreceni Egyetemi Könyvtár (a továbbiakban: DEK) Régi Könyvek Tára az 1850 előtti magyar és az 1800 előtti külföldi nyomtatványok különgyűjteménye,¹ és megközelítőleg 35.000 kötetet őriz.

A régi könyveket a betűsoros katalóguson kívül a könyvtár szakkatalógusának 093 / 094 számtartományában nyelvük, nyomtatási helyük és évük szerint tartjuk nyilván;² az Apponyianákról ezenkívül még egy szakcédula készül, (=945.11) népi alosztással jelöljük a magyar vonatkozást.

A 093/094 számtartomány szakcédulái huszonnégy fiókot töltenek meg, ezen katalógusrész revízióját és szerkesztését az 1979-1981 közötti időszakban elvégeztem.

A katalógusmunka alkalmat nyújtott arra, hogy a régi könyvek bizonyos csoportjainak adatait összegyűjtsem.

A cirillbetűs, valamint a Gottesmann slavica-katalógus³ megjelenése után a DEK állományába került latinbetűs, szláv nyelvű könyvekről feljegyzéseket készítettem.

Végül úgy döntöttem, hogy megkísérlem összeállítani a BRV körébe tartozó, illetve az 1830 után Erdélyben nyomtatott, román könyvek jegyzékét, és egyben elvégzem possesorbejegyzéseik vizsgálatát is. Ezen kívül – az adatgyűjtés teljesebbé tétele érdekében – átnéztem a DEK címfelvételi csoportjának nyomdakatalógusában Buda, Bécs, az erdélyi nyomdák és a román nyomdák cédulaanyagát, valamint Veress Endre „Román–magyar bibliográfiájának” mindazon tételeit visszakerestem a DEK alfabetikus katalógusában, melyek részben, vagy egészben román nyelven jelentek meg.

Az 1830, illetve 1838 után nyomtatott román könyvek adataihoz esetlegesség révén jutottam, éppen ezért a gyűjtés bizonnyal nem öleli fel a DEK teljes Rumanica állományát. Ennek ellenére hasznosnak bizonyulhat gyűjtésem, hiszen ritka könyvek is szerepelnek benne, pl. a „Bucoavne,” az „Urbariul”.

A szerény, mindössze 43 kötetet számláló román könyvállomány öt forrásból került a Debreceni Egyetemi Könyvtárba.

Ezek a következők:

1./ Az 1950-es években kaptunk az RMNY körébe tartozó, román műveket az Országos Széchényi Könyvtár főlős példányaiból (jegyzékem 1.-5. tételei), a könyvek mind csonkák; kész katalóguscédulákkal érkeztek, Debrecenben csak raktári számot nyertek.

2./ Tizenhat mű a szerzetesrendek könyvtárainak szekularizációja révén állami tulajdonba került könyvanyagból jutott a DEK állományába, igénylés révén, kilenc közülük egykor a máriapócsi bazilita monostor, illetve az ottani

kegytemplom tulajdonában volt. (Lásd a possessorok mutatóját!).

3./ 1961 óta mindössze egy alkalommal sikerült antikváriumból vásárolni régi, román könyvet. (11. tétel.)

4./ Említésre méltó az a körülmény, hogy Debrecenben – Hajdú-Bihar megye székhelyén – az egykor román liturgikus nyelvvel élő, görögkatolikus paróchiák vonzáskörzetében – eddig mindössze egyetlen régi román liturgikus könyvet ajánlottak fel az Egyetemi Könyvtárnak. (20. tétel). A paróchusok, magas kort megért, vallásos emberek hagyatékában kallódó, cirillbetűs könyveket – tapasztalatom szerint – elsősorban a Kossuth Lajos Tudományegyetem Szláv Filológiai Intézetének ajánlják fel megvételre az örökösök, az Intézet pedig többnyire az Egyetemi Könyvtárhoz küldi az ajánlattevőket.

5./ 1850 után Erdélyben nyomtatott román könyvet kaptunk az Országos Széchényi Könyvtár ömlesztett anyagából. (37. tétel).

Román könyveink magán-possessorai közül egy személyt sikerült azonosítani. A 31. számú Catavasier egykori tulajdonosa: Tóda (Theodorus) Philippus O.S. B.M. 1847-ben született, és 1870-ben a rendi teológiai kurzus harmadéves hallgatója volt a máriapócsi bazilita monostorban.⁴ Fiatalon, harmincötéves korában már ugyanazon monostor házfőnöke (igumenje), ezt a tisztséget töltötte be egészen 1892-ig.⁵

A máriapócsi provenienciájú Liturgikon és Evangélium arról tanúskodik, hogy a kegytemplomban a zarándokok egyes csoportjainak román nyelven is végeztek.

A monostor és a kegytemplom magyarországi impresszumú román könyvei a szekularizáció után az országos, lista szerinti elosztásba kerülhettek. 1982-83-ban az illetékes megyéspüspök engedélyével másodmagammal megkezdtem a régi, cirillbetűs könyvek összegyűjtését a Hajdúdorogi Görögkatolikus Püspökség területén. A gyűjtést a Debreceni Akadémiai Bizottság anyagi támogatásával végeztük; a könyveket beszállítottuk a Nyíregyházi Theológiai Főiskola Könyvtárába.

A gyűjtőutakon különös figyelemmel kísértem a történeti Magyarország nyomtatott régi, román könyveket, illetve a havasalföldi és moldvai nyomtatványok felbukkanását a fentemlített régióban.

Megfigyeléseimet rövidesen közzéteszem, s e munkához követendő példaként szolgálhatnak a román könyvek erdélyi és a részekbeni cirkulációjáról megjelent romániai kutatási eredmények.⁶

JEGYZETEK

- 1 A Debreceni Kossuth Lajos Tudományegyetem Könyvtárának Működési Kézikönyve. B XVIII. füzet, Gyűjtőkör. Debrecen, 1977, 7.1.
- 2 A szépirodalmi, történelmi és honismereti, valamint a tudománytörténetileg kiemelkedően értékes művek tárgyuk szerinti szakjelzetet is kapnak.
- 3 Gottesmann Dorothea: Slawische Bücher der Universitätsbibliothek in Debrecen bis 1850. Debrecen, 1963.
- 4 Шематизм иноковъ Чина Св. Василия Великаго Угорския Облатси на годъ 1870. Унгаръ, 1869, 6.1.
- 5 Máriapócsi Monostori Archivum. Status personalis ad annos 1882-1892. Vö. OJTOZI Eszter: A máriapócsi baziliták cirillbetűs könyvei, Debrecen, 1982, 40.1. 62. jegyzet.
- 6 A tárgy szempontjából fontos és érdekes: DUDAS Florian: Carte veche româneasca in Bihor. Sec. XVI–XVII. Catalog. Oradea, 1977. Valamennyi felkutatható példányt ismertet, egyedi jellemzőikkel együtt. (Margináliák, possessor-bejegyzések.).

IRODALOM

- BOROIANU C.: Texte vechi românești. Album de paleografie româno-chirilică. București, 1971.
- SIEGESCU J.: A román helyesírás története. Budapest, 1905.
- VERESS Endre: A budai Egyetemi Nyomda román kiadványainak dokumentumai 1780-1848. Budapest, 1982.
- VITA Zsigmond: A könyvkiadás és az írói tiszteletdíjak alakulása Erdélyben a XIX. század első felében. = Könyvtári Szemle, 1973, 117.-120.1.

A BIBLIOGRÁFIAI FORRÁSOK ÉS LEXIKONOK RÖVIDÍTÉSEINEK JEGYZÉKE

- BRV = BIANU J. – HODOS N. – SIMONESCU D.: Bibliografia românească veche 1508–1830. 1.-4. București, 1903-1944.
- D = Dicționarul literaturii române de la origini pînă la 1900. București, 1979.
- P 1 = PETRIK Géza: Magyarország bibliographiája. Bibliographia Hungariae 1712-1860. Pótlások — c. művének 1-4. kötetéhez. Az 1712-1800 között megjelent magyarországi nyomtatványok. Budapest, 1971.
- P 2 = POENARU Daniela: Contribuții la Bibliografia românească veche. Tîrgoviste, 1973.
- RMK II.= SZABÓ Károly: Régi Magyar Könyvtár II. Budapest, 1885.
- Sz1 = SZTRIPSZKY Hiador: Adalékok Szabó Károly Régi Magyar Könyvtár c. munkájának I-II. kötetéhez. Budapest, 1967.
- Sz 2 = SZINNYEI József: Magyar írók élete és munkái. I-XIV. Budapest, 1891-1914.
- V = VERESS Endre: Bibliografia română-ungară. I-II. București, 1931.

A könyvjegyzék sorrendje kronologikus. A román-cirill ábécé és az átmeneti ábécé (alfabetul de tranzitie) jegyeit latin betűkre írtuk át, nyomda-technikai okokból.

A mutatók a jegyzék sorszámaira utalnak. A címlapokon kinyomtatott hibákat (!)-el jeleztük. A bibliográfiai adatok után szereplő hat-hétjegyű arabszámok a Debreceni Egyetemi Könyvtár raktári jelzetei.

- 1 NOUL TESTAMENT.... Belgrad, 1648, ny.n., 324 lev. folio
702.477
RMK II.684.
Csonka, címlap, első hat lev., vége hiányzik. Kontárul javított lap-
szélek.
Prov.: Országos Széchényi Könyvtártól átengedett fölöspéldány.
Marginalia latina.

2. PSALTIREA. Izvoditǎ... pre limba rûmanescǎ.. cu.. cheltuiala a (lui)
Georgie Rakoci (II). Belgrad, 1651, (Fejed. ny.), (18), 300 lev. 40
702.545
RMK II. 752. V 168.
Csonka, összefüggően megvan a 3.-125. lev. közötti rész. Tépett,
foltos, átégett lapok.

3. SICRIUL DE AUR. Sas-sebes, 1683, Daniil, 4°
703.325.
RMK II. 1532. V 223.
Csonka, kezdődik a 25., végződik a 153. lappal. Nem állapítható meg:
melyik variáns?
Prov.: OSZK-tól átengedett fölöspéldány; Ex Libris I. de Harkányi.

4. MOLITVENIC. Isvodit din Slovenie pre limba Rumâneascǎ, supt
Crǎirea... lui Mihail Apafi. (Predoslovie scrisǎ de Popa Ioan din Vinț
(Belgrad, 1689, Chiriac, (6), 199 lev. 4°
703.437
RMK II. 1644. V 234. P 2 170–171. l.
Csonka, kezdődik a 21., végződik a 192. levéllel!

5. CHYRIACODROMION, sau Ev (anghe) lie învǎțătoare. Belgrad, 1699.
Mihail Iștvanovici, (3), 415 l. folio
703.744
Sz 1/ II. 239. V 262.
Címlap és az első lap rongált.
Marginalia cyrillica valachica.

6. LITURGHIE. Iași, 1715, (272) l. 4°
760.475
BRV I. 171
Prov.: Máriapócsi Monostor Könyvtára.
Marginalia cyrillica.

7. CATECHISMUSŰ sau învățătură creștiniască. Sîmbata Mare, 1726.
Tip. Acad., (2), 396, (14) l. 8°
751.944.
BRV IV. Indreptari 190.

8. LITURGHII. București, 1746, Tip. Mitropolii, (4), 246 l. 4°
763.653.
BRV IV. Adăogiri 92.
Prov.: Máriapócsi Monostor Könyvtára.

9. BUCOAVNE. Blaj, 1756, Tip. Mănăstirea Sf. Troițe, Ioan
Rimniceanul, (1), 4, (4), (11), l. 4°
753.150. Ritka ! Unicum (??)
P 2 37.1. Irodalmi adatokból következtet rá, 1750-1752 közé feltéte-
lezi, példányt nem ismer !!
Prov.: Máriapócsi. Monostor Könyvtára.
Marginalia latina.

10. DUMNEZEESTILE LITURGHII. Blaj, 1756, Tip. din Mănăstirea Sf.
Troite, Mihail Betskereki, (2), 230 l. 4°
763.649
BRV II. 300.
Kolofón után, beragasztott három lapon kéziratos, cirillbetűs román
szöveg.

11. EVHOLOGION adecă molitvnică. Blaj, 1757, Tip. din Mănăst. Sf.
Troite, Ioan Rimniceanul, (3), 436, 24 lev. 4°
781.278.
P 1 V. 144. l.
Marginalia.

12. Epistola consolatoria ex divinitus inspiratis scripturis opera
Illustrissimi, ac Reverendissimi Domini Petri Pauli Aaron de Bisztra,
Episcopi Fagarasiensis.... Valachico nuper vulgata, nunc rursus
Latino idiomate Typis edita. Balásfalvae, 1761, per Joannicum
Endrédi Diaconum. 3, 61, l. 16°
752.174.
P 1 I. 1. l.
V 476.
Prov.: Bibliothecae Vacienis S. P. 1795. Az elülső kötéstábla verzó-
ján ugyanezen könyvtár nyomtatott, magyarnyelvű exlibrise.

13. ACATHISTIĂRIŪ. Blaj, 1763, Tip. din Mănăst. Sf. Troițe, Ioan Rîmniceanul, (2), 661, (2) l. 12°
760.471.
BRV IV. Indreptari 331.
Prov.: Máriapócsi Monostor Könyvtára.
14. EVANGHELIE. Blaj, 1765, Tip. Sf. Mitropoliei, Sandul sin Ierimija, Petru Popovici Rîmniceanul, Ioan Rîmniceanul, (4), 363 l. folio 789.192.
P 1 V. 64. l.
Prov.: Máriapócs, kegytemplom tulajdona.
Marginalia cyrillica valachica.
15. CATAVASIĂRIŪ. Blaj, 1769, Tip. Mănăst. Bunei Vestiri, Petru Popovici Rîmniceanul, (3), 463 l. 8°
760.469.
BRV IV. Indreptari 364.
Prov.: Máriapócsi Monostor Könyvtára.
Marginalia valachica.
16. [BIRÓ Dávid]: EVANGELIE la toate Duminics si szerbetorj peszte tot anul. Kolócza, 1769, ku tip. Piarisztilor, 76, (4) l. 4°
759.827.
P 1 V. 143. l. V 527. *Bíró Dávidról*: Sz 2 I. 1081. hasáb
Prov.: Bibl. Tatensis. Schol. Piarum. Bíró Dávid piarista volt, összeál-
lításának beszerzését nyilván minden szerzetházuk szorgalmazta.
17. BUCVAR. Viena, 1771, Iosif Lavrentie Kurczbeck, (4), 1, 62 lev. (1) l. 4°
763.086.
BRV II. 374 A pagináció nem egyezik!
Irodalom: Zgraon F.: Tipăriturile vieneze din a doua jumătate a secolului al XVIII-lea și unificarea limbii romane literare
= Limba Româna (1976), 44.-45. l.
18. DUMNEZEESTILE LITURGHII. Blaj, 1775, Tip. Mănăst. Sf. Troițe, Petru Papavici Rîmniceanul, (2), 217 l. 4°
760.480.
P 1 V. 132. l. Variáns, a lapszámozás nem egyezik !
Prov.: Máriapócsi Monostor Könyvtára.
Marginalia cyrillica valachica.
19. URBARIUL. Întîia despărtire pentru șessioane si împărtirealor. (1780 ?) H.ny.n., 31 l. folio.

797.183. Ritka !

P 2 62. l. Egy példányt ismer belőle, a galaci V.A. Urechia Könyvtár tulajdonából !

20. MINOLOGHION. Blaj, 1781, Tip. din Sf. Mitropolie, (Petru Papavici Rîmniceanul ?), 625 l. folio
746.184.
BRV IV. Indreptari 448.
P 2 219.-220. l. Hozza a címlap teljes szövegét; a nyomdász nincs megemlítve!
Csonka, címlap, első számolat, kolofón hij. Azonosítás a P.T. szignó révén!
21. MOLNÁR János [=MOLNÁR–PIUARIU Ioan]: Deutsch- Walachische Sprachlehre. Wien, 1788, Joseph Kurzbeck, (8), 445, (36) l. 4
761.669. és 762.008
Sz 2. IX. 216. hasáb V 696.
Prov.: P. Francisci Mészáros S.P. Bibliotheca Tatensis S.P. (761.669 számú); Donavit ipse auctor die II a Majj 1795. – védőlap rectóján, címlapon: Bibliothecae Tatensis Schol. Piarum. (762.008 számú)
22. [EDER J.C.]: Supplex Libellus Valachorum Transsilvaniae Iura tribus receptis nationibus communia postliminio sibi adseri postulantium. Claudiopoli, 1791, Typ. Martini Hochmeister, 59 l. 4°
759.198.
V 760.
Prov.: Biblioth. Vaciensis Schol. Piar. 1798.
23. PENTICOSTARION București, 1800, Tip. Sf. Mitropolii, (2), 220 lev. folio.
789.221.
BRV II. 627.
Prov.: Dr. Bonkáló (?)
24. Onomasticon serenissimi hereditarii principis regii archi-ducis Austriae et regni Hungariae palatini Josephi Pestini anno 1805. inter concentus musicos linguis latina et nationum. Hungariam incolentium celebratum, Budaë, 1805, Typ. Reg. Univ. 64 l. 4°
781.201.
P I II. 927.l.
A román költemény G. Sincai-tól !
25. SINCAI Gheorghe: Elementa Linguae Daco- Romanae sive Valachicae. Budaë, 1805. Typ. Reg. Univ., 110 l. 8°

757.244.

V 925.

Prov.: Andreae Rasztoria (?).

26. BIBLIA. (Sanktpeterburg, 1819, N. Greč), 707-1249 l. 2°
781.111.
BRV III. 1031.
Töredék, kezdődik Izaiással, végződik a Makkabeusok első könyvével.
Prov.: Ioanichii Miculescu.
27. [BIBLIA] NOUL TESTAMENT. Sanktpeterburg, 1819, N. Greč, (2)
303 l. 2°
781.111.
BRV III. 1049.
Prov.: Ioanichii Miculescu.
28. MAIOR Petru: Orthographia romana sive latino-valachica. Budae,
1819, Typ. Reg. Univ., VIII, 103 l. 8°
781.188 (coll.)
BRV III. 1039.
29. [MOLNÁR–PIUARIU Ioan]: Wörterbüchlein Deutsch und
Walachisches. Vocabularium nemtesc si romanesc. Herrmanstadt,
1822, Martin von Hochmeister, 2, 184, (42) l.
761.665.
V 1138. (Pagináció nem egyezik ! Az utolsó számolat a szóregiszter!)
Prov.: Beragasztott exlibris: Ex munificentia Rmi D. Emerici Radnich
E.C. Albaregalens. Canonici. Hosszú-bélyegző lenyomata: Bibl. Coll.
Colocensis S.I.
30. CLEMENS Andreas: Kleines Walachisch- Deutsch und Deutsch Wa-
lachisches Wörterbuch. Verfasst von —. Herrmanstadt und Kronstadt,
1823, W.H. Thierry, Buch-und Kunsthändler. (Ofen, mit königl. ung.
Universitäts- Schriften), 440 l. 8°
758.621.
V 1150.
31. CATAVASIER. Blaj, 1824, (1), 460 l. 12°
760.480.
BRV III. 1205.
Prov.: Máriapócsi Monostor Könyvtára; Theodor Philipp Tóda.
32. Lexicon- Valachico- Latino- Hungarico- Germanicum quod a pluribus

auctoribus decursu triginta et amplius annorum elaboratum est.
Budae, 1825, Typ. Reg. Univ., (8), VIII. 103, 771 l. 4°
779.164.
V 1174.

Prov.: Hosszupályi körorvos Bihar Vármegye (kőrbélyegző).

33. ALEXI Ioannes: Grammatica Daco- Romana sive Valachica. Viennae, 1826, Iosephus Geistinger, XX, 347 l. 4
781.119 és 780.803.
Sz 2 I. 120. hasáb
Prov.: 780.803 számú: Szabó József könyvtárából. Felső-Al-Döbrey.
781.119 számú: Residentiae Ginsiensis O.S.B., Népkönyvtári Központ-
tól !.
34. CLEMENS Andreas: Walachische Sprachlehre nebst einem walachisch-
deutschen und deutsch- walachischen Handwörterbuche (!). 2. Auflage.
Hermannstadt, 1836, W.H. Thierry, 329 l. 2 táblázat. 4°
759.692.
35. Ode, cu ocașiunca instalatiei Domnului Gavriil Mihály de Carmuitori
Supremu a Djurului Maremurus in 21 Juniu 1849 din partea Ungro-
Romanimii votata.
H.é. ny. n. 3 l.
761.516.
36. FEKETE (NEGRUTIU) János: Magyar románnyelvtan (!) a tanuló if-
juság számára. Kolozsvár, 1852, Ev. Ref. Tanoda, 216 l. 4°
507.675.
Sz 2 III. 302. hasáb.
Prov.: A székesfehérvári ciszterci rendház könyvtára. Országos Könyv-
tári Központ Budapesti Raktárából.
37. PETRICU Ioan – MUNTEANU Gavriil: Infricosatele stricăciune ale
băuturii de vinars-rachiu. Brașov, 1868, Typ. Römer et Kamner, 32 l.
4°
932.849.
D 596.l. a könyv első (1854-es) kiadását ismerteti.
Sz 2. IX. 401-402. hasáb Munteanuról. Ezt a művét nem jegyzi!
Prov.: Máriapócsi Monostor Könyvtára; OSZK-tól kapott, ömlesztett
könyvanyagból.
38. BARITIU Georgie: Dictionariu ungurescu- romanescu. Magyar-román
szótár. Brasoviu, 1869, Typ. Römer et Kamner, (2), 649, (1) l. 4°
B 039.058.
Csonka, címlap felső része letépve.

Prov.: A Népkönyvtári Központtól.

39. PETRI Basiliu: Instructiune pentru invetiatorii dela scolele centrale ale reuniunei granitieresci din fostulu regimentu romanu I., privitoria la tractarea cartiloru scolastece. Sibiu, 1872, Typ. S.Filtsch (W.Krafft) 120 l. 4°
311.332.
Sz 2. X. 1043.-1044. hasáb a szerzőről és e művéről.
Prov.: Orsz.(ágos) Paedagogiai Könyvtár
40. FEKETE (NEGRUTIU) János: Magyar román-nyelvtan a románul tanulók számára. 3. kiad. Kolozsvár, 1870, Stein János, 190 l. 4°
117.878.
41. MAXIMU Jon: Practische Grammatik der romanischen Sprache nach Ahn- Ollendorff's Methode für den Schul- und Selbsunterricht. 2. Auflage. Hermannstadt, 1877, Julius Spreer, 277 l. – 4°
1600/8
Sz 2 VIII. 914. hasáb. A könyv első kiadását (1871) jegyzi.

NYOMDAHELYEK MUTATÓJA – INDEX OFFICINARUM

Balázsfalva – Blaj – Blasium 9, 10, 11, 12, 13, 14, 15, 18, 20, 31
Bécs – Wien – Viennae Austriae 17, 21, 33
Brassó – Braşov 37, 38
Bucureşti – Bukarest 8, 23
Buda 24, 25, 28, 30, 32
Gyulafehérvár – Belgrad – Alba Iulia 1, 2, 4, 5
Iaşi – Jászvásár 6
Kalocsa – Kolocza 16
Kolozsvár – Claudiopolis 22, 36, 40
Nagyszeben – Herrmanstadt – Sibiu 29, 34, 39, 41
Nagyszombat – Sîmbata Mare – Tyrnavia 7
Szanktpeterburg – Petropolis 26, 27
Szászsebes – Şebişul Săsesc 3
Hely nélkül-sine loco 19, 35

POSSESSOROK MUTATÓJA – INDEX POSSESSORUM

Személyek – Personae

Bonkáló (?) 23
Harkányi I. 3
Hosszúpályi körorvos 32
Mészáros Franciscus S.P. 21
Miculescu Ioanichius 26, 27
Rasztoria (?) Andreas 25
Szabó József, Felső- Aldöbrey 33
Tóda Theodorus Philippus O.S.B.M. 31

Intézmények – Instituta

Kalocsa, Jezsuita Kollégium 29
Kőszeg, Szent Benedek Rendjének Háza 33
Máriapócs, kegytemplom 14
Máriapócsi Monostor Könyvtára (Baziliták) 6, 8, 9, 13, 15, 18, 31, 37
Országos Paedagogiai Könyvtár (Budapest) 39
Székesfehérvári Ciszterci Rendház Könyvtára 36
Tata, Piarista Gimnázium Könyvtára 16, 21
Vác, Piarista Gimnázium Könyvtára 12, 22

**LIVRES ROUMAINS ANCIENS ET RARES À LA BIBLIOTHEQUE
UNIVERSITAIRE DE DEBRECEN**

Résumé

L'auteur a composé le catalogue des livres roumains anciens et rares de la Bibliothèque Universitaire de Debrecen, et a fait aussi l'examen de la provenance de ces livres.

Presque la moitié du stock fut transférée à la propriété de l'État en 1950, après la sécularisation des bibliothèques des congrégations (voir index 2). Il est à remarquer qu'aux paroisses catholiques grecques du comitat Hajdú-Bihar, paroisses se servant d'autrefois de langue liturgique roumaine, on n'a pu avoir qu'un seul livre liturgique (article 20).

L'auteur a commencé et va continuer à collectionner les livres anciens à la Paroisse Catholique Grecque de Hajdúdorog (pour la Bibliothèque de l'Académie de Théologie de Nyiregyháza), en accordant de l'attention particulière aux livres roumains imprimés en Transylvanie et aux imprimés de Moldavie et de Valachie.

Ръ въврисъ ꙗко Свѣтъ въ свѣтъ.

КАТЕКІЗМЪШЬ

1732 г. Мѣсѣцъ Іюль

АВЪЦЪТѢРЪ КРЕЩЕНІЯСКЪ.

† ФѢЛОСѢЛЬ, НІАМУЛѢН РѢСЕСКЪ
ДНІА ЦАРА ОУНГУРІАСКЪ.

Датъ Іюль

ПѢНЬ.

Свѣдѣніа, шѣ Свѣдѣніа Мѣри Свѣтѣ.

ДОМНОЛѢН Д: ІОАН ІОАНФЪ.

ДЕКАМНАІ,

Іпѣскѣлѣ Свѣдѣлѣн, шѣ Іа Мѣнѣ
чѣлѣн: нѣ про.

Унѣлѣн прѣдѣскѣ оуни дѣ лѣчѣмъ Грѣхѣ
Вѣкарѣшѣ Апѣтолѣчѣкѣ, † Цара Оунгу-
рѣскѣ, Сфѣнтѣн шѣ Іацѣтѣн † пѣрѣцѣмъ
Рѣмѣлѣн Сфѣтѣнѣкѣ.

Іарѣ Іаѣлѣ.

† ФѢЛОСѢЛ НІАМУЛѢН РѢМѢНІСКЪ, † лѣмѣ
рѣмѣнѣскѣ † тоѣрѣ, шѣ тѣпѣрѣтѣ.

☆☆☆☆☆☆☆☆☆☆☆☆☆☆☆☆☆☆☆☆☆☆☆☆☆☆

† Сѣмѣтѣ мѣри, † Типографѣ Іаѣдѣмѣ
чѣскѣ. Іаѣдѣ дѣлѣ Іа. Іѣѣ.

БѸКОЇВНѸ

ПентрѸ ДепенндертѸ ПрѸмннорѸ
ла ЧетнїѸ, шнї ла Темїюль Ꙗ-
вццтѸрїї Крїцнїчїї.

ЇкѸмь ч доцларѸ Ꙗтрїчїстнш
кнїч. КѸ Блгословїнїа ПрѸсфч.
цнтѸлѸї шнї ПрѸлѸмннїтѸлѸї
КїртѸ Кїрь :

П: ПАВЕЛЪ ЯЇРОНЪ
БАЛДІІКЪИ ФІГІРІШѸЛѸИ
ТїпзрїтѸ.

Ꙗ МзнїстїрѸсфїтїї ТронїцѸ
ла БлжїѸ. МартїѸ: Єї.
Їнїї: дїмї Хсї: . аѸнс:

Д: ІсѸснї РїмннїтїѸлѸ.

ДѢИВЪ ВЪЩІА

Л У Т Ъ Р Г І Я

Члвръ дннтръ сфнцїи Пзрїнцїахъ нощрїи
Іоаннъ Златоустъ, Вакїлїс члв Мар, шн
А Прждъ сфїннїи.

Абашъ сѡлзъ Тѹпзїтїе: Сѡптъ стїпамїрѣ
Прѣ Анзлцїтїи Анзлцїтїи Рамлѣннахъ,
Прїнцїтїи Прѣлѡлїи. Нпротї,
Дїтїи Дїтїи.

А А С І Е Н С К І С С

Въ Бѡгословїїа Члвхъ маї Мїрї.
А тѹпогрѣїа Мнзлцїнїи: Бѡнїи Внцїнїи:
А Блїжъ.
нїи дїла Хсѡ.
Аѹсѡ.

Дѣ Пѣтръ Папа Бїтї Рїмлїанѡлъ Тѹпогрѣфѡлъ.

O D E.

cu ocasiunea instalatiei Domnului GAVRIL MIHALY
de Carmatori Supremu a Djurului Maremurus in 21 Iunie
1849 din partea Ungro-Romanimii votata.

O Musa! limbei dulce amabile
Re'nvii! si timpul canta l' imbatranit
Ce au dat numai o sufferintie
Grea, s' generol cruda lacramare
Cum santa dreptate au patimat sila
S' ca o Zina 'n ascuns nestiut au giemut!
Societatii surgunita
Fosto prin improbi ei ministri.
Cum pe libertate au tinut in catus
Sistema vechie a Absolutismului!
S' un servilism in generatii
Au casunat fire rusticana.
Cum perfidul tron pulbere sau zdrobit
Cand fulmina rezbunu popórelor
— Ca viu? de dujmanul nu móre
S 'n ligaturi, liber? este-nime.—
Destul! ca acel timp au remas in napoi
Cu órba sistema a Absolutismului! —
La vers maretin inaltieti acum
Córda melodie dulce versind!

7. kép. Ode cu ocaasiunca... H.é.ny.n.

ΑΝΦΡΙΚΟΨΑΤΕΛΕ
СТРІКЪЧУНІ
ΑΛΕ ΒΕΔΤΡΕΙ
ΜΑΡΙΑΡÓCSI MONOSTOR
 de **KÖNYVTÁRÁNAK**
PECSÉTJÉ
ΒΙΝΑΡCŰ-PAKID.

ΑΝΒΨΤΩΡΙ ΜΑΝΤΩΙΤΟΡΕ

кзлесе ми репродѣсе ѱ ротѣнеште

de

Ioană Petrică, parohă mi protoiporă de aceea riscrită, mi Gavrilă
 Măntănă, profesoră mi directoră ală gimnaziului românească din
 Braşovă.

Edigiunea II.

БРАШОВЪ.

Römer & Kamner, типорраи ми провзеторл.
 1868.

8. kép. Petricu- Munteanu: Infricosatele stricaciune.. Brassó, 1868.

**KÉT XVI. SZÁZADI CIRILL–SZLÁV TETRAEVANGÉLIUM
A NYÍREGYHÁZI GÖRÖGKATOLIKUS HITTUDOMÁNYI
FŐISKOLA KÖNYVTÁRÁBAN**

(A „Piricsei Kódex” és a „Sárospataki Evangélium”)

1. Magyarország egyike azon kevés nem szláv országnak, amely közkönyvtáraiban több régi cirill-szláv nyomtatott könyvet és kézírásos kódexet őriz. Nagyrészüket ismeretlen a szakemberek előtt annak ellenére, hogy számbavételük és katalogizálásuk már negyedszázada megkezdődött.¹ Az utóbbi évek feltáró munkájának eredménye Ojtozi Eszter 1982-ben megjelent összefoglaló munkája is,² amelyben a szerző a máriapócsi monostor könyvtárából származó, több könyvtárba szétszóródott egyháziszláv nyelvű liturgikus könyveket tudományosan rendszerezte és feldolgozta.

2. A Nyíregyházi Görögkatolikus Hittudományi Főiskola Könyvtárában is őrznek régi cirill nyomtatott és kézíratos könyveket. A Főiskola könyvtárát 1950-ben alapították az egyházmegyei szemináriummal egyidőben³ elsősorban az ott folyó oktatás segítése céljából. Más, korábbi alapítású egyházi könyvtárak analógiájára a Hittudományi Főiskola könyvtárának állományát is a parochiákról bekerült könyv-ajándékok, hagyatékok, tiszteletpéldányok és vásárolt könyvek alapozták meg.

2.1. 1779 és 1983 között az újjászervezett könyvtár régi görög és latin könyveit Czellárné Csiba Judit, szláv és román cirillbetűs könyveit Ojtozi Eszter,⁴ a cirill-szláv kéziratokat pedig e sorok írója dolgozta fel a Nyíregyházi Görögkatolikus Hittudományi Főiskola Könyvtára és a Debreceni Egyetemi Könyvtár együttműködési szerződése alapján.⁵

2.2. A cirill-szláv kézíratos állomány 31 darabból áll. Az idetartozó könyvek rendeltetésük és tartalmuk szerint különbözők. Van közöttük Zsoltároskönyv, Evangélium (tetra és tanító), Apostolos könyv, Oktoichos, Irmologion, Typikon, tankönyv, bevételi napló stb. Közülük szeretnék kiemelni két XVI. századi tetraevangéliumot – a *Piricsei Kódexet* és a *Sárospataki Evangéliumot* – azzal a céllal, hogy felhívjam rájuk a szakemberek figyelmét, s majdani fonológiai, morfológiai, szintaktikai és kultúrtörténeti feldolgozásuk révén adalékul szolgáljanak a szláv filológiai kutatásoknak, adataikkal gazdagítva a magyar, a szláv és az egyetemes kultúrát.

2.2.1. Az M_s 20.008 jelzetű *Piricsei Kódex*⁶ 384 lapot tartalmaz. Eredeti számozással nincs ellátva. A jelenlegi pagináció valószínű nem régi keletű, így az esetleges hiányokat a kódexen belül csak alapos textológiai vizsgálatok után lehet pontosan megmondani. Az írás helyére, idejére és a scriptorra vonatkozó utalások hiányzanak, így csak közvetett jegyek alapján – vízjel, díszítőelemek, írásmód, helyesírás – határozható meg a Kódex körülbelüli kora. A lapok mérete 30,5 x 19,5 cm. A 19 soros írott mező 20,5 x 12 cm. Anyaga durva, sárgás papír. Vízjel: *lilio m*, amely hasonlít Briquet katalógusában levő 6946 (1570) számúhoz. (1. ábra.) Az elülső és utolsó üres védlapon más vízjel van. (Nagyméretű címerben két keresztbe fektetett kard. Briquet-nél nincs jelezve.) Valószínű, hogy az átkötésnél kerültek be ezek a lapok a Kódexbe. Fatáblás kötés a XVII. századból. Legalábbis erre utal az a papircsik, amelyet a kötéstáblára ragasztottak az újrakötésnél, s amelyen $\alpha\chi\epsilon\varsigma$. (= 1666) szám található, ami valószínű évszámot jelent. Az elülső kötéstáblán magyar nyelvű (levél?) töredék, amely arra utal, hogy a Piricsei Kódex a XVII. században már magyar környezetben lehetett. A kötéstáblát valamikor egész bőrkötés fedhette, ma azonban csak az eléggé megviselt, csupasz fatábla látható. A lapok egy része is nagyon rossz állapotban van, különösen a végén levő naptári jegyzetek és kiegészítő táblázatok. A nyelve egyházi szláv. Írásmódja: vastag tollal írt kaligrafikus poluusztaý. Szövegelrendezése szép, a scriptor széles margókat hagyott és a verseket piros pontokkal választotta el egymástól. Az alapszöveghez fekete tintát használt. Erőteljes törekvés tapasztalható az archaizált írásmódra.

Betűhasználatára jellemző a juszok (А, Х), a jerek (ъ, ъ), az ω (omega), a ς (dz), a széles o (О), az oy, ѣ, Ѹ (u) grafémák használata. Díszítés: – minden evangélium előtt igényesen rajzolt fejléc van. Máténál, Lukácsnál, Jánosnál balkáni szalagfonatos motívum, Márknál metabizánci stílusú díszítés van. Az iniciálék nagyméretűek (6,5–7,5 cm). Az evangéliumok előtti előszóknál az iniciálék piros festékkel, enyhe növényi díszítéssel készültek. A Piricsei Kódex díszítő motívumairól részletesen írt Somogyi Árpád. Véleménye szerint a Piricsei Kódex és a bolgár XIII. századi Dobreisovoi evangélium⁷ díszítő elemei között sok a hasonlóság, a közös motívum. A részletmegoldások között összefüggés és azonosság van. A motívumok alapján Somogyi Árpád is a XVI. századra datálja a kódexet. Ő a század elejére teszi.⁸ A vízjel alapján azonban csak a század második felére tehető. A díszítéshez tartozik, hogy Márk, Lukács és János evangéliuma előtt nyomtatott kép van bekötve, amely az evangélistát ábrázolja. A képeken sajátos módon a nyomdai előkészítő grafikánál felcserélték Márk és János szimbólumát.⁹ (2., 3. ábra.) A nyomda azonosítása nagy segítség lenne a Kódex eredeti provenienciájának meghatározásához.

A Kódex tartalma kiegészítő táblázatokból (utasítás az evangéliumi szövegek naponkénti és ünnepenkénti olvasására 1-10 b.) a négy evangélium teljes szövegéből (amelyek előtt mindenütt ott van a Teofilaktoszi előszó 10 b. –

368 a.). naptári jegyzetekből (370 a. – 378 a.), a nagybőjti evangéliumi olvasmányok rendjére vonatkozó utasításokból, s a különféle alkalmakkor felolvasandó evangéliumi olvasmányok mutatójából (378 b. – 382 b.) áll.

A helyesírás két jeres (Ѣ, ѣ) és két juszos (Ѧ, ѧ). Különösen a juszok használatában nem állapítható meg rendszer. Gyakori eset, hogy mindkét juszta oy, illetve a ю graféma helyettesíti. Előfordul a Ѥ (dz) használatánál hiperkorrekció, s a Ѧ (ě) tiszta hang helyettesítésére a kis jusz (Ѧ) használata. Egyébként a scriptor sokat hibázott, vagy részeket kihagyott, amelyet aztán valaki a margón javított, a hibás formát pedig pirossal áthúzta a szövegben.

A Kódex provenienciájára utal a 2. lap kézírásos bejegyzése: „A Piricsei Görögkatolikus egyház tulajdona. Jegyzette Jenkovszky Ágoston gör.kat. lksz. 876”.

A 124-145-ig a lapok alsó margóján folyóírással, barna tintával ma már alig olvasható donációs bejegyzés található 1728-ból. Ezt az 1728-as bejegyzést ugyancsak Jenkovszky Ágoston a 383 b. lapra átírta, s ugyanitt utal a kötés-táblán levő 1666-os dátumra. (4. ábra.)

2.2.2. A S á r o s p a t a k i E v a n g é l i u m Ms 20.012 jelzet alatt található a Nyíregyházi Hittudományi Főiskola Könyvtárában. 297 lapot tartalmaz. A 30,5 x 20 cm-es lapokon 20 sor van recton és version.

A könyv elég jó állapotban van, annak ellenére, hogy vízhatás érte. Ennek nyomai világosan láthatók a lapokon, mint ahogy a templomi használat nyomait is őrzik a lapokon levő viaszcsseppek. A könyv anyaga durva, sárgás, XVI. századi papír. Ezt bizonyítja a lapok közepén található v a d k a n vízjel, amely hasonlít Briquet katalógusában 13575 (1512), 13576 (1526) számok alatt jelzettekkel. (5. ábra.) Mivel az írás idejére és helyére vonatkozó feljegyzések hiányoznak a könyvből, így módon a vízjel fontos támpont az Evangélium kormeghatározásánál. Ugyanis a v a d k a n vízjelű német eredetű papír a XVI. században volt használatos Nyugat és Dél-Oroszországban, valamint Moldvában és Havasalföldön.¹¹

Néhány lapon (124, 125, 148, 150, 151, 154, 157, 160) a vízjel k e t t ő s k e r e s z t. (6. ábra.) Hasonló mint az 5755 (1516) Briquetnél, de nem ugyanaz. A Sárospataki Evangéliumban levő 8 x 3,5 cm, Briquet katalógusában levő 5,5 x 3 cm.

Kötése fatáblás, vaknyomásos növényindával díszített bőrkötés. Az oldalán két kapocs nyoma látszik.

Nyelve egyházi szláv. Írásmód kalligrafikus poluuszta. Egy kéz írása. Szöveg-elhelyezése szép, szimmetrikus. A szélesre hagyott margón pirossal írták a perikópa jelzéseket. A grafikai jelek között jellemző a jerek (Ѣ, ѣ), a juszok (Ѧ, ѧ), az ω (omega), a széles és ocsoje o (Ѡ, ѡ), az oy, Ѣ, ѣ (u) grafémák, a széles e (Ѥ), az Ī használata. Az Ī csak magánhangzó előtt fordul elő. A sor fölötti hangsúly jelek Ѣ ѣ használata olyan mint a havasalföldi és a moldvai provenienciájú XVI. századi kézírásos könyvek.¹²

A Sárospataki Evangélium díszítése korántsem olyan szép mint a Pi-

ricsei Kódexé. A Máté evangélium kezdeténél sajátos (a kódexdíszítésre nem jellemző) díszítéssel az iniciálétól kiindulva a lap bal alsó szélétől egészen fel a jobb felső sarokig barna-piros-kék-arany színű, liliomszerű egybefonódó virágokat rajzolt a miniátor. (7. ábra.) Márk evangéliumánál a piros bekezdő cím arannyal át van festve. A 3 iniciálé teratologikus stílusban van megrajzolva, szögletes kék mezőben barna-arany-fehér szín használattal. (8. ábra.) A fejlécek keretét Márknál, Lukácsnál és Jánosnál csupán csak meghúzták pirossal, ugyanígy az iniciálékat is. Mintha nem maradt volna idő a befejezésre.

A tartalmi rész beosztása ugyanolyan mint a Piricsei Kódexé. Naptári jegyzetében ugyanazok a napok vannak megjelölve és mindkettő megemlékezik a két szerb szentről Száváról és Szimeonról (jan. 14; febr. 13). Egyébként a naptári jegyzeteknél már az átkötéskor rosszul tették be a lapokat, január után június–július következik, majd utána február. A naptári jegyzetek mindkét Evangéliumnál szeptemberi évkezdésűek. Helyesírása két jeres (ѣ, ѥ), két juszos (А, Х). Míg a Piricsei Kódexben a nagy jusz (Х) ritkábban fordul elő, addig a Sárospataki Evangéliumban nyilvánvaló a használatára való törekvés. Tihomirov¹³ szerint a juszos, papíryanagú kéziratok könyvek, ha nincs is más jel, akkor is a XVI. századra datálhatók. Bár ez a tétel vitatható (archaizálásra való törekvés a későbbi századokban is előfordult) itt ebben az esetben a juszok használata megerősíti az egyéb – a XVI. századra utaló – jegyeket. A jerek használata (ѣ szóközben, ѥ szó végén), az I graféma magánhangzó előtti használata, két magánhangzó között –j– hiánya¹⁴ (МАРИЕХ, СВОА, БЕСѢДХАЩХ, МОА, ТРОПАЩАА, ОЧИХ) a datívusi rövid alak (ВЪЗВѢСТИТЕ МИ, РЕКОУТИ, ХОТАЩЕ МОУ КЛѢНѢЩАА ВЪ) használata megengedi azt a feltételezést, hogy az evangélium alapjául a tirnovói irodalmi iskola nyelvi normáit képviselő bolgár prototípus szolgált.

Az első lap alján bejegyzés: „Ezt az Evangéliumos könyvet Máthé Miklós ismertette 1894-ben a Keletben. NB. Évszám 1696”

Az evangéliumi szövegek naponkénti olvasására szolgáló kisegítő táblázat margóján több helyen barna tintával külön vannak jelölve a fejezetei. Másképp, mint ahogy az eredeti táblázatban van. A 96. lapon Máthé Miklós latin nyelvű bejegyzése látható, amelyben közli, hogy az Evangéliumot ismerette. Ugyanott van egy másik bejegyzés is, amelynek az elejét levágták, amikor a könyvet újrakötötték. (9. ábra.) A 145. lapon primitív rajz, ахѣ (=1696) dátummal. (10. ábra.) A 223. lap version 1939-ben Sárospatakon Holló Ferenc gk. végzett papnövendék utal az előző bejegyzésekre, s valószínű tőle származik ugyanezen a lapon levő ukrán nyelven írt bejegyzés. ”Оскільки в будучности це Евангеліє буде власністю славянського народу тоги пригадайте що помістю церковно-славянських книг славянізували в великій мірі и угорський (мадярський) народ, як в тім часу німецькі (пруські) шулмайстрі славянський народ. Ті рядки написав мадярський чоловік, що а ни крапи крови славянської не мал в жилах.

Господи Боже благослови угорському (мадярському) народови” (11. ábra.)

Az utolsó lapon néhány név van felsorolva (nehezen olvasható) és az abc betűi sorban, mintha írásukat próbálta volna ki valaki.

3. A Piricsei és a Sárospataki Evangéliumok értékes darabjai a Nyíregyházi Hittudományi Főiskola Könyvtárának, ahol e két Evangéliumon kívül azok a könyvek is a kutatók rendelkezésére állnak, amelyek az utóbbi években kerültek be az Egyházmegye, valamint az Apostoli Kormányosság paróchiáiról.

J E G Y Z E T E K

- 1 Az 1958-ban Moszkvában megtartott Szlavisztikai Kongresszus felhívása nyomán indult meg Magyarországon is a közkönyvtárakban őrzött régi szláv nyomtatott könyvek és kéziratok számbavétele. Az MTA Nyelvtudományi Intézetének Könyvtárában is őriznek egy katalógust, amelyet Király Péter állított össze; PALLAGI Béláné – ZBISKO Ernőné: Az Egeri Főegyházmegyei Könyvtár szláv anyagából. Eger 1962-64.
- 2 OJTOZI Eszter: A máriapócsi baziliták cirillbetűs könyvei. Debrecen 1982.
- 3 PIRIGYI István: A görögkatolikus magyarság története. Nyíregyháza 1982. 159.
- 4 OJTOZI Eszter: A Görögkatolikus Hittudományi Főiskola Könyvtárának szláv és román cirillbetűs könyvei. Sajtó alatt. (Régi Tiszántúli Könyvtárak 4.)
- 5 A megállapodás hiteles szövege a Debreceni Egyetemi Könyvtár irattárában 427/I-218/1979. sz. alatt található.
- 6 C.M. BRIQUET: Les filigranes. Leipzig 1923.
- 7 Somogyi Árpád nevezte így el az Evangéliumot a provenienciája alapján. (Piricsei egyházi szláv kódex. Műv.tört. értesítő XIX. 1970. 4. sz. 272-277)
- 8 M₅ N° 17 (Dobreisovo evangélium), Szófia Kirill-Metód Könyvtár.
- 9 Somogyi Árpád, uo. 276.
- 10 A szimbólumok: Máténál *angyal*, Márknál *oroszlán*, Lukácsnál *bika*, Jánosnál *sas*.
- 11 Славяно-русские рукописи ХУ-ХУІ веков Научной библиотеки Московского Университета. Изд. МГУ. М. 1981. (N^oN^o: 481, 495, 658, 659, 661, 722, 771, 775, 779), Б. Цонев: Опис на славянските ръкописи в Софийската Народна Библиотека. София, 1923. (N^oN^o: 545, 549, 550), Хр. Кодов: Опис на славянските ръкописи в библиотеката на Българската Академия на Науките. София, 1969. (N^oN^o: 15, 84); Debreceni Egyetemi Könyvtár (M₅ 106/15 M 106/16)
- 12 Климентина ИВАНОВА: Български, сръбски и молдо-влахийски кирилски ръкописи в сбирката на М.П. Погодин. София, 1981. 71-91.
- 13 М.Н. ТИХОМИРОВ — А.В. МУРАВЬЕВ: Русская палеография. М. 1966. 60.
- 14 Е.Ф. КАРСКИЙ: Славянская кириловская палеография. Л., 1928.

**ZWEI KYRILLISCH-SLAVISCHE TETRAEVANGELIEN IN DER
BIBLIOTHEK DER GRIECHISCH-KATHOLISCHEN
THEOLOGISCHEN AKADEMIE ZU NYIREGYHÁZA**

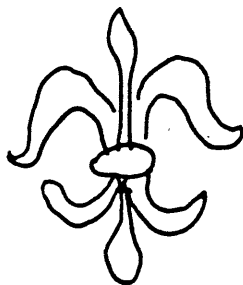
(Der Kodex von Piricse und das Sárospataker Evangelium)

(Zusammenfassung)

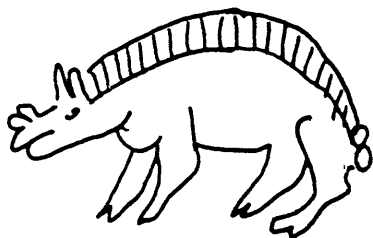
1/ In der Bibliothek der Griechisch-Katholischen Theologischen Akademie zu Nyiregyháza bewahrt man 31 kyrillisch-slawische Handschriften. Unter ihnen befinden sich zwei Tetraevangelien aus dem 16. Jahrhundert, deren inhaltliche Struktur, Verzierung, Orthographie und sprachliche Eigentümlichkeit beachtenswert sind.

2/ Die zwei Evangelien – der Kodex von Piricse und das Sárospataker Evangelium – sind in ihrer inhaltlichen Struktur, in der Anordnung des Textes identisch, jedoch zwei selbständige Stücke, deren weitere Analyse wertvolle Daten für die ungarische, slawische und für die Gesamtkultur liefern kann.

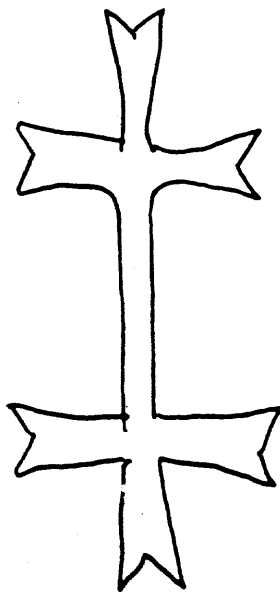
3/ Der Zusammenhang der beiden Evangelien mit bulgarischen Prototypen ist ihr charakteristisches Merkmal, ebenso die Tatsache, dass sie Jahrhunderte lang in einer Gemeinschaft aufbewahrt wurden, die nicht von slawischer Muttersprache ist.

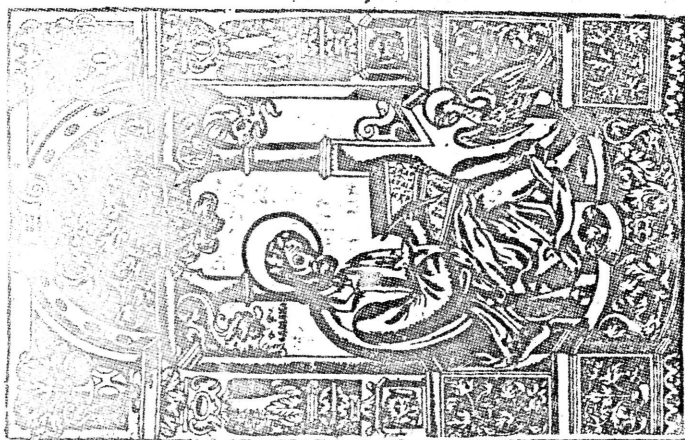
1. ábra

5. ábra

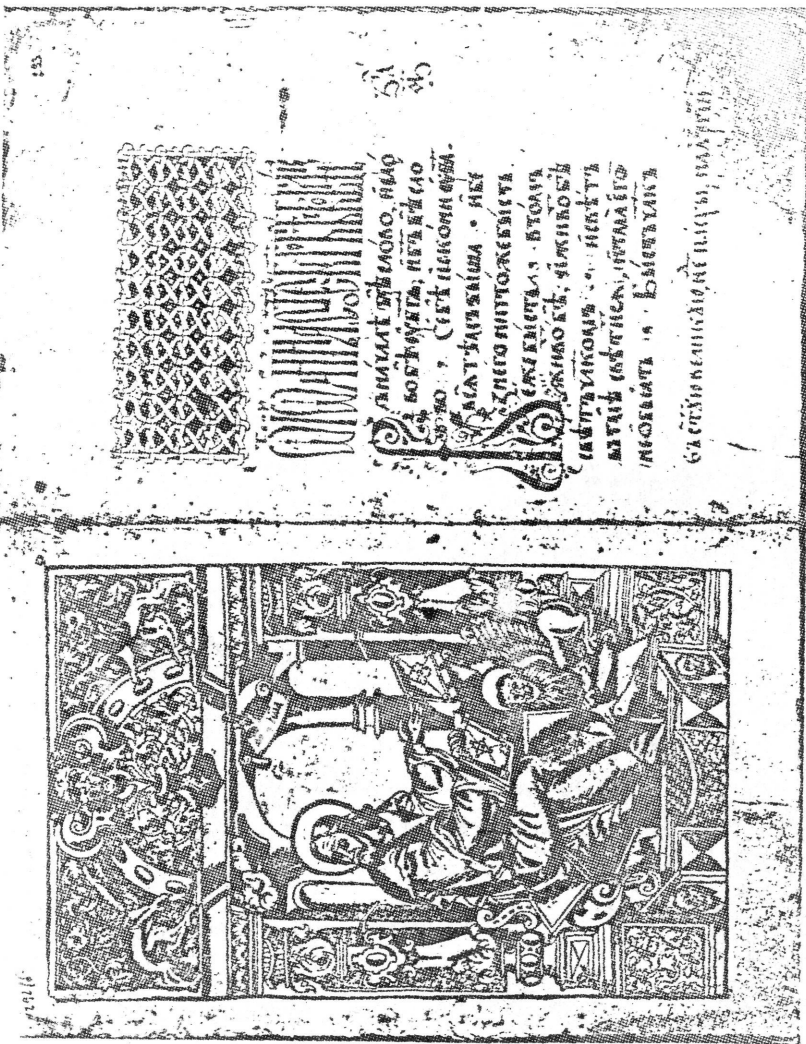

6. ábra

МАРКЪ ЕВАНГЕЛИСТА
 СЫНЪ ЕЖИ, ЛУКОКЕИ
 УНГЛЕИ КЛИМЪ
 СЪЗНАЮЩА АГЛА
 АОВЕРШАНИИ ТЪ
 НАУ. АЖЕ ТАКО
 ПУТЪН ПРЪТОМЪ
 ПАСАВАНЦЮ КЛИОСТЫ
 НЫ - ПУТОБАНТЕНУТЪ
 ПРАВИТЕЛСТЕЗЮ
 НЕ ПРЕПРЪКНЕМЪ ЗЛОУВА
 СЪЗНАЮЩА

2. ábra
 a/ Márk evangélista ábrázolása „sas” jelképpel
 b/ Márk evangéliumának kezdete

3. ábra

a/ János evangélista ábrázolása „oroszlán” jelképpel
b/ János evangéliumának kezdete

1835. A Magyarországi a táblák nyitására képen keltetve
1835. évi, rajz is: 1866. évi.

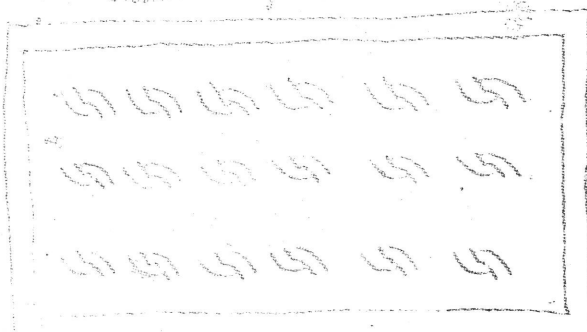
4. ábra

130

ЕВАНГЕЛІУМЪ

КЪ СЪВѢДѢНІЮ
ДѢЛАМЪ СВОИМЪ
ИЗЪ ПАЛІНЪ
СЪ
НІІА СЪВѢДѢНІА
СНАДЪДОВА
АКРАІА
ІЕРУСАЛІА
ІЕРУСАЛІА
ІЕРУСАЛІА
ІЕРУСАЛІА
ІЕРУСАЛІА

Memento conprophetarum Iherosolym.

СВЯТЫЙ СЕВЕРСТІЕ

ИЗПРОРОКЪШІИ СЕ. ГЛА. А

ИТАКО СЕВЕРСТІЕ

БЖІА. ИЗПРОРОКЪШІИ

СВЯТЫИ СЕ. СЕ

СВЯТЫИ СЕ. СЕ

СВЯТЫИ СЕ. СЕ

СВЯТЫИ СЕ. СЕ

ТОБЯ. ГЛАВЦІИ СЕ. СЕ

СТЫНН. ИГОТОВАНТИ СЕ. СЕ

ПРАВЫТВОРНТЕ СЕ. СЕ

КРІОАННЫ КСТАВЪ ПСТЫНН

НТЕЛЕЦЪ КРЕЪ ТОГДА ЖЕ УГРЕБЪ.
 НАТННАЕУБЪ ОМАРІСОЕУЛІЕ. ѿ
 ПРЕТЕТЕВАПРЕБЫВАНІА ПИКАСАНІА.
 СЛЫШНОУБЪ ОТТОРЕ

САТАЛС

ЕУ

ЛІ

Mane librum

scriptum est

Victor de Kothé capellanus de nra mte. Ecclia Potakine,
 presbyter diocesis
 de Kothensis anno. 2

Salutis Dni 1894.

Chirpist i ephe.

manide Thelet de antiquitate
 omnium manuscritorum librorum
 non ecclesie Potakine hoc est
 quod est anno.

Manuscriptus
 Georgius
 S. S. S.

Manuscriptus
 Georgius
 S. S. S.

Оскілоні в дорозі до Святих Бур
власності' славянської вояги, могут-
лядіме, що малим шестом-славянським
Кубом славянським в великій силі і
гирестай (загарестай) вояги, як і ми
раду і милости (братки) славянської
А славянської вояги

— Ми рада і милости загарестай Родина,
що аді краді вояги славянської не має
і милости

— Родина Бже, славянської вояги
(загарестай) вояги.

Máté evangéliumának végén bejegyzés található, mely szerint ez a kézzelírt Evangéliumos könyvet átadte, asztán 1894-ben a Helot című lapban ismer-
tetke. Máté Miklós spataki segédlelkes.
B. Márk evangéliumának végén egy
1696-ból származó bejegyzés található.

Sárospatak, 1939. márc. 6.

Kalle's Grenc -
gt. röjret pappör. -

SCHRIFTLICHE BIBLIOGRAPHISCHE EINFÜHRUNGEN IN DIE MATHEMATIK

Das wichtigste Kommunikationsmittel der Wissenschaftler ist bis heute das geschriebene bzw. gedruckte Wort und damit (seit 1445) das Buch und (seit 1665) die Zeitschrift. Man schätzt heute die Gesamtzahl aller Buchtitel auf 40 Millionen, von denen allein über 10 % auf die Naturwissenschaften entfallen.

Zu den Büchern kamen seit dem 18. Jahrhundert in wachsendem Masse die Zeitschriften als weitere Informationsquelle hinzu. Sie lösen das Buch nicht ab, sondern stellen nur eine schnellere und andere Form des Meinungs- und Informationsaustausches dar. Auch alle weiteren bis zum heutigen Zeitpunkt entstandenen Möglichkeiten wurden zur rascheren Kommunikation – besonders in den Naturwissenschaften und in der Technik – geschaffen: Konferenzberichte, Erfindungsbeschreibungen, Standards, Patente, Firmenschriften u. v. a. Publikationsformen. Buch und Zeitschrift blieben erhalten.

Mit der Vielfalt ging einerseits die Übersicht für den einzelnen verloren, andererseits wurde durch die zunehmende Fülle und die dadurch komplizierte Beschaffung eine rechtzeitige und ausreichende Information erschwert. In allen Wissenschaftsdisziplinen wurden deshalb als neuer Versuch zur schnellen Information die Referatezeitschriften geschaffen. Dennoch: Bis in das 20. Jahrhundert hinein waren die Wissenschaftler in der Mathematik auf gelegentlich erscheinende in sich abgeschlossene Bibliographien angewiesen. Erstaunlicherweise ergibt sich aus heutiger Sicht ein fast lückenloser Nachweis der mathematischen Literatur seit dem 16. Jahrhundert, für das 20. Jahrhundert nun laufend weitergeführt durch bedeutende Referatezeitschriften:

18. – 19. Jahrhundert

- Heilbrenner, I. Ch.) *Historia matheseos a mundo condito ad seculum XVI praecipuorum mathematicorum vitas, dogmata, scripta et manuscripta complexa.* 1–4. Leipzig 1742. 924 S.
- [Scheibel, J.E.]: *Einleitung zur mathematischen Bücherkenntnis.* Breslau 1769-1798.
- Buesch, J.G.: *Encyclopadie der mathematischen Wissenschaften.* 2., umgearb. und mit einer math. Bibliogr. verm. Aufl. Hamburg 1795. XL. 520 S.
- Wolf, Ch. von: *Anfangsgründe aller mathematischen Wissenschaften.* 11. Aufl. 1-4. Halle 1800.

- Ersch, J.S.: Literatur der Mathematik, Natur- und Gewerbekunde ... seit der Mitte des 18. Jahrhunderts bis auf die neueste Zeit. Neue fortges. Ausg. von Fr. W. Schweigger-Seidel. Leipzig 1828. 1740 Sp.
- Müller, J.W.: Auserlésene mathematische Bibliothek. Nürnberg 1820. 226. S.
- Müller, J.W.: Repertorium der mathematischen Literatur. 1-3. Nürnberg 1822-1825.
- Rogg, I.: Handbuch der mathematischen Literatur vom Anfange der Buchdruckerkunst bis zum Schluss des Jahres 1830. I. Abt., welche die arithmetischen und geometrischen Wissenschaften enthält. Tübingen 1830. VI, 579 S. [mehr nicht erschienen]
- Sohnke, L.A.: Bibliotheca mathematica. Verzeichnis der Bücher über die gesamten Zweige der Mathematik ... welche ... vom Jahre 1830 bis Mitte des Jahres 1854 erschienen sind. Leipzig 1854. XVIII, 388 S.
- Royal Society of London. Catalogue of scientific papers 1800-1900. Subject Vol. 1: Pure mathematics. Cambridge 1908. 666 S.
- Katalog der mathematischen Abteilung der Stadtbibliothek. Frankfurt a. M. 1909. X, 327 S.

20. Jahrhundert

Retrospektiv

- Jahrbuch über die Fortschritte der Mathematik. Begr. von Carl Ohrtmann. Bd 1-68. 1868-1942. Berlin 1871-1942. (aufgenommen auch, Revue semestrielle des publications mathématiques. T. 1-39. 1893-1934.)
- International catalogue of scientific literature. A: Mathematics. 1-14. 1901-1914. London 1902-1917.

Laufend

- Bulletin des sciences mathématiques. Paris 1870 ff.
- Zentralblatt für Mathematik und ihre Grenzgebiete. Mathematics Abstracts. Berlin 1931 ff.
- Mathematical reviews. Providence, R. I. 1940 ff.
- Referativnyj Žurnal. Matematika. Moskva 1953 ff.

Aber der Zugang zu dieser umfangreichen mathematischen Literatur ist nur bei genauer Kenntnis der Wege zu den Quellen möglich. Eine Form des Zugangs sind die schriftlichen bibliographischen Einführungen.¹ Das sind Bibliographien, die die verschiedenen Arten der Nachschlagewerke, Schriftennachweise und Informationsleistungen erfassen.² Sie erweisen sich als eine wirksame Hilfe bei der Rationalisierung der wissenschaftlichen Arbeit.

Vorstufen von schriftlichen bibliographischen Einführungen gab es schon im 17. Jahrhundert in der Frühaufklärung, auf dem Gebiet der Mathematik setzen sie allerdings erst wesentlich später ein. Das mag daran liegen, dass die Anzahl der Informationsquellen überschaubarer war als in anderen Wissenschaftsdisziplinen. Die ersten Zeitschriften „Journal des savants“ und „Philosophical transactions“ aus dem 17. Jahrhundert enthalten zwar schon eine Reihe mathematischer Beiträge, aber um 1700 gab es erst 17 Zeitschriften mathematischen Inhaltes, Ende des 18. Jahrhunderts bereits 210 und zu Beginn unseres Jahrhunderts rechnete Felix Müller mit etwa 950³. Zum gleichen Zeitpunkt standen 95 000 Zeitschriftenaufsätze 3 500 Bücher gegenüber⁴. Heute ist die Zahl der Periodika in den mathematisch-naturwissenschaftlichen Disziplinen kaum noch zu ermitteln, auf dem Gebiet der reinen Mathematik rechnet man mit etwa 1 000. „Ferner gibt es eine Vielzahl von Zeitschriften, die unter anderem auch mathematische Arbeiten veröffentlichen, weil die Mathematik zur Grundlagenforschung der von den betreffenden Zeitschriften betreuten Wissenschaften gehört.“⁵

1909 ist das „Geburtsjahr“ der schriftlichen bibliographischen Einführungen in die Mathematik mit dem deutschsprachigen Buch „Führer durch die mathematische Literatur“ von Felix Müller.⁴ Diese leider in Vergessenheit geratene Publikation stellt eine Pionierarbeit dar. Schon ihre Existenz widerspricht der Aussage von Nathan Grier Parke „To date there has not existed an adequate reference guide to the fields of mathematics or physics“⁶ aus dem Jahre 1958. Das widerlegt eindeutig auch die nachfolgende Tabelle, die die Entwicklung bis 1980 insgesamt angibt (wichtige Titel sind besonders hervorgehoben):

- 1909 Müller, [H.] F.: *Führer durch die mathematische Literatur, mit besonderer Berücksichtigung der historisch wichtigen Schriften*, Leipzig 1909. X, 252 S.
- 1916 Miller, G.A.: *Historical instruction to mathematical literature*. New York 1916. 302 S.
- 1938 Heller, F.M.: *Mathematics – queen of the sciences*. New York 1938. 16 S. (Reading for the background. 8)
Readers' guide to books on mathematics, physics and chemistry. o. O. 1938. 36 S. (Library Association. Country Libraries Section.)
- 1946 Loria, G.: *Guida allo studio della storia della matematica: generalità, didattica, bibliografia*. 2. ed. Milano 1946. 385 S.
- 1947 Parke, N.G.: *Guide to the literature of mathematics and physics including related works on engineering science*. New York 1947. XV, 205 S.

1958 Selected works and journals in science and engineering. Cambridge, Mass. 1958. 58 S. [es existiert auch eine Ausgabe 1959. 63 S.]

Parke, N.G.: Guide to the literature of mathematics and physics including related works on engineering science. 2. ed. New York 1958. XVIII. 436, 18 S.

1960 Schaaf, W.L.: The high school mathematic library. Washington [1960]. 36 S. (National Council of Teachers in Mathematics.)

1963 A guide to information sources in science and technology. Ed. by B.M. Fry, F.E. Morhardt. New York, London 1963. XIV, 579 S. (Guides to information sources in science and technology. 1.)

A guide to the world's abstracting and indexing services in science and technology. Washington 1963. 183 S.

Schaaf, W.L.: The high school mathematic library. Washington 1963. 55 S. (National Council of Teachers in Mathematics.)

Pemberton, J.E.: How to find out in mathematics. A guide to sources of mathematical information, Oxford 1963. 158 S. (Libraries and technical information division. Vol. 2.)

1964 Goldman, S.: Guide to the literature of engineering, mathematics and the physical sciences. 2. ed. Silver Spring, Md. 1964. 85 S.

1966 Physical studies and mathematical studies: a bibliography of reference material held by the Library of Essex University. Colchester, Essex 1966. VII, 115 S.

Ukazatel' osnovnykh otečestvennykh bibliografij i spravočnykh izdanij po estestvennym i fiziko-matematičeskim naukam. Sost. R.L. Baldaev. Leningrad 1966. 385 S.

1967 Malinowsky, H.R.: Science and engineering reference sources. A guide for students and librarians. Rochester, N.Y. 1967. 213 S.

Rider, K.J.: The history of science and technology. A select bibliography for students. London 1967. 60 S. (Library Association. Special Subject Lists. 48.)

1969 Pemberton, J.E.: How to find out in mathematics. A guide to sources of information. 2. ed. Oxford 1969. XIV, 193 S. (The Commonwealth and international library of science, technology, engineering and liberal studies.)

Russo, Fr.: *Éléments de bibliographie de l'histoire des sciences et des techniques*. 2. éd. Paris 1969. XVI, 215 S.

- 1970 Grogan, D.J.: *Science and technology. An introduction to the literature*. London 1970. 231 S.
Rider, K.J.: *History of science and technology. A select bibliography for students*. 2. ed. London 1970. 75 S.
- 1972 Fang, J.: *A guide to the literature of mathematics today. Happange, N. Y. 1972. 267 S. (Paideia. Studies in the nature of moderne mathematics. 11.)*
Burrington, G.A.: *How to find in statistics*. Oxford 1972. 192 S.
- 1973 Dick, E.M.: *Current information sources in mathematics, an annotated Guide to books and periodicals. 1960-1972. Littleton, Col. 1973. 281 S.*
- Grogan, D. [J.]: *Science and technology. An introduction to the literature*. 2. ed. rev. London 1973. 254 S.
- 1975 Parker, C.C., R.V. Turley: *Information sources in science and technology*. London 1975. 218 S.
- 1976 Malinowsky, H.R., R.A. Gray, D.A. Gray: *Science and engineering literature. A guide to reference sources*. 2. ed. Littleton, Col. 1976. XV, 368 S.
Grogan, D. [J.]: *Science and technology. An introduction to the literature*. 3. rev. ed. London 1976. 343 S.
- 1977 *Use of mathematical literature*. Ed. A.R. Dorling. London 1977. XII. 260 S. (*Information sources for research and development*.)
- 1979 Schaefer, B.K.: *Using the mathematical literature. A practical guide*. New York, Basel 1979. IX. 141 S. (*Books in library and information science*. 25.)

Hieraus ist zu ersehen, dass besonders für den englischsprachigen Raum eine stattliche Zahl bibliographischer Einführungen in die Mathematik vorliegt, wobei aus der vom Autor gewählten chronologischen Anordnung eine weitere Zunahme nach 1960 deutlich wird. Zu den Pionierarbeiten gehören neben Felix Müller auch G.A. Miller (1916) und Geino Loria (1946). Mit Nathan Grier Parke setzt dann – auch vom Titel her – analog zur Physik, Chemie und Biologie die konzeptionell neue Form der „Guides to the literature“ oder „How to find out“-Monographien ein.

Für die DDR fehlt eine solche nützliche Einführungsschrift, die

sowohl dem Wissenschaftler (Eleven und Fortgeschrittene gleichermaßen) zur Rationalisierung der wissenschaftlichen Arbeit dient als auch vom Bibliotheks- und Informationswissenschaftler zu Auskunftszwecken herangezogen werden kann. Das Methodische Zentrum für wissenschaftliche Bibliotheken und Informations- und Dokumentationseinrichtungen beim Ministerium für Hoch- und Fachschulwesen hat 1981 in seiner Reihe „Leitfäden für Studenten“ einen Titel „Wege zur Information auf dem Fachgebiet Mathematik“ herausgegeben, in dem ein auf das Wesentliche beschränkter Überblick über folgende Inhalte auf nur 80 Seiten gegeben wird⁷. Lehr- und Forschungseinrichtungen, Wissenschaftliche Gesellschaften, Verlage, Informationsquellen und mittel, Bibliotheken und Informationseinrichtungen. Diese vorbildlich gestaltete Publikation hat den Charakter eines Nachschlagewerkes und ist ein wichtiges Hilfsmittel bei der Informationsgewinnung für den Studenten der Mathematik und naturwissenschaftlicher Randgebiete im Studienprozess. Es bereitet ihn auch für seine spätere wissenschaftliche Tätigkeit nach dem Studium vor. Eine Analyse der in der vorangegangenen Tabelle aufgeführten Monographien und eigene Erfahrungen des Verfassers in Lehrgebieten zur Methodik und Technik des wissenschaftlichen Arbeitens lassen folgende Tendenzen erkennen:

1. In der deutschsprachigen Literatur sind die bibliographischen Einführungen in die Mathematik sehr vernachlässigt worden. „Dies mag zum Teil auch daran liegen, dass dieses Gebiet von den Fachwissenschaftlern nicht ganz ernst genommen wird. Das Arbeiten mit Bibliographien, wie in anderen Fächern, ist den Mathematikern doch sehr fremd. In der Regel kommt es nicht darauf an, zu einem Thema möglichst alle Literatur zu finden, sondern vielmehr, zu einem bestimmten Problem das richtige Buch oder den richtigen Zeitschriftenaufsatz. Die weitere Literatur findet man dann durch Zitate. Trotzdem kommt solchen Hilfsmitteln eine grosse Bedeutung zu, vor allem wenn man sich in einem Gebiet nicht auskennt bzw. wenn man an den Zustand der Sachkatalogisierung oder an die bei Mathematikern so beliebte alphabetische Aufstellung [in den Bibliotheken D.S.] denkt.“⁸ Das ist keine Einzelstimme. Selbst in Rezensionen tauchen solche Bemerkungen auf, wie z.B. „Auch von den Fachwissenschaftlern ist dieses Gebiet sehr vernachlässigt worden.“⁹
2. Die Autoren erfolgreicher schriftlicher bibliographischer Einführungen sind Fachwissenschaftler mit bibliothekarischem, bibliographischem und informationswissenschaftlichem Spezialwissen sowie pädagogischem (vor allem didaktischen) Grundwissen. Da ein Wissenschaftler diese Probleme kaum allein so beherrschen kann, dass er in der Lage ist, eine derartige Publikation zu schreiben, ist ein Autorenkollektiv zu bilden. Dies wird bei dem Titel „Use of mathematical literature“ (1977) überzeugend demonstriert, wo die ersten drei Kapitel

von Bibliothekaren als Einführung in die mathematische Literatur, der Hauptteil aber von zahlreichen Mathematikern – Spezialisten ihres Gebietes – geschrieben wurde. Andererseits zeigt Schaefer (1979) noch, dass auch ein einzelner Autor durchaus eine internationale Spitzenleistung vollbringen kann.

3. Bibliographische Einführungen wenden sich vorrangig an Nichtbibliothekare. Sie stellen nie bibliothekswissenschaftliche oder gar bibliographische Fachliteratur dar (auch wenn sie in der Bibliotheks- und Informationsarbeit genutzt werden). Der Leserkreis sind Studenten, Lehrkräfte, Theoretiker und Praktiker der jeweiligen Wissenschaftsdisziplin und gegebenenfalls von Rand- und Querschnittsgebieten. Im vorliegenden Falle wenden sich die Schriften eindeutig an den Mathematiker als Beruf und in Berufung. Schaefer (1979) nennt Studenten, Lehrer, Forscher, praktische Mathematiker und Bibliothekare und fügt hinzu: „a wide public“. Ergänzend muss hinzugefügt werden, dass bibliographische Einführungen immer für einen regional begrenzten Nutzerkreis geschrieben werden. Die bisher erschienenen Schriften zeigen dies durchgängig. Die Leser werden also mit den Möglichkeiten und Informationsquellen vertraut gemacht, die es in ihrem Sprachraum oder in ihrem Land gibt. Schon deshalb ist es z. B. nicht möglich, eine englischsprachige Schrift unvoreingenommen und ohne Kommentar in der DDR zu benutzen. Die in einem Land wirklich vorhandenen Informationsquellen und dort wirklich möglichen Arbeitsergebnisse der Mathematik sind anzugeben, im Gegensatz zu dem existierenden Weltaufkommen an Informationsquellen. Auch Sprachbarrieren spielen eine Rolle, sind sie doch ein Hindernis beim sofortigen und unkomplizierten Zugang zu Informationen.¹⁰
4. Für künftige schriftliche bibliographische Einführungen erweisen sich einige bisher vorliegende Erfahrungen als sehr nützlich und empfehlenswert:
 - 4.1. Bibliographische Einführungen haben den Zusammenhang zur Rationalisierung der wissenschaftlichen Arbeit herzustellen. Nur so ist es möglich, den gesellschaftlichen Bezug zu berücksichtigen und die Thematik in die Wissenschaftswissenschaft und die Methodik und Technik des wissenschaftlichen Arbeitens als eines ihrer Teilgebiete einzubinden. Dieser Bezug fehlt häufig.
 - 4.2. Die Einleitung sollte eine Einführung in die Mathematik darstellen: die Bedeutung der Mathematik für Wissenschaft, Wirtschaft, Politik und Kultur, die Grundgesetze der Mathematik und ihre wesentlichen

Kennzeichen sowie ihre Hauptrichtungen und Entwicklungstendenzen, die Geschichte der Mathematik, die Erziehung, Aus- und Weiterbildung sowie Forschung in der Mathematik sowie ihre Institutionalisierung in Schulen, Akademien, Gesellschaften, Verbänden, Verlagen, Buchhandlungen und Archiven und ähnliche Gesichtspunkte. Interessante Ansätze dazu finden sich bei Pemberton (1963) mit „Careers for mathematicians“ und „Mathematical education“, bei Fang (1972) mit den Vergleichen zur mathematischen Forschung um die Jahrhundertwende und heute sowie bei Schaefer (1979) zur Geschichte und Natur der mathematischen Literatur.

- 4.3. Allgemeine Grundsätze zum wissenschaftlichen Arbeiten einschliesslich der Bibliotheksbenutzung sollten in einem gesonderten Kapitel gewissermassen als Zusammenfassung aus den häufig in vielen Ländern existierenden allgemeinen Einführungsschriften in das Bibliothekswesen dargeboten werden. Es ist sinnvoll, diese Hinweise so zu geben, dass sie von den Fragestellungen und Arbeitsgewohnheiten der Leser zu den Details hinführen: von den in der Wissenschaft üblichen Klassifikationsprinzipien die Erläuterung einiger Ordnungssysteme mit der Einführung zu den Systematischen Katalogen in den Bibliotheken, von der Notwendigkeit der richtigen Standortverteilung der Literatur die Erläuterung der verschiedenen Benutzungsmöglichkeiten im Leihverkehr zwischen den Bibliotheken und so fort. Bei Parke (1958) und Schaefer (1979) sind solche methodischen Prinzipien zu erkennen.
- 4.4. Neu gegenüber allgemeinen – nicht fachbezogenen – bibliographischen Einführungen ist die Darstellung der Informationseinrichtungen und ihre Nutzung sowie die Erläuterung aller fachspezifischen Informationsquellen und Fachbibliotheken und -bibliographien. Besonders vorbildlich ist hier Schaefer (1979), nicht nachahmenswert Fang (1972). Die fast unübersehbare Literaturfülle erfordert eine strenge Auswahl und redundanzarme, aber anschauliche Darbietung des Stoffes. Um das zu demonstrieren, seien ein paar Begriffe genannt: Periodika, Hochschulschriften, Erfindungsbeschreibungen, Firmenschriften, Forschungsberichte, Reiseberichte, Gutachten, Konferenzberichte, Modelle, Pläne, Karten, Globen, Zeichnungen, Filme, Diapositive, Schallplatten, Kassettentonbänder, aber auch Wissensspeicher und Übersichtswerke, Bibliographien, Literaturführer, Referatezeitschriften sowie rechnergestützte Informationsdienste.
- 4.5. In einem Anhang sollten aufgenommen werden: Auszüge aus Standards zur geistigen Arbeit sowie die Titel aller Standards zur Bibliotheks- und Informationsarbeit, Abkürzungen aus dem bibliothekarisch-bibliographischen Bereich, Transkriptionstabellen z. B. kyrillischer

Buchstaben in das lateinische Alphabet, Quellen- und Literaturverzeichnisse – und ein Register, das der schnellen Orientierung dient. Die englischsprachigen Veröffentlichungen, besonders Pemberton (1963), *Use of the mathematical literature* (1977) und Schaefer (1979) bringen dazu verschiedene Ansätze.

Die Äusserungen zu diesem Thema sollen als eine erste Wertung und Zusammenfassung des Gegenstandes gesehen werden. Der Autor wollte in erster Linie auf die Nützlichkeit schriftlicher bibliographischer Einführungen hinweisen.

ANMERKUNGEN

- 1 SCHMIDMAIER, D.: Einführung in Fachinformation, Fachbibliographie und Fachliteraturforschung: Probleme und Entwicklungstendenzen. – Budapest, 1977. – 78 S.
- 2 SCHMIDMAIER, D.: Schriftliche bibliographische Einführungen und die Debrecener Werkstatt bibliothekarischer Forschungen. – In: *Könyv és Könyvtár* 12 (1979). – S. 283.
- 3 MÜLLER, F.: Erläuterungen und historische Notizen. – In: *Jahresber. der Deutschen Mathematiker-Vereinigung* 12 (1903). – S. 439.
- 4 MÜLLER, F.: *Führer durch die mathematische Literatur*. Berlin, 1909. – S. 21.
- 5 ZIETING, A.: Die bibliographische Berichterstattung auf dem Gebiet der Mathematik. Assessorarbeit am Bibliothekar-Lehrinstitut des Landes Nordrhein-Westfalen. – Köln, 1969. – S. 2.
- 6 PARKE, N. G.: *Guide to the literature of mathematics and physics*. – 2. ed. – New York, 1958. – S. 40.
- 7 Vgl. *Wege zur Information auf dem Fachgebiet Mathematik*. – Berlin, 1981. – 80 S. – (Leitfaden für Studenten)
- 8 GÖDERT, W.: Fachbibliographien und bibliographische Einführungen im Fach Mathematik: Neue Entwicklungen seit 1970. – In: *Dokumentation. Fachbibliothek. Werksbücherei* 27 (1979) 1. – S. 25.
- 9 Vgl. *Mitt. Verb. Bibliotheken Nordrhein-Westfalen* 28 (1978). – S. 282.
- 10 Vgl. SCHMIDMAIER, D.: Einführung... – A. a. O. – S. 17.

VITA

EGY KIS HELYREIGAZÍTÁS ÉS KIEGÉSZÍTÉS

A *Könyv és könyvtár* XIII. 1982. évi számában örömmel olvastam Szabó Botond Szilágyi Sámuel nyomtatott munkái és tankönyvkiadásai c. közleményét (a kiadvány meghatározása), s mindjárt első bekezdésében a következő mondatot: „Előkerült néhány olyan kézirat is, amely Szilágyi kiadói szerepét igazolja, eddig másokénak tulajdonított debreceni nyomtatványok esetében.” (101. l.) Na, gondoltam, értesülök valami új dologról ezen az általam meglehetősen bekalandozott területen. Örömöm azonban elhervadt, amikor nyilván az előbbi állítás, illetve felfedezés alátámasztására, a 104. lapon (7. pont) ezt láttam: „Maróthi monográfusának, Tóth Bélának több írásában szerepel, hogy a mű (J.J. Breitinger: *Artis cogitandi principia*), illetőleg Freyer Oratoriája Maróthi kiadásában látott napvilágot”. Tehát én voltam a ludas az esetleges olvasók félretájékoztatásában. Én azonban ilyesmit, legkevesbé a Szabó Botond által nekem tulajdonított formában, sohasem állítottam, s az állítása igazolására szolgáló jegyzetben (39. j.) említett két helyen is, bár távolról sem a kérdés kifejtése volt a célom, utaltam a kiadások létrejötténél Szilágyi közreműködésére. Igen, közreműködésére, mert a teljes valóság ismeretében tudva levő, hogy Maróthi már két évvel Szilágyi professzorrá választása előtt (1792. ápr.) erőteljes küzdelmet indított a régi elavult Ramus-féle logika s a hozzá kapcsolódó rétorika kicserélésére, továbbá a debreceni gondolkodásnak (filozófálásnak) az avitt descartes-i felfogásnak a wolff-i filozófia irányába való elmozdítására, amint ezt több tanulmányomban részletesen kifejtettem (Legrészletesebben a *Ramus hatása Debrecenben* címűben, *Könyv és könyvtár*, XII., 1979.). S ebbe a munkába kapcsolódott be Szilágyi, amint egész kollégiumi tevékenysége Maróthi haláláig annak kezdeményezéseit folytatja (ami egyáltalán nem szégyen).

Ezek után enyhén szólva, furcsának kell mondanom azt az eljárást, hogy Szabó Botond állítása „igazolására” két olyan írásomat (Maróthi György szerepe a debreceni kollégiumi könyvtár fejlesztésében, Hatvani István, 1.34. j.) használja fel, melyek tárgyuknál fogva csak érintik a kérdést (akkor is, mint jeleztem, Szilágyi nevének említésével), nem szólva arról, hogy a „Maróthi-monográfusától” miért kell a Hatvani-kismonográfiát idézni. Ti. hasonló könyvecském jelent meg Maróthiról is, és ott így írok röviden a kérdésről, Maróthi előbb említett törekvéseire utalva: „Sikert csak 1742-ben tud elérni, amikor Szilágyi Sámuel közreműködésével az év végén a debreceni nyomda (tehát nem Maróthi!-tőlem) megjelenteti a zürichi professzor, Johann Jacob Breitinger *Ars cogitandi principia* c. munkáját.” (i. mű, 88. l.).

Mindezekről még részletesebben szólok a már említett *Ramus hatása Debrecenben* c. tanulmányomban. A bekezdés elején itt is utalva Maróthinak e téren folytatott korábbi küzdelmeire, ezt mondom: „A harc végül is győzelemmel járt. Annál is inkább, mert Maróthi e téren is segítséget kapott az

ifjú Szilágyi Sámueltól. Szilágyi már 1742. augusztus 11-én egy Johann Jacob Breitingerhez címzett s ránk maradt levélfogalmazványban az iránt érdeklődik volt zürichi professzoránál, hogy hozzá járulna-e ahhoz, hogy Principia Artis Cogitandi c. művét filozófiai előadásainak bevezetőjéül használja, s mivel a könyv Debrecenben nem áll elegendő példányban rendelkezésre, azt a debreceni nyomdában kinyomtassa. Egyben kéri, hogy ha valamilyen változtatni vagy javítani való volna a hat évvel ezelőtt megjelent művön, azt is közölje.

Breitinger még ugyanazon év október 22-én elküldte beleegyező nyilatkozatát azzal a megjegyzéssel, hogy a régi könyvnek egy teljesen új kiadásán dolgozik, s reméli, hogy munkájával rövidesen elkészül. Ezt hajlandó akár részeiben is elküldeni Szilágyi számára, csak jelölje meg a módot, ahogy ezt teheti.

E levélváltás következményeként aztán Breitinger Zürichben 1742-ben megjelent „Ars cogitandi principia Recentiorum philosophorum Compendia exhibita atque in usum privatae Institutionis concinnata” c. műve még ugyanazon évben kijött Debrecenben is, 1050 példányban.

Igy és ekkor ért véget a ramusi logika szerepe Debrecenben.

Hogy a logika és retorika tanítása milyen szorosan összefüggött, mutatja az is, hogy a Ramus Dialecticájának a tanításból való kivonásával egyidejűleg befejeződött a Kollégiumban a ramusi ihletésű rétorikák tanítása is. Maróthi 1742. október 6-án kelt levelében ezt írja Becknek: „Hieronimi quoque Freyeri Oratoria nuperrime edita est”, azaz Debrecenben kiadták H. Freyer (1675-1747) hallei professzor Oratoria in tabulas compendarias redacta c. tankönyvét. A kiadvány ugyancsak Szilágyi Sámuel közreműködésével történt, s az eredetivel, mint a kiadó írja, „ad latum unguem”, azaz szóról-szóra megegyezik, annak csupán függeléke maradt el a kiadás sürgős volta miatt.” (Könyv és könyvtár, 1979., 100-101. l.)

És hogy felfogásom egész a *legutóbbi idő*ig sem változott meg e téren, mutatja a *Debrecen története* c. kiadvány második kötetében (Debrecen, 1981) megjelent idevonatkozó megállapításom Szilágyival kapcsolatban (ezt a részt ugyanis én írtam): „Míg Maróthi élt, több jelentős teljesítményre is vállalkozott, mint pl. J. Breitinger *Ars cogitandijának* H. Freyer *Oratoriájának* vagy Kebes *Tabulájának* görög latin szövegű kiadása” (397. l.)

Ime, a merész „felfedezés” mögött álló valóság. Legyen szabad még megjegyeznem, hogy a fentieket nem csupán egy fiatal kutató okulására (a források „szemelvényes”, illetve „válogatott” használata, félreértelmezése) okulására mondtam el (a „kulcslyuk”-szemlélet egyébként sem vezet jóra), hanem a teljes igazság ismételt kifejtése, a megtévesztő állítások helyreigazítása végett. Megjegyzem még, hogy Szabó Botondnak egy korábbi hasonló „felfedezést” tartalmazó írása alkalmából baráti levélben hívtam fel figyelmét az ilyen eljárás ön- és közveszélyes voltára. De úgy látszik, hiába.

S még valamit: írásában szóba hozza Szabó Botond Szilágyi szabadkőművességének, deizmusának kérdését is (102. l.). Anélkül, hogy a probléma eldöntésére vállalkoznám (A debreceniek szabadkőművessége egyáltalán

egyike a várostörténet legrejtélyesebb kérdéseinek. Tudjuk, hogy volt, de nyoma nem maradt: ezeket valószínűleg 1794-95-ben eltűntették). – ismer-
tetem itt Scheurer Sámuelnek, Szilágyi volt berni professzorának és házigaz-
dájának egy utóbbihoz intézett latin nyelvű levelét. A levelek kelte: Bern.
1743. júl. 29. (Koll.Könyvtár, R. 607, 48/d/8.), amely tartalmából kivehető-
leg válasz Szilágyinak egy korábbi levelére. Ezt nem ismerjük, de lényege
Scheurer válaszából kivehető. A levél írója először Szilágyi megismételt
lánykérésére válaszol, amelyet igen érdekes indokokkal már egy Maróthihoz
írott korábbi levelében elhárított. Most ezeket az indokokat újabbakkal
egészíti ki. Az egész ügy, levélváltás különben egy érdekes történelmi elbe-
szélés alapja lehetne: hogy néztek a nyugatiak, svájciak Magyarországra
(pestisiek, törökdúlás, világvége). Ezután tér rá Szilágyi néhány kérdésének
megválaszolására, köztük a szabadkőművességre, deizmusra vonatkozó
kérdésekre. Ezt a részt fordításban idézem: – A pontos fordítás ugyan a le-
vél pongyola fogalmazása (levél!) s a központozás hanyag, hiányos volta mi-
att (mint egy modern vers!) meglehetősen nehéz, de a mondanivaló lényege
így is kivehető. Ime Scheurer szavai: „Amit a szabadkőművesek népéről
(gente) kívánsz tudni tőlem (ti. most arról fogok írni – tőlem). Bár az állam
polgárságára egyáltalán nem tartom őket ártalmasnak, már ami annak külső
javát szolgálja, mind a társadalmat, mind az összes különböző egyedet il-
letőleg, akiket minden vallási különbség nélkül befogadnak. Mert amennyi-
ben a vallást a tiszta erkölcsiségben, Istennek valamelyes tiszteletében, érzé-
seiknek kölcsönös kedvességében, kormányzásában állónak tartják, a közöm-
bösek, az emelkedettebb epikureisták számára eléggé elfogadhatónak tartom,
azoknak a csoportjából, kik azt hajtogatják, hogy bármit vitatnak a különbö-
ző pártok a vallási dogmákat illetőleg, az nem tartozik a vallás lényegére, ha-
nem a teológusok viszálykodásaira kell viaszorítani (relegare). A deizmus-
nak a mibenlétéről is szólsz. Az ilyen tanítás nagyon tetszik azoknak, akik
nem tűrik a szentebb vallást és szigorúbb tanítókat. Így az ateizmus és deiz-
mus s ennek különböző ágai között az egyik részről a fanatizmust, a másik-
ról a nézeteltéréseket mellőzték, s a keresztyén vallás és Krisztus úgy függ
Dismas és Gismas között,¹ hogy mind a kettő elfordul tőle. Isten legyen ir-
galmas az ő egyházának.”

Érdekesnek és fontosnak tartom, hogy Szilágyi előtt, aki mintegy hét
évet töltött kevéssel előbb külföldön, ez a kérdés Debrecenben merül föl,
vagy környezetének, vagy olvasmányainak hatására. De hát ez utóbbi téren
külföldön is találkozhatott vele. Legvalószínűbb tehát, hogy a probléma vala-
milyen formában Debrecenben vált időszerűvé a számára.

J E G Y Z E T

- 1 Dismas és Gismas (más források szerint Dysmas és Gysmas) a Krisztussal együtt
felfeszített két gonosztevőnek a középkori hagyományban kialakult neve.

SZÜKSÉGES-E MARÓTHI ÉRTÉKELESÉNEK REVIZIÓJA?

(Válasz Tóth Bélának is)

Egy kiadástörténeti vita önmagában is hasznos lehet. Ennél fontosabbnak érzem azonban, hogy ezen túlmenően, *rövid válasz után* források segítségével vázoljam, honnan származnak a közvélekedéstől eltérő nézeteim *Maróthi hatásköréről* és a Debreceni Kollégiumon belüli erőviszonyokról. Nem csupán arra keresem tehát a választ, hogyan keletkeztek Szilágyi tankeönyvei, és lehetett-e Maróthinak köze megjelenésükhöz. Az eddigi irodalom alapján már az is kérdéses, hogy 1738 és 1744 között jelenhetett-e meg egyáltalán debreceni tankönyv Maróthi utasításai vagy inspirációja hiányában, netalán szándékai ellenére. Így a Maróthi-irodalom szélsőséges állításainak áttekintése nélkül a vitatott kérdés lényegéhez sem juthatunk közelebb. Tóth Béla tanulmányait – melyek a Maróthi-kutatás legújabb eredményeit tartalmazzák – csupán az általam tarthatatlannak ítélt Maróthi koncepcióval való összefüggésükben érintem, bár tudatában vagyok, hogy munkásságával számos területen gyarapította a debreceni felvilágosodásról való ismereteinket.

1. *Előzmények.* A felkavart indulatokból érzékelhető, hogy a háttérben nem két helyi érdekességű debreceni tankönyv ügye áll, hanem ennél jóval több: az aránytévészto Maróthi értékelés. A közvetlen előzmény, hogy Tóth Béla dolgozatai¹ szerint Maróthi vezette be a Debreceni Kollégiumba a kísérleti fizika oktatását. Ezzel szemben bátorkodtam teljességre törekvő forrásfeltárás után ellenvéleményt formálni.² Több, Piskárkosi Szilágyi Sámuel szerepét igazoló dokumentummal együtt idéztem Maróthi egyik levelét is, amelyben részletezi Szilágyi érdemeit, és közli, hogy ő – mármint Maróthi – még a fizikatanításra való felkérés elől is mereven elzárkózott.

2. *Időrendi problémák.* Szilágyi kiadványaival foglalkozó közleményemet (L. Könyv és Könyvtár XIII. kötet, Debrecen, 1982.) hónapokkal a Könyv és Könyvtár XII. számának megjelenése előtt helyeztem el a szerkesztőség-nél. A XII. kötet valójában nem 1979-ben, mint a címlapon jelzik, hanem 1980-ban jelent meg, következésképpen az itt olvasható Ramus tanulmányra ugyanúgy nem hivatkozhattam, mint a „Debrecen története” 1981-re datált második kötetére, amely 1982 december 18-án tűnt fel a boltokban.³ Természetesen a szerkesztőség-nél heverő kézirat szövegén változtathattam volna a Ramus-tanulmány megjelenése után, ha az akár egyetlen adattal is bizonyítani tudta volna Maróthi feltételezett szerepét Breitinger és Freyer könyveinek megjelenésében. Ezzel azonban a Ramus-dolgozat, a Debrecen monográfia illető része, sőt a mostani „helyreigazítás” is adós maradt. Változtatnom tehát nem volt miért, mert *súlyos – alább részletezendő – okom van arra, hogy a Maróthi-irodalom ellenőrizhetetlen állításait kritikával fogadjam.*

Különösen, ha tudomásom szerint Maróthi a Breitinger logika megjelenése előtt Engelhard könyvét akarta „bevezetni”,⁴ utána pedig szintén más, neki tetsző logikakönyv kiválasztásán fáradozott.⁵

3. *Breitinger logikája és Freyer rétorikája.* Igaz-e, hogy Tóth Béla „sohasem állította” Breitinger és Freyer műveiről, hogy azok Maróthi kiadványai? Maróthi „új könyvek egész sorát vezeti be (Cellarius könyvei, Breitinger logikája stb.)” – Tóth Béla szerint.⁶ Itt például Szilágyi Sámuelre még utalás sincs. Maróthi „1742 őszén pedig az eddigi retorika könyvek kicserélése végett az 1742 áprilisában tanárrá választott Szilágyi Sámuel közreműködésével megjelentette Hieronimus Freyer hallei professzor Oratoria-ját.” „Előszava első mondatában Szilágyi maga is Maróthi kezdeményezéseihez kapcsolja a munkát” – olvashatjuk Tóth Béla Maróthi-kismonográfiájában.⁷ Valójában a kiadó előszavának két fontos mozzanata van. Az egyikben Szilágyi feleleveníti gyermekkorának fontos személyes élményét, azt, hogy Pozsonyban, Bél Mátyás iskolájában milyen haszonnal forgatta Freyer könyvét. A másik, hogy megnevezi az oktatási reform kezdeményezőit, a Kollégium kurátorait, azaz a városi vezetőket.⁸ Az előszóban Maróthinak még a neve sincs megemlítve. Ugyancsak a Maróthi-kismonográfia 88. lapján szerepel, hogy Maróthi „sikert csak 1742-ben tud elérni, amikor Szilágyi Sámuel közreműködésével az év végén a debreceni nyomda megjelenteti a zürichi professzor, Johann Jacob Breitinger *Ars cogitandi principia* c. munkáját.” A „helyreigazítás” erősen hangsúlyozza, hogy a kiadó a debreceni nyomda és nem Maróthi. Vannak tehát könyvek, melyeket Maróthi adott ki. Más esetekben a debreceni nyomda tekintendő kiadónak, de a siker mindenképpen Maróthié, még akkor is, ha ő személy szerint Engelhard logikáját akarta bevezetni, és Szilágyi Sámuel volt, aki már Zürichben kapcsolatba lépett Breitingerral és Debrecenből is ő levelezett vele. Ugyanez a két könyv egy másik tanulmányban is a „Maróthi tankönyveket nyomtat” c. fejezetben került tárgyalásra.⁹

4. *Ujdonság-e, hogy Szilágyi Sámuel adta ki Breitinger és Freyer műveit Debrecenben?* A debreceni felvilágosodás ismerői közül Lengyel Imre már 1973-ban így vélekedett.¹⁰ Tóth Bélának pedig már a Ramus-dolgozat publikálása (azaz a Könyv és Könyvtár XII. számának megjelenése) előtt tudomása volt a Breitinger-logika debreceni munkálatainak valós körülményeiről. Ugyanis tanítványi tisztelettel közöltem vele, hogy elhelyeztem a Könyv és Könyvtár leendő XIII. számában egy közleményt, melyben Szilágyi levelezése alapján megírom, hogy két könyvről másként vélekedem mint ő. A Ramus-tanulmány napvilágra kerültekor azután örömmel tapasztaltam nézeteinek az eddigiekhez képest valóban szembetűnő differenciálódását, álláspontunk közeledését.

5. *Hivatkozások és idézetek a Maróthi-irodalomban.* Helyreigazítóm-

nak nem sikerült konkrét példákkal „lelepleznie” szemelvényes forráshasználatomat. Megelégedett ennek általánosságában való kijelentésével. Nekem – miután nemcsak dolgozatait, hanem az általa felhasznált forrásokat is jól ismerem, félreértelmezett források sokasága áll rendelkezésemre. E kiadástörténeti vitában be kell érnem az alaptípusok egy-egy példányának felidézésével.

A Freyer-féle Oratoria előszavában tehát hiába is keresnénk azokat a sorokat, amelyek Maróthi ösztönző, kezdeményező szerepét tanúsítják a mű megjelenésével kapcsolatban. Ez a hiány és „beleérzés” jellegzetes. Tóth Béla gyakorlatában azonban arra is akad példa, hogy idézeteit a koncepcióját zavaró részletek elhagyásával közli: „Híres Maróthi György observatoriumjára”¹ meg mikor a naturalis scienciákat kezdettem tanulni mindjárt igyekeztem vigyázni, hol az égneek csillagit, forgásit tanította, de meg holt ez és reménységem is meg holt, hogy nem írhattam le amit tanított.”² „A teljes valóság ismeretében” ugyan, de az igazságot „érintőleg” kezelve itt fejeződik be az idézet. A folytatás így szól: „De akkor az Astronómiában való reménységem hamar feltámadott, mert Maróthi uram élet(e) T. Szilágyi uramban ismét fel elevenedett ennek a nagy Eliseusnak”³ amannak lelkéből kettős rész hagyattatott.”⁴ Ugyanezen módszerrel sikerült igazolnia, hogy nem Szilágyi, hanem Maróthi vezette be a Debreceni Kollégiumba Musschenbroek newtoniánus tankönyvét. Mindössze figyelmen kívül kellett hagynia a forrásnak azokat a mondatait, amelyek Szilágyi szerepét tudatják.⁵

6. Adatokkal alá nem támasztható következtetések.

Maróthinak valóban jelentős szerepe volt a Kollégiumi Könyvtár fejlesztésében. Mégis jellegzetes, tanulságos, – és *nemcsak erre a részletkérdésre jellemző* – hogyan vált Maróthi a Jánki Péter-féle könyvtári katalógus „szerzőjévé” anélkül, hogy erről akár egyetlen tény is árulkodna. A „post hoc ergo propter hoc” okoskodás logikai hiba. A Maróthi-irodalom néhány „bizonyítása” még a „post hoc...” módszer iránt támasztható alacsony elvárásoknak sem képes megfelelni. Maróthi ugyanis 1738 január 11-én érkezett vissza több éves peregrinációjából. Ma már nehéz volna megállapítani, hogy Jánki Péter katalógusából mennyi készült el már 1737-ben, azt viszont tudjuk, hogy a munka 1738 március 26-án hivatalosan is befejeződött, mielőtt Maróthi a Kollégium tanára lett volna. A katalógusból az derül ki, hogy a Könyvtár rendezését Jánki Péter, a tételek leírását Bélyei Sámuel diák végezte el. Jánki még arról is írásban emlékezett meg, hogy Maróthi több jeles könyvet adott a Könyvtárnak. Csupán arról feledkezett volna meg, hogy az egész munkát Maróthi irányította?

Az első hibát Sinka Sándor követte el. Tévesen *1738-ra datálta* Maróthi egyik 1742-ben keletkezett könyvtári témájú levelét. Így arra a következtetésre jutott, hogy Maróthi már 1738-ban is foglalkozott könyvtári ügyekkel: „Maróthi leveléből látható, hogy Jánki készítette ugyan a névtárt, de Maróthi közreműködése és utasításai szerint, ki akkor, ha nincs is meg-

említve, vagy a Bibliotheca praefectusa volt, vagy a rendezésre külön megbízást kapott.”¹⁶ Ezen a járt úton haladva Varga Zsigmond tovább egyszerűsítette a kérdést. Szerinte a Jánki Péter-féle katalógus oly „precíz és bibliografikus”, hogy az csakis Maróthi hatásának tulajdonítható.¹⁷ Jánki Péter és Maróthi karakterisztikusan eltérő katalogizálási gyakorlatának elemzését eddig csupán Fekete Csaba végezte el.¹⁸ Tóth Béla nagyon helyesen megállapította, hogy Maróthi levele nem 1738-ban keletkezett, tehát Sinkának már a kiinduló pontja is hibás. Meglepetésre a lényegét illetően mégis Sinka Sándornak ad igazat: „A rendezés, a katalógus rendjének szakszerűsége azonban hozzáértő irányító jelenlétét tette szükségessé, s ilyen ebben az időben Debrecenben csak Maróthi volt.”¹⁹ (Ennek ellenkezőjéről leginkább Tóth Béla „Debrecen könyvtári kultúrája a 18. században” c. dolgozatából győződhetünk meg.²⁰) Ezzel a szerteágazó Maróthi irodalomban kiirthatatlanul gyökeret vert az az elképzelés, hogy az 1738 március 26-án végződött könyvtárrendezést Maróthi hajtotta végre Jánki Péter „segítségével.”²¹ Ezeket az alaptalan feltevéseket azután lavinaszerűen tódítják a népszerűsítő munkák: hogyan ellenőrizte professzor társait, hogyan állított a könyvtár élére igazgatót az a Maróthi, aki örült, hogy a tanárkari ülésen ugyanúgy a fején tarthatja a kalapot, mint az idős professzorok ...

7. *A Debreceni Kollégium Maróthi idejében.* A Rákóczi-szabadságharc alatt háromszor menekülésre kényszerített, majd sokáig tengődő Debreceni Kollégium felsőbbsége a harmincas években jutott odáig, hogy reformokat kezdeményezzen. Az előző időszak bizonytalanságát jelzi a professzorok személyének gyakori váltakozása. Az anyagilag leromlott, sorozatos tűzvészek és pestisjárványok által sújtott városban a professzorság elveszítette vonzerejét a lelkesítő pályához képest. 1717 után két tanszék évekig szünetelt. A tanárok fizetését azonban 1711-től 1732-ig egymás után háromszor emelte a város.²² A személyi feltételeket tudatos „káderpolitikával” alapozták meg. Maróthinak peregrinációja során még azt is előírták, milyen tudományágakkal foglalkozzon, és a híres professzorok közül kit látogasson meg.²³ Az igen nagyszámú Maróthival foglalkozó tanulmány mégis fonákul ítéli meg mindezt. Hogyan látja például Varga Zsigmond a reformok kezdeményezésének kérdését? „1738-39-ben a tanács *Maróthi ösztönzésére* 142 művet hozat Belgiumból a diákság használatára ... 1742-ről az akkori könyvtáros azt jegyzi fel, hogy a városi tanács nagy pénzért hozatott a tanulóifjúságnak egy égi és egy földi globust ... Ha nem a Maróthi-féle globusok elkészítési költségéről van szó mindenesetre *az ő kezdeményezése és hatása* volt az új rendelés is. Kétséggel *az ő ösztönzését és rendelkezését* kell látnunk a fennmaradt III. könyvtári katalógus elkészítésében is, melyet Jánki Péter bibliothecarius állított egybe 1738-ban.”²⁴ (A kiemelés tőlem.) Ezzel szemben Domokos Márton főbíró a következőket írja az iménti könyvekről és globusokról Maróthinak: „Kedves Jóakaró Uram! A N. Magistratus resolvált kegyelmednek utazásra Fl. 50. könyvekre pedig Fl. 150. de úgy hogy azok közönséges ha-

szonra legyenek a Bibliothecában a Magistratus dispositiója alatt. Neveket és árokat ne késsék kegyelmed le küldeni egy tabellában, ha ebből globusokra szakaszthat kegyelmed bene quidem, ha nem, írja meg kegyelmed jókor, mert a gyermeki praejudiciumnak meg jobbitására hathatósabb nincsen a globusnál ... Ha instrumentumokra most nem érkezik kegyelmed maradjon továbbra ad interim per mixturas kegyelmednek valami gustust csinálni in experimentalis lectione az ifjúságnak.”²⁵ A globusok és kísérleti előadások emlegetése arra utal, hogy Domokos Márton tisztában volt a szemléltető oktatás jelentőségével. Az ő határozott követelményeinek köszönhető, hogy a serdülő ifjúként útnak induló Maróthi – aki teológiai tanulmányai után a matematika és a történelem iránt érdeklődött – a filozófia egyes ágazataival is megismerkedett.²⁶

Nincs természetesebb annál, hogy Maróthi Nyugat-Európából visszatérve szűknek találta „alma matere” öreg falait. A neveléstörténeti irodalom azonban pamflethez illő egyszempontúsággal szól a 18. századi állapotokról. Nagyon helytelen volna mindezt ellenkező előjelű egyoldalúsággal ellensúlyozni. Maróthi pedagógiai reformjavaslataival – mint ezt már régóta tudjuk – valóban egyik legfontosabb alakja Debrecen művelődéstörténetének. A Debreceni Kollégium század eleji több évtizedes mozdulatlansága szintén ismert, csupán azzal kellene még számolnunk, hogy e mozdulatlanság is számos tényező együtthatásának következménye volt. Még a professzori kar konzervatívnak tartott tagjai közül is felismerhették néhányan az oktatás reális helyzetét. Véletlen volna, hogy Piskárkosi Szilágyi Márton saját gyermekét Bél Mátyás pozsonyi iskolájának felsőbb osztályaiba járatta, mielőtt Nyugat-Európába küldte? Jó volna mérlegelni azt a tényt is, hogy néhány évtizeddel korábban Maróthi valamennyi professzortársa ugyanúgy végigtanulta Európa legnevesebb egyetemeit, mint Maróthi. A professzor primárius Piskárkosi Szilágyi Márton, Hatvani István szerint filozófusként is jelentős, nagy tanáregyéniség volt. A tárgyalt időszakban már teológiai professzor, de Utrecht, Leiden, és Oxford egyetemein fizikával és csillagászat-tal is foglalkozott, sőt az orvostudományt Boerhaviustól tanulta!²⁷ Amikor ez a nemzedék diákoskodott, még Nyugat-Európában is csaknem általános volt a diktálás módszere. Nem vagyunk történetietlenek, ha csupán nyomtatott tankönyveik alapján szeretnénk őket értékelni? A Maróthival foglalkozó irodalom leegyszerűsíti az idősebb professzorok viszonyát a reformokhoz. Ha megismerjük a Breitinger logika kiadásának előzményeit, valóságosabb képet alkothatunk nézeteikről.

8. *Opiniók Engelhard logikájáról. (A Breitinger logika kiadásának előzményei.)* Több közlemény idézi Maróthi egyértelmű Ramus-ellenességet tükröző állásfoglalását az Engelhard-féle logika bevezetése mellett.²⁸ A szokásos egyszempontúság folytán a többi tanár véleménye csak részben ismert. Ezek az „opiniók” a városi tanács 1741. július 23-án kelt felszólításán olvashatók: „Tiszteletes Professzor Urékkal communicáltatik ezen Engelhard

logicaja, ne terheltesse meg olvasván Opiniójokat adni, lehetne e Ramus helyett introductalni, ha pedig valamely consideratiók adják elő magokat írásban tétesse fel. Debrecini, ex senatu. Per jud. Notar. mpr. Die 23. July 741.”²⁹ A kar véleménynyilvánítása ezúttal is – mint mindig – az „anciennitás” rendjében történt: elsőként a professzor primárius, negyediként következett Maróthi. Tőle valószínűleg közvetlenül a tanácshoz került az irat. Maróthi az Engelhard könyv bevezetése érdekében – a kollégák véleményének birtokában – kételyeikre reagálva fogalmazta meg a nagyon időszzerű reformot sürgető állásfoglalást. Maróthin kívül még két tanár értett egyet Ramus logikájának kicserélésével, csupán Szilágyi Tönkö István lépett fel az újítás ellen. *Piskarkosi Szilágyi Márton* így nyilatkozott: „Ez elég világos realis és szép methodusu Author, csak hogy alig lehetne memorialis könyv a mitsodáshoz szokattatnak(?) a mi tanítványaink. Ha lehetne contrahálni *jó volna*. Ramus helyett ennél kisebb kellene.” (Kiemelés tőlem.) A professzor primárius tehát nemcsak hogy Ramus leváltását nem ellenzi, rövidítés esetén Engelhard logikáját is megfelelőnek tartja. *Szilágyi Tönkö István* szerint a logika „nem láttatik a realis és Sana philosophiára világos utat nyitni.” Kifogásolja principiumait, definícióit, methodusát, és nehezen tanulhatónak véli. Ilyen véleményeltérés után természetes, hogy kompromisszum a kiút: *Tabajdi János* opiniója. Ő a Ramus és Wolff között félúton járó Clauberg könyvét ajánlja. Ezt a kompromisszumot tartalmazza a Maróthi pedagógiai főművének tartott és magánvéleményének vélt OPINIONES is, melyet Sinka Sándor ismét tévesen, de minden indokolás nélkül datált 1741 első napjaira.³⁰ „Ugy látszik oly ifjak természetéhez való e munka, kik a logicat a metaphysicával edgyütt hallgattyak az Author czéllya szerint és nem oly gyermekeknek iratott, mint a mieink, kik a logikával a Réthorikának értelmére utat nyitunk melyre a Claubergius logikája ... alkalmatosb. nem is szükség a logikáb. annyifélével *terhelni* a gyermekeket. Tabajdi János mpr.” Tabajdi szerint a városi tanács által véleményeztetett logika nem illeszkedik a Debreceni Kollégium nevelési céljaihoz, nem az Author hibájából, hanem annak „czéllya szerint”. (Egy tankönyv önmagában is lehet jó vagy rossz, sikere azonban a befogadó közeg sajátosságaitól is függ.) Az idősebb professzorok csak egy dologban értettek egyet: a másféle alapokkal rendelkező debreceni diákok nehezen tanulnák meg Engelhard könyvét. Egyébként Tabajdi János okfejtése a logikatanítás céljáról nem tekinthető idejét múltnak, bár Maróthi, Szilágyi és később Hatvani kétség kívül korszerűbb felfogást képviseltek, amikor a logikát „ars rationandi”-nak („instrumentális filozófiának”) tekintették. Azonban az „európai felvilágosult abszolutizmus legátfogóbb iskolapolitikai dokumentumát” az 1777-es Ratio Educationist „magasabbra emelő” 1806. évi Ratio „amely 1848-ig meghatározta a magyar közoktatásügyet” csaknem szóról szóra ugyanúgy fogalmazta meg a logika hasznát, mint Tabajdi 65 évvel korábban: „A logika ... mintegy a bevezetés útjául szolgál az elokvencia tanulásához.” „Elő kell adni a logikát, mintegy a retorika bevezetéseképpen.”³¹

Tóth Béla a professzorok opinióját úgy értelmezi, hogy azok Maróthi kivételével elutasítják a reformot, sőt Maróthi az aki „1741 elején készített Opinionésében kétszer is megemlíti, hogy Ramus könyvét ki kellene cserélni a Claubergével.”³² Ezzel szemben láthattuk, hogy a négy professzor közül három egyetértett Ramus logikájának „eltörlésével”: Maróthi Engelhard könyvét szerette volna, P. Szilágyi Márton Engelhard rövidített változatát javasolta, vagy egy másik rövidebb munkát, végezetül Tabajdi János volt az aki felvetette Clauberg nevét. Ezek után jelent meg Breitinger logikája Debrecenben ... Nem mintha az 1742-ben professzorrá választott Szilágyi Sámuel filozófiai nézeteinek ez felelt volna meg, hanem azért, mert Clauberghez hasonlóan egy mindenki által elfogadható átmenetet képviselt, mert rövid volt és könnyen tanulható, ráadásul illeszkedett a Debreceni Kollégium nevelési rendjéhez.

9. *Maróthi viszonya tanártársaihoz.* Hogy Maróthi milyen viszonyban volt tanártársaival, az főként levelezéséből derül ki. A svájci Beck professzor mellett egyetlen igaz barátja a hasonló korú Szilágyi Sámuel volt. 1742-től tanítottak egy testületben. Barátságuk alapja az azonos életút és műveltség következtében kialakult világnézeti rokonság volt.³³ *Ellentétük* a tanári kar egyes idősebb tagjaival *nemzedéki* ellentétnek tekinthető, de szükségszerűen *világnézeti* is volt. A kar idősebb tagjai Németalföldön Descartes eszméivel töltöttek és ez az ő idejükben korántsem számított retrográdnak. Newton egyes tételeit még a század közepén is vitatták Huygens és Leibniz nyomán, hiszen a kifejtése során nem szünő, nem gyengülő távolható tömegvonzás oka és mibenléte még azok számára is nyugtalanító, megoldatlan kérdés volt, akik ezt tényként fogták fel. Ha a tudományos haladást kissé sematikusán értelmezzük, bizonyára különösen hat, de Descartes hívei voltak azok, akik a gravitációs vonzerő kapcsán annak bizonyítását hiányolva, a modern ráció nevében, a skolasztikus „okkult kvalitásokhoz” való visszatéréssel vádolták Newtont.³⁴ Az elméleti tisztázódás tehát ekkor még javában folyamatban volt. S’ Gravesand és Musschenbroek első nagyhatású newtoniánus tankönyvei 1720-ban és 1729-ben jelentek meg Leidenben – s az utóbbit már 1743-tól diákok részére árusították a Debreceni Kollégiumban! A magyarországi oktatási helyzetet pedig az jellemzi, hogy a Maróthi pedagógiai reformterveinél és Szilágyi fizikatanítási gyakorlatánál óvatosabb „*scholastico-experimentális*” piarista fizikatanítás is kivívta a jezsuiták felháborodását.³⁵ Az eddig egységesen reakciónak bemutatott idősebb professzorok közül Szilágyi Tönkö István kartársainál kevéssé rugalmas, ortodox kartéziánus volt – a források szerint is. De a természetjogot már a negyvenes években is Pufendorf: *De officio hominis et civis c.* művéből tanította.³⁶ A „kartéziánus ortodoxia” bélyegén enyhíthet, hogy Nagyszombatban még 1757-ben is jelent meg olyan mű, amely a geocentrizmus alapján nem éppen finomkodva polemizál a kétszáz éve halott Copernicussal.³⁷ (Ez természetesen nem a jezsuita tudományosság egészét minősíti.)

Maróthi baráti levélben olvasható megfogalmazása szerint nem gyűlöl-

ködésről volt szó közte és az öreg professzorok között, hanem „öreg harcosok” újdonságoktól való viszolygásáról. Amikor azután látta, hogy a dolgok nem olyan ütemben haladnak ahogy elképzelte, — türelmét veszítve „rutinból működő vén rókáknak”, „veteratoroknak” nevezte kollégáit.³⁸ Hiba volna azonban Maróthi ellenfeleit csak a professzori karban keresni. A Kollégium felügyeletét az 1657-es és 1704-es törvények szerint a magisztrátus, az egyházmegye esperese, és a debreceni lelkészek látták el.³⁹ Gyakorlatilag ugyanez volt a helyzet a Konzisztórium kialakulása idején, az 1740-es években is, lévén, hogy a felügyeletet gyakorló Konzisztóriumnak az imént felsoroltak és a professzorok voltak tagjai. A lelkészek nevelésügyi opinói — dacára annak, hogy a „primus pastor” Maróthi apósa Szödi István volt — sokkal határozottabb reform ellenességet áruznak el, mint a professzorokéi.⁴⁰

Az sem lehetetlen, hogy amint Domokos Márton globusokra vonatkozó levele alapján árnyaltabban látjuk a reformok kezdeményezését, valamegyest másként ítélnénk meg az idős professzorokkal való ellentét kérdését is, ha a témára vonatkozó — és nagyon ritkán konkrét — ismereteink nem kivétel nélkül Maróthi magánleveleiből származnának. Maróthi bizonyára érzekelte az első időben körülötte kialakult feszültséget: úgy ítélik meg, gyakorlat nélkül, elhamarkodottan alkotott véleményt, holott nem egy tanítványánál fiatalabb. Ráadásul nézeteit magánleveleiből sejtethetően olyan modorban szóltatta meg, amely nem illett a Kollégiumon belüli erőviszonyokhoz. *Maróthi elégedetlensége indokolt volt, és pedagógiai elképzelései minden kétséget kizáróan helyes elveken alapultak.* Kollégái azonban helyteleníthették, ha véleményét a Tiszteletes Tanácsi rendhez fűződő személyes kapcsolatai segítségével, a „szolgálati út megkerülésével” próbálta érvényesíteni. Végül az idősebb professzorok közül a legkonzervatívabbnak is bele kellett törődnie a városi tanács határozott reform szándékaiba, Maróthi pedig egy idő után alkalmazkodni kényszerült az ősi játékszabályokhoz, még akkor is, ha a néhai főbíró fia volt. A reform végül is úgy valósult meg, hogy mindaz, ami az új víványok közül a hagyományos rendbe beépíthető volt, az beépült. Az intézmény szervesen fejlődött tovább.

10. Maróthi hatásköre. A Maróthi-irodalom egyik jellegzetes gyöngéje Maróthi hatáskörének tarthatatlan beállítása. Azon kívül, hogy létezett professzor primárius is, a mindenkori „ifjabb professzor uraimék” — mint Maróthi — nem is voltak mindenben egyenrangúak az idős professzorokkal. Egy korabeli órarend elemzésekor feltárulnak a jellegzetes különbségek. Az ifjabb professzorok az idős professzorok által tanított „mélyebb” tudományokra készítették fel az ifjúságot. Kénytelenek voltak alaposan kivenni részüket a „tanítások kívüli munkából,” a könyvtár vezetéséből, a publicus praeceptorok ellenőrzéséből és a prédikálásból. (Amint Maróthi írta J.Ch. Beckhez: „a két utolsó professzornak” szükség esetén prédikálnia is kellett, míg a két első különféle ürüggyekkel kivonhatta magát.⁴¹) 1749-ben a korábbi szokásokat szentesítették tanárkari határozattal, azt hogy a két

ifjabb professzor töltse be felváltva a Classium inspector és a bibliothecae inspector feladatkörét. *Mindezek ismeretében az alábbi fogalmazásmódot téves helyzetértékelésnek tekintem:* „Maróthi tudja, hogy az ellenőrzésnek milyen nagy jelentősége van az oktatásban, s ezért tanártársai óráit rendszeresen látogatja.”⁴² (Itt nyilvánvalóan a praeceptorok ellenőrzéséről van szó, az idézett dolgozatban mégis azt olvashatjuk, hogy Maróthi tanártársai Piskárkosi Szilágyi Márton, Szilágyi Tönkö István, és Tabajdi János voltak.)

11. Kinek a műve az OPINIONES? A tanári kar üléseinek jegyzőkönyvét szintén mindig a legfiatalabb kollégával vezették. E jegyzőkönyvek kötetei 1749-től maradtak ránk. A korábbi időkből is ismert néhány levél, vagy javaslat, amely a professzorok „köz akaratából” keletkezett, de valamelyik ifjabb professzor *aláírásával*. (Például „per me Sam. Szilágyi.”) Jellegzetes az alábbi levélkezdő formula Maróthi Györgytől: „E dolognak jobb rendbe való vétele felől így gondolkoznának Tiszt. Professzor Uramék, kik e felől való tudósítást reám bízták.”⁴³ Mindkét ifjú professzor *kézírásában* maradtak fenn *aláírás nélkül* is nagy neveléstörténeti jelentőségű források. Ezek vagy mellékletül szolgáltak egy beadványhoz, vagy kísérelvelevélük elveszett. Ilyen irat a Debreceni Kollégium történetének talán legfontosabb dokumentuma, a már említett OPINIONES (de promovenda pietate ac re litteraria in ecclesia et Schola Debrecinensi) amelyen egyetlen külső jel sem árulkodik Maróthi szerzőségéről.⁴⁴ A tartalmi elemzés azonban elárulja, hogy az OPINIONES – melyet azért magasztalt felsőfokon a történetírás, mert egyhangulag Maróthi munkájának vélte⁴⁵ – döntő kérdésekben Maróthi elveivel homlokegyenest ellenkező javaslatokat tartalmaz. A tervezet olyan tankönyveket is ajánl, amelyeket Maróthi magánleveleiben valósággal pocskondiáz – teljes joggal. Ha bebizonyosodna, hogy ez Maróthi fogalmazványa, akkor is minden részletére kiterjedő tárgyalások előzték meg keletkezését, tehát *kollektív alkotás*. Vagy elképzelhetjük, hogy Maróthi óhaja volt, hogy „Comenius retineatur”? Hiszen pontosan azért tiszteljük Maróthit, mert felismerte a comeniusi latinság ártalmait! Szilágyi Sámuel az Oratio Funebrisben azzal magasztalja Maróthi latin tanítását, hogy a Maróthi előtti időkben „a legnagyobb szerencsétlensége volt, hogy mellőzve a tiszta latinság legigazibb forrásait, Comeniusnak és más efféle sötét alakoknak tisztátalan pocsoláival kinozták a gyermekeket, s ezek fárasztó fecsegésein vezették őket körbe-körbe.”⁴⁶ „Pro Rami logica assumatur Claubergius.” „Claubergius utilior est Ramo.” – mondja a tervezet, s mint láttuk ez Tabajdi János véleménye volt az Engelhard könyv ügyében. Ismerjük Maróthi lesújtó ítéletét a kartéziánus filozófiáról. Ő akarta volna megtartani Sylvanus – Szilágyi Tönkö Márton – könyvét? „Retineatur Philosophia Sylvani Applicata, Philosopho Cartesiano utilis. Eius dem Metaphisica sine iactura et confusione seponi non potest.” Nem a valóban konzervatívnak látszó Szilágyi Tönkö István „nyugdíj előtti” kényelemszeretetből, családi elfogultságból, és kartéziánus meggyőződésből fakadó nézetei ezek? Tóth Béla szerint csak a

„philosopho cartesiano utilis” – a mondat második fele – fejezi ki világosan Maróthi véleményét. Az OPINIONES ezek szerint Maróthi műve, de ezt a mondatot például hetyke felkiáltásként kell értelmeznünk: hasznos a kartézianus filozófusnak, de nem nekem.⁴⁷

Volt azonban Maróthinak egy 11 pontból álló opiniója, melyet 1741 január 20-án tárgyalt a városi tanács. A javaslatnak a jóval sokrétűbb OPINIONES de promovenda pietate címkezetű 215 pontból álló hatalmas táblázat néhány részletével mutatkozó kétségtelen tartalmi egyezése alapján jelentette ki Sinka Sándor, hogy az OPINIONES is Maróthi műve.⁴⁸ A tanács bevezető soraival ellátott rövid opiniót (az approbációval egyetemben) Jausz Béla didaktikailag szegényesnek, igénytelennek mondja az OPINIONES átfogóbb feldolgozásához mérten. Sinka Sándor feltételezését elfogadva ő is a kisebb opiniót tartja későbbinek, úgy vélvén, hogy a tanács ennyit „fogott fel” Maróthi nagy művéből.⁴⁹ A városi tanács 11 pontos approbációja azonban nem a nagyszabású tervezetre, hanem egyértelműen Maróthi 11 pontos opiniójára vonatkozik. (Ezt a szembetűnő tényt már Sinka Sándor megállapította, aki teljes terjedelmében közölte mind a beadványt, mind a jóváhagyást.⁵⁰) Tóth Béla – mivel a kisebb opinio bizonyíthatóan Maróthié – az OPINIONES taglalását így fejezi be egyik dolgozatában: „Az Opinionest már 1741. jan. 20-i ülésén megtárgyalta a városi tanács, s véleményét egy 11 pontból álló négy ívoldalt kitevő jegyzőkönyvi kivonatban közölte a kollégium tanári testületével.”⁵¹

Maróthi 11 pontos javaslata több szempontból figyelemre méltó. Teret enged a magyarnyelvű oktatásnak, elítéli a memorizáltatást és Comenius könyvét, felveti Ramus logikájának kicserélését, és minden osztályban kívánatosnak mondja az aritmetika tanítását. Ezek voltak Maróthi dédelgetett elgondolásai. Az OPINIONES valóban szélesebbkörű, de rendkívül heterogén és legalább ennyire vázlatos. Nemcsak tartalmilag mond ellen Maróthi elveinek, de *önmagában is* annyira *ellentmondásos*, hogy nem lehet egy szerző alkotása. Számtalan ellentétes véleményt tartalmaz a szünidők mértékével és a tankönyvekkel kapcsolatban. Az első fejezet minden bizonnyal a debreceni lelkészek munkálata (a kegyesség előmozdításáról), az ötödik fejezet jó része pedig egyszerűen nem származhat mástól, mint a fenntartó szerv képviselőitől. (A professzorokra nézve fölöttebb kellemetlen, helyenként sértő, illetve a kurátorok jogait és kötelességeit taglaló pontokra gondolok.) Az ötödik rész egyik alfejezetében mindössze az olvasható, hogy „visszatartatik a vélemény magára a tanácskozára.”. Úgy tűnik, mintha az OPINIONES célja és rendeltetése a különféle ellentétes nézetek és a hosszas tanácskozások során formálódott reformgondolatok táblázatos kimutatása volna a végső „érdemi” tanácskozás előtt. Tárgyilagos elemzését ezidáig lehetetlenné tette a Maróthi körül kialakult mítosz, illetve az a tény, hogy kétségbe vonhatatlanul az ő egyéni tervezetének tekintették. Így történhetett, hogy Maróthi nagyjelentőségű 11 pontos javaslatát – mivel a tanács mint sajátját karolta fel, és terjesztette a Konzisztórium elé – didaktikai fércműnek jellemezte

a neveléstörténeti irodalom, a retrográd és újszerű elemeket egyaránt tartalmazó, de a legtöbb kérdésben kompromisszumot jelentő nagy OPINIONEST pedig – mint Maróthi alkotását – szuperlatívuszokban szokás méltatni.

Maróthi nagyságából természetesen semmit nem von le, hogy életművének kutatói kifogásolhatóan jártak el. Bizonyos vagyok abban, hogy a nagyhatású tervezet előremutató javaslatainak jelentős része Maróthitól ered. De abban is bizonyos vagyok, hogy Maróthi radikálisabb reformot szeretett volna. Az alkotásaként ünnepelt OPINIONES azért fontos, mert nem egy magányos Hercules elvetélt kísérlete, hanem a debreceni tanári kar, illetve a Konzisztórium „átlagvéleménye”. A Szilágyi Sámuel püspöksége idején megjelent Methodus⁵² azt mutatja, hogy ezek az elvek fokozatosan érvényesültek a gyakorlatban. Egy alaposabb elemzés több adalékkal fogja alátámasztani állításomat, amely szerint a szakirodalom által Maróthi legnagyobb hatású művének tartott munkát nem Maróthi alkotta. Ismétlem, az ő értékeit nem csökkentik, csak kompromittálják a kétes megközelítések. Pedig róla való ismereteinkkel hatékony pedagógiai energiák halmozódtak fel: az alföldi szikes vidékeken ritkán terem a példakép. Pontosan ezért szükséges járható utat találnunk hozzá ...

12. Világnézeti kérdések megítélése a Maróthi irodalomban. Az eddigieknél jóval bonyolultabb kérdés Maróthinak és kortársainak világnézete. „Érdekes, hogy míg az első kérdéscsoportra adott feleletekben a vallásos nevelés ... alakítása volt a fő szempont, a továbbiakban e kérdésről szó sem esik” – írja Tóth Béla az OPINIONES-ről.⁵³ Ugyanezt a munkát az új Debrecen-monográfia is, mint a világi nevelés úttörőjét említi.⁵⁴ E korban kétség kívül teljesen azonos terminológiával homlokegyenest ellenkező nézetek mérköztek egymással. Ez a jelenség nem teszi lehetetlenné a legfélénekebb világnézeti tendenciák felismerését sem, legfeljebb megnehezíti boncolásukat. Az a tény azonban, hogy a táblázat 215 pontja közül kereken 70 (harmadrész!) foglalkozik a vallásos érzés növelésével, a torzítás veszélye nélkül akkor sem hallgatható el, ha mélyebb jelentése különbözik a felszínitől. Maróthi tevékenységéről olvashatjuk azt is, hogy kiostálta a Debreceni Kollégium Könyvtárának avult teológiai állományát és korszerű természettudományos műveket rendelt helyettük.⁵⁵ Ez tény. De az is, hogy ezen elavult duplumok közül Maróthi vásárolta meg a legtöbbet – saját könyvtára számára.⁵⁶ Az utóbbi részlettel azonban nem szokás terhelni az olvasót, akinek tudatában a felvilágosodás egyenlő az elvilágiasodással... Az előzővel rokon kérdést vet fel helyreigazítóm a szabadkőművességről. Amint Tóth Béla által „helyreigazított” közleményem 11. lábjegyzetében írom: „Szilágyi szabadkőművesége valóban *feltételezhető*, de erre sajnos csak egyetlen értéktelen utalás van.” (Véleményem szerint élete utolsó szakaszában valóban szabadkőműves volt, de hasonló ügyekben legfeljebb halvány közvetett bizonyítékokra számíthatunk.) A közleményemben említett Révész műben⁵⁷ már a „köztudomásúlag szabadkőműves” szókapcsolatot sem találtam egészen szerencsés

fogalmazásának. A Tóth Béla által idézett Scheurer levélről a Kollégiumi Könyvtár Kéziratgyűjteménye 1850 előtti iratainak nyomtatott katalógusából is⁵⁸ kénytelen voltam értesülni, ugyanis az irattárnak ezt a részletét én dolgoztam fel. Tény, hogy Szilágyi megkérdezte Scheurert: kik azok a szabadkőművesek? Ebből ki-kí vérmérséklete szerint vonhat le következtetéseket. A legkézenfekvőbb, hogy azért kérdezte, mert 1742-ben még nem tudta.

13. Az aránytévesztés eredetéről. Maróthi nem mindennapi tehetségéhez méltó ünneplésben részesült halála után. Legjobb barátja Szilágyi Sámuel mondott fölötte gyászbeszédet, hűséges levelező társa J. Ch. Beck pedig a Museum Helveticumban európai nyilvánosságot biztosított emléke megörökítésének.⁵⁹ Valóban szokatlan, hogy egy fennmaradásáért küszködő magyar protestáns kollégium professzorának elhunytáról értesüljön a tudományos világ. A későbbi életrajzírók előtt ez a tény önmagáért beszélt. *Egy gyászbeszéd ütötte meg tehát az alaphangot:* az Oratio Funebris jelölte ki a koordinátákat, amelyekhez az utókor viszonyíthatta Maróthi nagyságát. Szilágyi gyászbeszéde főként abban különbözött az átlagostól, hogy őszinte elkeseredését, személyes érzelmeit képtelen volt klasszikus frázisokba öltöztetni. Kétségtelen mégis, hogyha létezik problematikus történeti forrás, akkor a gyászbeszéd a leginkább ilyen. Ebben a műfajban egy közönséges városi szenátort Ciceróhoz, Caesarhoz, Mózeshez és Erazmushoz illett mérni, és az összehasonlítás nem mindig volt előnyös az ókor nagyjaira nézve... A Maróthi hatáskörét illető túlzásokat – végül is ebben, és nem képességei megítélésében tévedett a szakirodalom – az első Maróthiról szóló nyomtatott munkában Szilágyi Sámuel alkalomhoz illő elfogultsággal alapozta meg. Maróthi ma is fáradhatatlan ifjúként áll előttünk. Hat év alatt évtizedekre kiható pedagógiai életművet alkotott. A kollégiumi reform azonban nem egy magányos óriás és néhány vaskalapos törpe egyenlőtlen birkózásának eredménye.

14. Összegzés. Jelen írásomban nem válaszolhattam arra a kérdésre, hogy mit köszönhet a hazai tudományosság Maróthinak. A jövő Maróthi kutatói azonban szerencsés helyzetben vannak. Az Idea kivételével (jelenleg az Egyházkerületi Levéltárban lappang) valamennyi Maróthi kéziraton ellenőrizhetik, milyen következtetéseket vontak le azokból elődeik. Ezt a tényanyagot nem lesz nehéz feladat végre egy *valóságos viszonylatrendszerben* ábrázolni.

Összegezve: A korszak számos ismeretlen eredetű és indítékú története mögött okkal, vagy ok nélkül, de mindig Maróthi tevékenységét sejteni és sejtetni, a bizonyítást mellőzni, az ellentmondó tényeket nem mérlegelni vagy elhallgatni – ezek a Maróthi-irodalmat nemegyszer jellemző szélsőségek. *Maróthi megítélésében* tehát az a tudománytörténetben gyakori *leegyszerűsítő szemlélet érvényesül*, amely egy eszméhez szeret egy nevet kapcsolni, függetlenül attól, hogy azon eszme érvényesítésében sokaknak volt fontos szerepük.

- 1 TÓTH Béla: Maróthi György és fizikaoktatásunk. Fizikai Szemle 1972/11. 338-343 p.; illetve uő.: Ujabb adatok Maróthi fizikai szertárához. Fizikai Szemle 1976/3. 117. p.
- 2 SZABÓ Botond: Debrecen és a kísérleti fizika oktatásának magyarországi kezdetei. Fizikai Szemle 1982/5. 171-178. p.
- 3 Debrecen története. 1693-1849. 2. k. Szerk. Rácz István. Debrecen, 1981. L. Hajdú-Bihari Napló 1982. dec. 18. l. p.
- 4 L. a 28. lábjegyzetben.
- 5 LENGYEL Imre – TÓTH Béla: Maróthi György nevelési törekvéseinek külföldi gyökerei. Könyv és Könyvtár (A továbbiakban KvKt)VIII/2. 20. levél, 1743. okt. 8.
- 6 TÓTH Béla: Maróthi György szerepe a Debreceni Kollégium könyvtárának fejlesztésében. KvKt X. 1976. 215. p.
7. TÓTH Béla: Maróthi György. Bp. 1978. 69. p. és a 65. lábjegyzet. *Az előszó első mondata így hangzik:* „Post iacta feliciter elegantiorum literarum, in inferioribus Gymnasii nostri classibus, fundamenta, placuit iis, quorum intererat, de necessariis eloquentiae quoque, non scholasticae illius ut vocant, vanae profecto et inficetae, sed verae et Romanae, adminiculis mature providere. Commodum erat ad manus meas elegantissima haec ac longe praestantissima Celeb: Hieron: Freyeri Oratoria in tabulas compendiaris redacta, quaque ego me adolescentem admodum non sine successu usum memin.”
8. „... id mihi negotii ab Amplissimi Collegii nostri curatoribus datum est, ut novam eius editionem quantocius adornarem.”
- 9 LENGYEL Imre – TÓTH Béla: i.m. 63. p. A Breitinger könyvről itt mindössze azt olvashatjuk, hogy megjelenését Maróthi szorgalmazta, a Freyer retorikánál már feltűnik Szilágyi neve is: „Maróthi ösztönzésére adja ki Szilágyi Sámuel.” A bizonyíték mindkét könyv esetében egy 1742 október 6-án kelt Maróthi levél. Ebből azonban nem tudhatjuk meg, mikor, hol, hogyan szorgalmazott és ösztönzött Maróthi. Az ifjú professzor ugyanis a saját szerepére való utalás nélkül, csak futólag említi, hogy a könyvek megjelentek Debrecenben. („Freyeri Oratoria nuperrima edita est”... Apud nos ... sub prelo est Cl. Breitingeri Logica ...,) Szilágyi viszont nemcsak Breitingernek, S. Scheurernek is megírta, hogy „Oratoria Cl. Freyeri Halensis cura mea propediem e typogr. nra prodibit., (Kiemelés tőlem.) L. Egyházkerületi Nagykönyvtár Kézirattár R 607/48-4-6
- 10 LENGYEL Imre: A svájci felvilágosodás debreceni kapcsolatai. KvKt IX. Debrecen, 1973. 239. p.
- 11 A csillagászatot, amelyet a matematika részeként oktattak ekkor, haláláig Maróthi tanította, aki Szilágyihoz hasonlóan Németalföldön elsajátította a legfrissebb természettudományos szemléletet, megismerte a legújabb filozófiai irányzatokat. Ez azonban – mint a Fizikai Szemlében (1982/5.) bővebben kifejtettem – nem jelenti azt, hogy a fizikát tanította is. A Tóth Béla által hiányosan idézett szövegben Maróthi és Szilágyi „egy lapon való emlegetése” nem a történeti valóságot, hanem csupán a Maróthi-irodalom értékrendjét sérti, ezért maradt publikálatlan az idézet folytatása.
- 12 TÓTH Béla: Maróthi György és fizikaoktatásunk. Fizikai Szemle 1972/11. 340. p.

- 13 L. 2Kir 2,9
- 14 Ujfalusi Ferenc kézírata. Egyházkerületi Nagykönyvtár R 3830 258. p.
- 15 L. bővebben SZABÓ Botond: Debrecen és a kísérleti fizika ... Fizikai Szemle 1982/5. 176. p. illetve Egyházkerületi Nagykönyvtár R 71/8 230. verzó.
- 16 SINKA Sándor: A gimnáziumi oktatásügy története 1848-ig. = A Debreceni Ev. Ref. Főiskola értesítői az 1894-95. iskolai évről. Debrecen., 1895. 72. p.
- 17 VARGA Zsigmond: A kollégiumi nagykönyvtár és a vele kapcsolatos múzeum... Debrecen, 1945. 22. p.
- 18 FEKETE Csaba: Hogyan katalogizált Jánki Péter? Kézirat, sajtó alatt.
- 19 TÓTH Béla: Maróthi György szerepe a Debreceni Kollégium Könyvtárának fejlesztésében. KvKt X. Debrecen, 1976. 216. p.
- 20 L. Magyar Könyvszemle 1981. 66. p.
- 21 TÓTH Béla: Maróthi György. Bp. 1978. 107. p.
- 22 NAGY Sándor: A Debreceni Református Kollégium. Hajdúhadház, 1933. 116. p.
- 23 LENGYEL Imre – TÓTH Béla: Maróthi György külföldi tanulmányútja. KvKt VIII/1. 95. p.
- 24 Varga Zsigmond i. m. 21-22. p.
- 25 A Tiszántúli Református Egyházkerületi Levéltár (a továbbiakban TtREL) A. l. j. Külföldi akadémiákon tanulók iratai. D. 5.
- 26 LENGYEL Imre – TÓTH Béla: Maróthi György külföldi tanulmányútja. KvKt VIII/1. 83. p.
- 27 HATVANI István: Oratio de philosophiae utilitate in theologia. Basilea, Im Hof, 1757. 252. pp.
- 28 Pl. Sinka Sándor i. m. 75. p.: „Ha notionalis logicát az az üres nevek tanulásából állót akarunk tovább is tartani csak mi egyedül, mivel más nemzetségek már azt mindenütt letették ... tehát a Ramusén kívül mást nem ítélem szükségesnek, hogy keressünk. Az Engelherd é arra céloz, mint kelljen az elmének az igazság eszméireiben jó renddel foglalni magát. A mi legszükségesebb volna benne, lehetne megkülönböztetni: minthogy Ramusban sem tanultak mindent. Az a baj, hogy eleget memorizálnak a tanulók, de értelem nélkül.”
- 29 TtREL Iskolatörténeti vegyes iratok. 1579-1750. II. 26. b.
- 30 SINKA Sándor i. m. 79. p.
- 31 Ratio Educationis. Ford. és bev. Mészáros István. Bp. 1981. 259. és 262. p. A Ratiók méltatását l. a fordító előszavában (9. p.).
- 32 TÓTH Béla: Ramus hatása Debrecenben. KvKt XII. Debrecen, 1979. 100. p.
- 33 L. Maróthinak J. Ch. Beckhez írott levelét. (1742. okt. 6.) KvKt VIII/2. Debrecen, 1971. 87. p.
- 34 FONTENELLE, Bernard le Bovier de: Beszélgetések a világok sokaságáról. Bp. 1979. 252. p.
- 35 KOSÁRY Domokos: Művelődés a XVIII. századi Magyarországon. Bp. 1980. 108-110. p.
- 36 BALOGH Ferenc: A Debreceni Református Kollégium története adattári rendszerben. Debrecen, 1904. 198. p.
- 37 BERTALANFFI Pál: Világnak két rendbéli rövid ismerete. Nagyszombat, 1757.
- 38 L. KvKt VIII/2. 84. p. 14. levél.
- 39 BÉKEFI Remig: A Debreceni Ev. Ref. főiskola XVII. és XVIII. századi törvényei. Bp. 1899. 81. p.
- 40 TtREL I. 26. b. l. Responsio Verbi Divini Ministrorum.
- 41 L. KvKt VIII/2. 72. p. 5. levél.

- 42 LENGYEL Imre – TÓTH Béla: Maróthi György nevelési törekvéseinek külföldi
gyökerei. KvKt VIII/2. Debrecen, 1971. 58. p.
- 43 TtREL Iskolatörténeti vegyes iratok 1579-1750. II. 26. b. 99.
- 44 Az eredeti mellett őriz a levéltár egy 1953-ban készült gépiratos másolatot, ame-
lyen a cím után olvasható, hogy „scrisit Georgius Maróthi”. Ez annyiban igaz,
hogy a táblázat Maróthi kézírása.
- 45 A legújabb neveléstörténeti irodalom – így Bajkó Mátyás „Kollégiumi iskolakul-
túra a felvilágosodás idején és a reformkorban” (Bp. 1976.) c. könyve is Maróthi
egyéni tervezeteként tárgyalja az OPINIONEST.
- 46 TÓTH Béla: Ramus hatása Debrecenben. KvKt XII. 99. p.
- 47 TÓTH Béla: Descartes és Debrecen. A Debreceni Déri Múzeum 1979. évi évköny-
ve. Debrecen, 1981. 436. p.
- 48 Sinka Sándor i.m. 92. p.
- 49 JAUSZ Béla: Maróthi György. Debrecen, 1956. Közlemények a KLTE Pedagó-
giai Intézetéből. 3. sz. 52. p.
- 50 Sinka Sándor i.m. 88-92. p.
- 51 TÓTH Béla: Maróthi György. Bp. 1978. 94. p.
- 52 Methodus, quam in collegio ... debrecinensi ... sequuntur. Debrecini, 1770.
- 53 TÓTH Béla: Maróthi György. Bp. 1978. 92. p.
- 54 Debrecen története 1693-1849. 2. k. Szerk. Rácz István. Debrecen, 1981.
[1982] 455. p.
- 55 TÓTH Béla: Maróthi György. Bp. 1978. 107. p.
- 56 Az aukció alkalmával összesen 258 forint 5 dénár értékű könyv kelt el hitelben.
Ebből 158 forint 28 dénárért Maróthi, 59 forint 15 dénárért Szilágyi, 4 forintért
pedig Hatvani István vásároltak. L. R 71/8 152.
- 57 RÉVÉSZ Imre: Sinai Miklós és kora. Bp. 1978. 107. p.
- 58 FEKETE Csaba – SZABÓ Botond: A Tiszántúli Református Egyházkerület
Nagykönyvtárának kéziratkatalógusa. 1850 előtti kéziratok. Bp. 1979.
- 59 SZILÁGYI Sámuel: Oratio Funebris ... Museum Helveticum, Tiguri, 1746. 249-
280. p.

A KÖNYVTÁR ÉLETÉBŐL

A TÓTFALUSI KIS MIKLÓS KIÁLLÍTÁS MEGNYITÓJA

(Elhangzott 1985. április 26-án az Amszterdami Biblia megjelenésének 350 éves jubileuma alkalmából rendezett kiállítás alkalmából)

Tisztelt Hallgatóim!

„A Magyar Nemzetben, a könyvnyomtatásnak mesterségében, a betűmetszésre, öntésre, készítésre tartozó mester emberek között, *oly igen* ritka *féniks* vót Tótfalusi K. Miklós... *Oly nagy* tökéletességre vitte volt a betűmetszésnek mesterségét, hogy még eddig az *igen* tanult nemzetek között is a szemnek kedvesebb betűket készíteni nem tudtak” – írta róla a magyar könyvkultúra továbbfejlesztéséért küzdő Bod Péter 1767-ben Kis Miklós emlékének szentelt könyvének előjáró beszédében. Mégis közel három évszázad kellett ahhoz, hogy életműve kellő méltatásra találjon. A magyarországi könyvkultúra történetében, jeles hazai tudósok – Dézsi Lajos, Tolnai Gábor, Haiman György, Jakó Zsigmond – kutatásai révén, Kis Miklós *napja-inkra* megkapta a megillető helyét. Betűművészeti tevékenységének európai jelentőségét kiváló külföldi kutatók – Stanley Morison, Harry Carter és mások – tisztázták.

„Egy erdélyi szegény legény – a Körösi Csomák fajtájából – 30 éves korában elindul külföldre, hogy a hagyománynak megfelelően teológiát tanuljon és kitanulja a nyomdász-mesterséget”* azon cél érdekében, hogy majdan könyvekkel bővítse és olcsósítsa e hazát. Tudjuk, a kettő nem ment együtt, és Kis Miklós felhagyva a teológiával, Amszterdamban, a holland nyomdászat központjában kiváló betűmetszővé képezte magát. Tapasztalatai meggyőzték, hogy az Erdélyben rá váró nyomdászati feladatok elvégzésével nagyobb szolgálatot tehet hazájának, mint egyszerű prédikátorként.

Megfogadván Pápai Páriz Ferenc tanácsát, *minden* igyekezetét *e* mesterség megtanulására fordította, és *Blaeu* világhírű műhelyében kiváló betűmetszővé képezte magát. *E* műhely Amszterdam legjobban fészerezelt nyomdája volt és különlegesen szép, pontos térképeiről volt ismeretes. Kis Miklós komolyan vette felkészülését az Erdélyben adódó nyomdászati feladatokra és kitanulva a mesterség minden csinját-binját, egymaga vágott neki a már oly régen esedékes új bibliakiadásnak.

„Megpróbálja *maga* keresett pénzével, *Maga* ujjjaival metszett betűivel”, amit korábban *fejedelmi* költséggel, *gazdag* emberek és *népes* eklézsiák adakozásából valósítottak meg. Ereje megfeszítésével kellett dolgoznia ahhoz, hogy betűmetszéssel és betűöntéssel folyamatosan megszerezze a nyomtatáshoz szükséges pénzt. Elvállalta a legnehezebb megbízatásokat és az önként

*Az idézet Kodály Zoltántól.

vállalt feladat súlya alatt és kiemelkedő tehetsége révén a betűmetszés felülmúlhatatlan mesterévé vált. Rövid időn belül nemcsak Amszterdam, hanem a korabeli Európa egyik legelső betűművészeinek számított. Eleinte három latin betűt készített egy tallérért, később kettőt, majd egyetlen betűjéért megadták a tallért. E kivételes tehetségű, peregrinus diák e szemrontó munkával, éjt nappallá téve előteremtette a bibliakiadáshoz szükséges pénzt és egész vagyonát közcélra fordította, közben maga akárhányszor szükségét látott.

1685-ben Amszterdamban 3500 példányban nyomtatta ki a megjobbított teljes magyar bibliát, majd 1686-ban befejezte a zsoltároskönyvet, 1687-ben pedig kiadta az Ujszövetséget.

Az Erdélybe hazatérő Kis Miklós az európai nyomdászat központjából *mindent* magával hozott, amivel az itthoni könyvkiadást korszerűsíteni lehetett volna. Hazatéréseivel páratlanul kedvező alkalom kínálkozott a feudalizmus kori erdélyi nyomdászat lemaradásának pótlására. Kis Miklós tipográfiájának legfőbb jellemzői – Haiman György nyomán – a szövegközpontúság, mindennek a tartalom és szöveg alá rendelése, a szedés hibátlan-ságára, a nyelvi kifejezés és helyesírás pontosságára való különös érzékenység, rendkívüli változatosság, a gazdaságosság érvényesítése, a „*kisded formájú*” könyvek, a tömör szedéstükör és a keskeny margó előnyben részesítése.

Kis Miklós munkásságának részletes ismertetése nem szükséges itt és ma, amikor jeles külföldi és hazai tudósok foglalkoznak könyvtörténetünk e kiválóságának méltatásával. Szólnunk kell azonban életének erdélyi szakaszáról. Tudjuk, a virágzó Hollandiából hazatérve *Erdélyben* felőrölte erejét a konzervatív erőkkal folytatott reménytelen küzdelem. Maga személyének, életének ... mentségét, melyet az irigyek ellen, a közönséges jónak meggát-lói ellen írt, közel háromszáz éves távlatból sem lehet megindultság nélkül olvasni.

Kis Miklóst – Apáczai Csere Jánoshoz hasonlóan – a hazai írástudatlanság felszámolásának vágya, az anyanyelvű iskolázás feltételeinek megte-remtése ösztönözte rendkívüli erőfeszítésekre. Ez a program angol és holland polgári forrásokból, a kálvinista puritanizmus csatornáin át jutott el Erdélybe. E szerint, ha anyanyelvű alsó iskolákat létesítenek és olcsó áron könyveket adnak az olvasók kezébe, mindannyinak élete jobbá válik. Ennek adott han-got drámai módon Kis Miklós is, aki saját korában a leghatékonyabb gyakor-lati lépéseket tette a jelzett program megvalósítása érdekében: „Ha valaki többre *nem* mehet, bár csak a maga születési nyelvén tudja olvasni az íráso-kat, *csak* ezzel is *nagy sok* jókra segítheti magát... *Akaddály* ez, hogy közöt-tünk többire az emberek sajnálják az időt és költséget gyermekeknek oskolá-ba jártatásoktól... Én azt akarnám, ... hogy a *mi* nemzetünk *ne* maradna abban a nagy írástudatlanságban ... melyben eddig, hanem a magyar scholák vigeálnának etc., hogy *mind* gyermekek, asszonyi állatok, városiak, falusi parasztok etc. olvasni tudnának. Szégyen borítja orcánkat, ha conferáljuk nemzetünket azokkal, akiket Hollandiában láttunk.”

Hazajövetele után saját költségén nyomtatta ki és *ingyen* osztogatta szét Szőnyi Nagy István Magyar iskola c. művét. A biblia kiadásával – amely a tudományok foglalatának, a tudás tárházának számított – *annak* még szélesebb körben való egyéni olvasására ösztönzött. Az oktatást *jó* tankönyvek kiadásával szolgálta. Gondja volt az államvezetés és a közélet számára szükséges munkák megjelentetésére, ilyenek voltak a *Compilatae Constitutiones* (1695), az *Approbatae Constitutiones* (1696) és Werbőczy Hármaskönyve (1698). Nyomdájában jelentek meg Pápai Páriz Ferenc közéleti etikára nevelő és a társadalmat más feladatok ellátására felkészítő munkái, mint a *Pax aulae* (1696), a *Pax corporis*, stb. 1694-ben Kis Miklós jelentette meg az első magyar nyelvű könyvet *Amerikáról*.

Ismeretes, hogy a magyar irodalmat Kis Miklós nemcsak mint betűmetsző és könyvnyomtató, hanem mint író is gazdagította. Jakó Zsigmond szép szavai szerint Kis Miklóst az írásért és a könyvért vívott önemésztő küzdelme avatta íróvá. Egyéni tragédiája és gyötrelmei, akár a homokszem a kagylóból, a régi magyar irodalom különleges gyöngyszemeit kényszerítették ki belőle. Két vitairata közül az elsőben, az *Apologia Bibliorum*ban az indulatok még nem feszítik szét a szerkezetet, a latinnyelvűség, a bibliai érvelés és példaanyag lefélékezi a méltatlanságoktól tüzelt szenvedély sodrását. A *Mentség* írásakor a végső kétségbeesésbe hajszolt „hallgató ember” lelkének addig gondosan lezárt zsilipjei átszakadtak, és a szenvedélyek mindent magukkal ragadó áradatként felszínre hozták Tótfalusi Kis Miklós egész életének nagy kérdéseit. A hömpölygő ár emlékirati, önéletrírási elemeket, teológiai magyarázatokat és jogász érveket sodort a *Mentség*be egymás mellé, időrendi vagy logikai rend nélkül. Süket és közömbös kortársainak kénytelen volt írásban magyarázgatni, hogy kicsoda ő tulajdonképpen, mi mindent akart tenni népe művelődéséért és *kik* azok, akik szándékait elgáncsolták. A virágzó Hollandiából hazaérkező Kis Miklósnak el kellett buknia a feudalizmus erőivel társtanulni vívott küzdelemben. Magánosság, meg nem értés és ellenségeskedés vette körül – mint általában az előre sietőket. De ez a reménytelen sötétben üstökösként világító pálya, a pusztulásra ítélt, szerzőjével is megtagadtatott *Mentség* jelképpé vált a magyar művelődésért folytatott későbbi harcokban.

Sorsának tragikus alakulásában „*valóban a Haza volt hibás?*” – tette fel a kérdést Kodály Zoltán. Válasza máig szóló tanulságokkal szolgál számunkra:

„A hibások azok, akik elállják a legjobbak útját a nemzethez. Míg ezek *el nem* fogynak, még *nem egy* Tótfalusinak kell itt szenvednie. A *Mentség* egyes részleteit iskolai olvasókönyvekbe kellene felvenni. Hadd tanulja ebből is a jövő nemzedék, mily országromboló destrukció a tehetség üldözése. Nagy haladást tettünk az anyaggazdálkodásban. Maholnap minden ember gazdasági szakértő és gondosan ügyel a maga hatáskörében, hogy az ország anyagi javaiból semmi se vesszen kárba. *Mikor* kerül sor a *legértékesebb* nyersanyag és energiaforrás: a *szellemi képesség* megbecsülésére. Tótfalusi

Kis Miklós *egyéni* élete tönkrement, *munkáját* nem végezhetette be. De áldozatának füstje az égre csap és századokra mutat irányt az igaz út felé.”

Ma itt Debrecenben amszterdami „aranyos” bibliája megjelenésének 300. évfordulójára emlékezünk. Ez a biblia különös jelentőséggel bírt Debrecenben. A Kis Miklós által kiadott könyvek fontos segédeszközei voltak az ősi református kollégiumban folyó oktatásnak, kiadványai ma is féltett kincsei a Nagykönyvtár és az Egyetemi Könyvtár gyűjteményeinek.

Kiállításunk bemutatja Kis Miklós életpályáját, bemutatja a betűmetszőt, a betűművészt, a nemzeti művelődésért munkálkodó tudós tipográfust. Együtt láthatók itt most néhány napig legjelentősebb kiadványainak eredeti példányai. A kiállítást rendező debreceni Egyetemi Könyvtárban fellelhető Tótfalusi-könyvek mellett megtekinthetők az Országos Széchényi Könyvtárban, a debreceni Református Kollégium Nagykönyvtárában, a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárában és az Országos Levéltárban őrzött legbecsebb Tótfalusi-dokumentumok. E ritka lehetőségért köszönetet mondunk az illető intézményeknek.

A Tótfalusi-életművel együtt a díszudvaron bemutatunk három kiemelkedő fiatal Tótfalusi-díjas tipográfust.

Faragó Istvánt, aki a Lipcsei Grafikai és Könyvművészeti Főiskola alkalmazott grafika szakának elvégzése után a Corvina könyvkiadó könyvtervezője lett. Az általa tervezett könyvek, plakátok rendszeres résztvevői a magyar könyv- ill. plakátművészetet bemutató hazai és nemzetközi kiállításoknak.

Kemény Zoltán a budapesti Révai-nyomda grafikus-tipográfus tervezője, majd a Corvina Kiadó művészeti vezetője, a Művészet c. folyóirat tervező szerkesztője. Könyv-, folyóirat- és betűtervezéssel foglalkozik.

Vagyóczki Károly a Képzőművészeti Főiskola elvégzése óta sokszorosító grafikával és alkalmazott grafikával – bankjegy- és bélyegtervezéssel, nyomtatvány-grafikával – foglalkozik. A Pénznyomda művészeti vezetője.

Kérem, fogadják szívesen debreceni bemutatkozásukat.

Kis Miklós betűinek a mai könyvekben való továbbélését a drezdai Typoart és a magyar Helikon könyvei illusztrálják. Bemutatjuk emellett Harry Carternek a Tótfalusi-betű azonosítására vonatkozó feljegyzéseit.

A kiállítás megrendezéséért köszönet illeti Dr. Molnár Annát, az Egyetemi Könyvtár tudományos főmunkatársát, Dr. Pál Antalnét osztályvezetőt és mindazokat, akik segítségükre voltak e munkában. Köszönjük Hapák József szép fényképeit. Hálás köszönetet mondunk a Papír- és Nyomdaipari Műszaki Egyesület Nyomdászattörténeti bizottsága és az Alföldi nyomda nagylelkű támogatásáért.

Nem utolsó sorban pedig köszönjük a holland királyság nagykövetének, aki jelenlétével megtisztelte egyetemünket és konferenciánkat, mindazt, amit nemzete akár a 17. században a magyar protestantizmus megsegítéséért, akár azóta bármikor – például az első világháború befejezése utáni inségünkben, a magyar gyermekek, tehát a magyar jövő felkarolása formájá-

ban értünk tett.

Kérem fogadják szívesen kiállításunkat.
A kiállítást megnyitom.

Ladies and Gentlemen,

Welcome to you all who have gathered together here in Debrecen to commemorate the tricentenary of the publication in Amsterdam of the "gilt" Bible by Nicholas Kis Tótfalusi. This revised edition of the Bible is particularly significant in Debrecen, for the books published by Nicholas Kis were used as important teaching aids in the ancient Reformed College here and have remained highly esteemed treasures of the College and the University Library.

The present exhibition wishes to show the spectator the career of Tótfalusi who was an outstanding punch-cutter, an internationally recognised typographic artist and a scholar making great efforts for the development of our national public education.

For a few days we have here on display the original copies of his most significant publications. In addition to the books preserved in the University Library you can see here valuable Tótfalusi documents from the Hungarian National Széchényi Library, Library of the Reformed College in Debrecen, Library of the Hungarian Academy of Sciences and the Hungarian National Archives. Thanks are due to these institutions for their invaluable assistance.

To demonstrate now alive Tótfalusi's achievements are in our days our exhibition includes books recently printed with the Tótfalusi type.

I have the pleasure to introduce to you three outstanding young typographers, Tótfalusi prize-winners István Faragó, Zoltán Kemény, Károly Vagyóczky whose works are on display in the court of honor of the university.

Please do us the honor of taking a view of the exhibition, which I declare now open.

MUNKATÁRSAINK

Dr. V. BUSA MARGIT irodalomtörténész
1023 BUDAPEST Árpád fejedelem útja 45.

FEKETE CSABA könyvtáros
4026 DEBRECEN Kálvin tér 16. Református Kollégium Nagykönyvtára

GOMBA SZABOLCSNÉ dr. főigazgató
4010 DEBRECEN Egyetemi Könyvtár

Dr. HAVAS LÁSZLÓ kandidátus tanszékvezető egyetemi docens
4010 DEBRECEN, Klasszika Filológiai Tanszék

LÉVAY BOTONDNÉ dr. főigazgatóhelyettes
4010 DEBRECEN Egyetemi Könyvtár

Dr. OJTOZI ESZTER tudományos főmunkatárs
4010 DEBRECEN Egyetemi Könyvtár

Dr. M. PANDUR JULIANNA egyetemi adjunktus
4010 DEBRECEN Szláv Filológiai Intézet

Dr. DIETER SCHMIDMAIER Bibliotheksrat Bibliothek der Bergakademie
9200 FREIBERG Georgius – Agricola – Strasse NDK

SZABÓ BOTOND könyvtáros
4026 DEBRECEN Kálvin 16. Református Kollégium Nagykönyvtára

Dr. TÓTH BÉLA irodalomtörténész
4028 DEBRECEN Laktanya u. 42.

CONTRIBUTORS

MARGIT V. BUSA, Ph. D., literary historian
1023 BUDAPEST Árpád fejedelem útja 45.

CSABA FEKETE librarian Library of the Calvinist College
4028 DEBRECEN Kálvin tér 16.

OLGA GOMBA, Ph. D., chief librarian University Library
4010 DEBRECEN

LÁSZLÓ HAVAS, Ph. D., candidate senior lecturer Department of
Classical Philology
4010 DEBRECEN

IRÉN LÉVAY, Ph. D., deputy manager University Library
4010 DEBRECEN

ESZTER OJTOZI, Ph. D. senior member University Library
4010 DEBRECEN

JULIANNA M. PANDUR, Ph. D., assistant lecturer Department of Slavic
Literature and Linguistics
4010 DEBRECEN

DIETER SCHMIDMAIER, Ph. D. Bibliotheksrat Bibliothek der Bergaka-
demie 9200 FREIBERG Georgius-Agricola-Strasse
German Democratic Republic

BOTOND SZABÓ librarian Library of the Calvinist College
4026 DEBRECEN, Kálvin tér 16.

BÉLA TÓTH, Ph. D., literary historian
4028 DEBRECEN, Laktanya u. 42.

СОТРУДНИКИ

Д-р. МАРГИТ В. БУША литературовед БУДАПЕШТ

Д-р. ОЛЬГА ГОМБА главный директор Библиотека Дебреценского университета им. Л. Кошшута
4010 ДЕБРЕЦЕН — ВЕНГРИЯ

Д-р. ИРЕН ЛЕВАИ заместитель директора
Библиотека Дебреценского университета им. Л. Кошшута
4010 ДЕБРЕЦЕН — ВЕНГРИЯ

Д-р. ЭСТЭР ОЙТОЗИ старший научный сотрудник Библиотека Дебреценского университета им. Л. Кошшута
4010 ДЕБРЕЦЕН — ВЕНГРИЯ

Д-р. ЮЛИАННА М. ПАНДУР старший преподаватель при Кафедре славянской филологии Дебреценского университета им. Л. Кошшута
4010 ДЕБРЕЦЕН — ВЕНГРИЯ

БОТОНД САБО библиотекарь Библиотека Реформатской коллегии
4026 ДЕБРЕЦЕН пл. Кальвина 16. ВЕНГРИЯ

Д-р. БЕЛА ТОТ литературовед
4028 ДЕБРЕЦЕН ул. Лактаня 42. ВЕНГРИЯ

ЧАБА ФЕКЕТЕ библиотекарь Библиотека Реформатской коллегии
4026 ДЕБРЕЦЕН — ВЕНГРИЯ

Д-р. ЛАСЛО ХАВАШ канд. ист. наук доцент, зав. кафедрой классической филологии Дебреценского университета им. Л. Кошшута
4010 ДЕБРЕЦЕН — ВЕНГРИЯ

Д-р. ДИТЕР ШМИДМАЙЕР директор Библиотеки горной академии
9200 ФРЕИБЕРГ ул. Георгия Агриколы — ГДР

TARTALOMJEGYZÉK

Tanulmányok

<i>Havas László</i> : A római irodalmi örökség a régi magyar prózaforrásokban – Das literarische Erbe von Rom in den alt-ungarischen Prosa- Übersetzungen	5
<i>Lévay Botondné</i> : A Debreceni Egyetemi Könyvtár Kner gyűjteményeiről – On the Kner collection of the University Library in Debrecen	33

Közlemények

<i>V. Busa Margit</i> : Adatok Kazinczy Ferenc Diogenes fordításához – Beitrage zur Ferenc Kazinczy's Diogenes Übersetzung	87
<i>Fekete Csaba</i> : Piskárkosi Szilágy Sámuel ismeretlen munkája	97
<i>Ojtozi Eszter</i> : Rumanica a Debreceni Egyetemi Könyvtár állományából – Livres roumains anciens et rares a la Bibliotheque Universitaire de Debrecen	99
<i>M. Pandur Julianna</i> : Két XVI. századi cirill-szláv tetraevangélium a Nyíregyházi Görögkatolikus Hittudományi Főiskola Könyvtárában. (A „Piricsei Kódex” és a „Sárospataki Evangélium”) Zwei kyrillisch– slavische Tetraevangelien in der Bibliothek der Griechisch- Katholischen Theologischen Akademie zu Nyiregyháza. (Der Kodex von Piricse und das Sárospataker Evangelium).	121
<i>Schmidmaier Dieter</i> : Schriftliche bibliographische Einführungen in die Mathematik	137

Vita

<i>Tóth Béla</i> : Egy kis helyreigazítás és kiegészítés	147
<i>Szabó Botond</i> : Szükséges-e Maróthi értékelésének revíziója? (Válasz Tóth Bélának is)	151

A könyvtár életéből

<i>Gomba Szabolcsné</i> : A Tótfalusi Kis Miklós kiállítás megnyitója	167
---	-----

HU ISSN 0139 – 1305

Felelős kiadó: Dr. Csikai Gyula

**Készült 400 példányban a Kossuth Lajos Tudományegyetem
Könyvtárának sokszorosító üzemében, rotaprint eljárással**

Terjedelem: 16 A/5 ív

83 – 1180